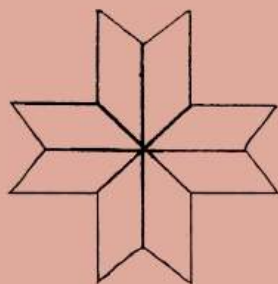

MĀCĪBU LĪDZEKLIS

LATVIJAS VĒSTURĒ

4. KLASEI

MĀCĪBU LĪDZEKLIS
LATVIJAS VĒSTURĒ
4. KLASEI

ALA APGĀDS
1989

Manuskriptu iespiešanai sagatavojis
autoru kolektīvs Latvijā
O. Kostandes vadībā
(Latvijas izdevums D. Treigutes vadībā)
ALA Izglītības birojs

Avoti ilustrātīvo materiālu papildinājumiem:
E. Dunsdorfs, *Latvijas vēstures atlants*, 1976.
E. Dunsdorfs, *Saktu stāsti*, 1966.
A. Ozols, *Latvijas vēsture I*, ALA, 1979.
UNIVERSITAS 55, 1985.

Salikums:
Underline Publishing Co., Inc.
P.O. Box 371
Leonia, NJ 07605

Augstums Printing Service, Inc.
1621 South 17th Street
Lincoln, NE 68502-2698

SATURS

Vēstures avoti.....	7
I nodaļa.....	9
LATVIJAS SENĀKĀ VĒSTURE LĪDZ 12. G.S. BEIGĀM	
II nodaļa.....	25
BRĪVĪBAS CĪŅAS 12. G.S. BEIGĀS UN 13. G.S.	
III nodaļa.....	45
LATVIJA VĀCU VARĀ	
IV nodaļa.....	73
POLIJAS-LIETUVAS, KRIEVIJAS, ZVIEDRI- JAS UN DĀNIJAS CĪŅAS PAR KUNDZĪBU BALTIJĀ NO 16. G.S. LĪDZ 18. G.S. BEIGĀM	
V nodaļa.....	113
LATVIJAS TAUTAS CENTIENI PĒC BRĪVĪ- BAS LAIKĀ NO 18. G.S. BEIGĀM LĪDZ 20. G.S.	

VĒSTURES AVOTI

Balti, pie kuņiem tagad vēl joprojām pieder latvieši un lietuvieši, ir viena no senākajām pirmtautām pasaulē, kas saglabājusi maz izmainījušos valodu un tradīcijas. Tāpēc visas pasaules zinātnieki pēdējos gados sevišķi vērīgi pētī tās pagātni. Kur ņemt ziņas par mūsu tautas pagātni?

Galvenie avoti, no kuņiem vēsturnieki dabū ziņas par kādas tautas vai zemes attīstības gaitu ir:

1. Archailoģiskie izrakumi pilskalnās, kapenēs vai cilvēku apmetnēs. Izrakumos atrastās lietas palīdz saprast agrāko laiku cilvēku dzīvi, viņu domas un sajūtas. Senlietas stāsta par to laiku, par kuņiem vēl nav rakstītu ziņu; vai arī apstiprina un papildina rakstītās ziņas;

2. Valoda; piemēram, līdzīgi vārdi dažādās valodās liek vēsturniekiem domāt par sakariem šo tautu starpā (piem., kopēji vārdi ar slāvu valodu: krusts, baznīca, zvans, svētīt, u.c.);

3. Tautas tradīcijas: tautasdziesmas, pasakas, teikas, sakāmvārdi, parunas, mīklas, paražas, ticējumi;

4. Rakstītās ziņas: chronikas, vēsturiski dokumenti, līgumi, vēstules, vēstures grāmatas, laikraksti, arī rakstnieku darbi, kuņās aprakstīti vēsturiski notikumi.

Chronikas aprakstīja notikumus kādas tautas vai valdnieku dzīvē. Par senākiem notikumiem Latvijas vēsturē stāsta 1.) Latviešu Indriķa chronika 13. g.s. sākumā un 2.) Livonijas Atskaņu (Rīmju) chronika, sarakstīta dzejā 13. g.s. Par Latviju līdz 12. g.s. daudz ziņu arī skandināvu avotos: viņu senajos nostāstos (sāgās) un t.s. rūnu rakstos, kas iekalti akmeņos.

Tikai izsekojot savu senču dzīvei, iztēlojoties viņus priekos un bēdās, mēs varēsim patiesi iemīlēt savu tēvu zemi Latviju, augt, mācīties, strādāt tautas labā. Tad spēsim saprast skaidros tautasdziesmas vārdus:

Zinošam, protošam, Nejēgam, neprašam,
Tam turēt tēvu zemi, Ne dieniņas nedzīvot.

Saglabāt savu tautu — tas ir mūsu svēts pienākums visas cilvēces priekšā.

I NODAĻA

LATVIJAS SENĀKĀ VĒSTURE LĪDZ 12. G.S. BEIGĀM

I. Senākās ziņas par mūsu zemi.

Senlatvijas daba

Pirms apmēram 15 tūkstošiem gadu lielu daļu sauszemes visā pasaulē klāja pēdējā ledus laikmeta radītie milzīgie ledāji. Arī Latvijas teritorija bija zem bieza ledus slāņa. Tikai klimatam pakāpeniski kļūstot siltākam, ledus sāka kust. Ledus blāķi, virzīdamies uz priekšu, bija nolīdzinājuši senās Latvijas zemes virsu. No sanesām veidojās kalni un pakalni (Gaiziņkalns, Mākonkalns, Zilaiskalns u.c.), ledājiem kustot, upes izveidoja savas ielejas (tā radās mūsu likteņupe Daugava, arī Gauja u.c.). Pamazām atgriezās augi, dzīvnieki, to sugas kļuva daudzveidīgākas. Saauga biezi meži:

Augsti koki, kupli koki,
Neredz saules uzlecot.

Senajos laikos auga daudz skuju koku (priedes, egles, paegļi), un agrāk nebija retums arī ozolu, bērzu un liepu birzis. Arī dzīvnieku tajās mita vairāk nekā tagad. Gan lāči, vilki, mežacūkas, caunas, bebri, gan arī tagad Latvijas mežos neatrodami tauri un ziemeļbrīži:

Aiz Daugavas melni meži,
Pilni caunu, vāverīšu.

Upes un ezeri bija bagāti zivīm (līdakas, sami, pat stores). Arī jūrā mita apmēram 50 zivju sugu. Salīdzinot ar mūsdienām, upes un ezeri bija dziļāki, jo lielāki meži uztur augsni mitru. Ezeriem aizaugot veidojās purvi.

Akmens, bronzas un dzelzs laikmeti

Pirmie cilvēki Latvijas teritorijā ienāca 4 tūkstošus gadu pirms Kristus. Tie nebija mūsu tiešie senči, bet tumšmatainas mednieku un zvejnieku ciltis. Tie piederēja pie somu-ugru tautas. Senākās apmetnes atradās Daugavas krastā, kā arī pie Burtnieku un Ludzas ezeriem. Tas liecināja, ka cilvēki mežiem pārklātajos apgabalos dzīvojoši tieši ūdeņu tuvumā, kur viņi ieguva savu iztiku. Cilvēku apmetņu atrašanos

ūdeņu tuvumā noteica galvenokārt nepieciešamība pēc dzeņamā ūdens, kā arī iespēja noķert zivis vai nomedīt ūdensputnus un zvērus, kuŗi mita ūdens tuvumā. Cilvēki dzīvoja baros.

Apmetnēs noteicējas bija sievietes, jo viņas sagādāja lielāko daļu pārtikas: vāca ogas, ēdamās saknes, sēnes. Medības un zveja, kuŗās gāja vīrieši, ļoti reti bija veiksmīgas, jo viņiem bija primitīvi ieroči, loks un bultas ar kaula vai akmens uzgaļiem, tāpat šķēpi un harpūnas. Tāpēc vīrietis — mednieks un zvejnieks — bija atkarīgs no sievietes. Ar laiku sāka pieradināt dzīvniekus, kā pirmo pieradināja suni.

Pirmo cilvēku apmetne.

Par šiem pirmajiem Latvijas iedzīvotājiem mēs iegūstam ziņas no izrakumiem, kas tika izdarīti Riņņu kalnā pie Salacas iztekas no Burtnieku ezera.

Kāpēc cilvēki nevarēja Latvijas teritorijā ierasties agrāk?

Ap 2000 gadu priekš Kristus Latvijā ieradās jauni iedzīvotāji. Tā bija drošsirdīga tauta. Viņiem bija labi ieroči un

darba rīki. Tie prata apstrādāt zemi un turēja mājlopus. Šie ienācēji bija mūsu senči. Tā bija sena baltu tauta, no kuŗas cēlušies latvieši, leiši (lietuvieši) un senprūši.

Senie balti savukārt cēlušies no indoeiropiešu pirmtautas. Indoeiropiešu pirmtauta, pēc dažu vēsturnieku domām, dzīvojusi Melnās jūras piekrastē. Citi pētnieki apgalvo, ka indoeiropiešu pirmdzimtene atradusies tālāk uz ziemeļiem un tajā ietilpusi arī tagadējā Lietuva. Tā kā šīs zemkopju un lopkopju tautas bijušas kā Eiropā, tā arī Indijā, to piederīgos sauc par indoeiropiešiem.

Balti atšķīrās ar to, ka gatavoja māla traukus, rotātus ar īpatnēju auklas iespaidumu ornamentu, akmens cirvjus, kas pēc formas atgādināja laivas un kuŗus vēlāk dēvēja par “pērkonlodēm”. Viņi līdzī atveda mājdzīvniekus — govīs, aitas, kazas un zirgus un zemkopja prasmi.

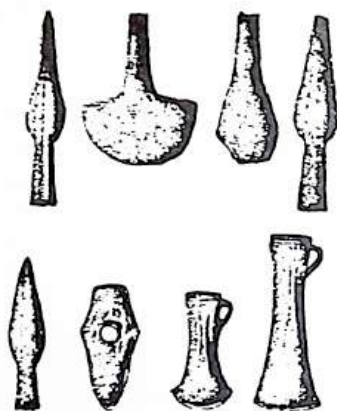
Auklas iespaiduma keramika.

Mežos līda līdumus. Tas bija smags darbs, un to veica vīrieši, tāpēc kļūstot par galvenajiem pārtikas sagādātājiem, vīrieši kļuva par noteicējiem, rīkotājiem cilvēku apmetnēs.

Grūtības pārtikas iegūšanā piespieda cilvēka domāt un radīt jaunus ieročus un darbarīkus. Apmēram 2000 gadu pirms Kr. viņi sāka iepriekš pagatavotās formās izliet no bronzas (9 daļas vara un viena daļa alvas) cirvjus, šķēpu uzgalus, gatavot traukus un rotaslietas. Varš un alva bija jāiegūst, tirgojoties ar kaimiņiem, jo šādi derīgie izrakteņi Latvijā nav atrodami. Arī pirmos dzelzs priekšmetus, kas bija rotaslietas, ieguva maiņas ceļā 500 gadu pirms Kr.

Pirmajās gadsimtos pēc Kr., iemācoties dzelzi apstrādāt uz vietas no mūsu zemē atrodamās purva rūdas, cilvēki radīja jaunus, izturīgas dzelzs darbarīkus un ieročus, kas pilnīgi aizstāja akmens un bronzas izstrādājumus.

Kāpēc radās jauni ieroči un darbarīki?

Bronzas laika priekšmeti.

Senlatvijas un kaimiņzemju iedzīvotāji.

Pirmoreiz senatnes rakstnieki piemin baltus 1. g.s. pēc Kristus. Romiešu vēsturnieks Tacits dēvējis viņus par aistiem. Apdzīvojot ļoti plašu teritoriju, balti sadalījās atsevišķās tautībās, kas atšķīrās ar valodas īpatnībām, apģērbu. Latvijā dzīvoja sekojošās baltu ciltis: sēļi, latgaļi, kurši, zemgaļi, kā arī igauņiem un somiem radniecīgie lībieši. Kaimiņos bija igauņi, krievi, Skandināvijas tautības (dāņi, zviedri, norvēģi), kā arī radniecīgas baltu tautības: lietuvieši, augštaiši, žemaiši, galindi, senprūši.

Kādas tautības kādreiz apdzīvoja teritoriju, kur dzīvo tu un tavi tuvinieki?

1. lapa	8. jēvings-sūdvi	Baltu un slāvu jauntes andzīvotības apgabali
2. slāvi	9. skatņi	19. Līvoni
3. ietuvu	10. nodrāvi	20. Kulma
4. auglētāji	11. sambi	21. lībēji
5. zemeņi	12. nīlāņi	22. kauņi
6. zemeņi	13. bāri	23. vāļi
7. kūrēji	14. vāļi	
	15. pēdēji	
	16. pamēji	
	17. gēlēji	
	18. sēvi	

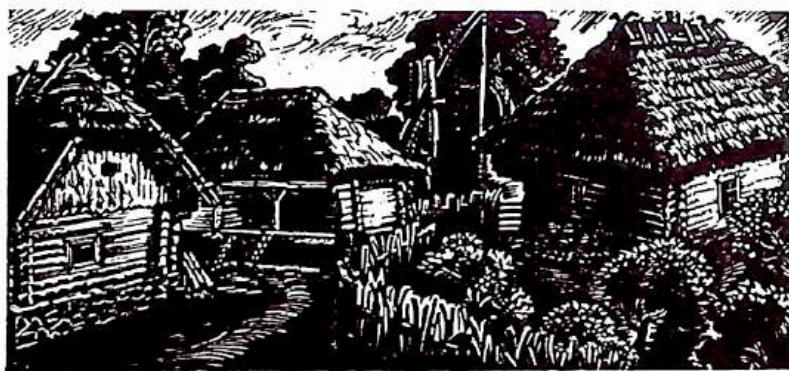
Karte. Baltijas jūra un tās piekrastes iedzīvotāji 12. g.s.

Sēta un saime

Latvijā cilvēki dzīvoja viensētās un ciemos. Parasti viņi savu dzīves vietu centās iekārtot augstākā un sausākā vietā, ūdens tuvumā. To aptvēra žogs jeb sēta, no kuņas arī cēlies pats zemnieka sētas nosaukums. Vidū bija pagalms, ap kuņu izvietojās guļbūvē celtās ēkas ar salmu vai lubu jumtiem: dzīvojamā ēka, klēts, kūts rija, pirts. Šādas ēkas vēl tagad redzamas Latvijas laukos.

Visvecākā senlatviešu ēka bija *namiņš* (jeb slietenis), tur gatavoja ēdienu. *Dzīvojamā ēkā jeb istabā* dzīvoja saime. Ievākto ražu glabāja *klētī*. Tur glabāja arī drēbes, rotas lietas un citas vērtīgas mantas. Blakus istabai piebūvēja *maltuvi*, kur mala miltus. Zirgus turēja *stallī*, pārējos lopus *kūtī*. Sienu glabāja *šķūnī*. Labību žāvēja *rijā*. Zem viena jumta ar riju bija *pie darbs*. Tur izkaltēto labību kūla ar spriguliem. Viena no vecākām senlatviešu ēkām bija *pirts*, kur senlatvieši pērās un mazgājās.

Sētā dzīvoja ģimene (tēvs, māte un bērni). Kad dēli izauga lieli un apprecējās, viņi bieži vien ar savām ģimenēm palika dzīvot pie vecākiem, strādāja kopā visus lauku darbus un ēda pie viena galda. Viņi visi kopā veidoja saimi, kuņas priekšgalā bija saimnieks — noteicējs un rīkotājs. Saimniece pārzināja sieviešu darbus. Pie saimes piederēja arī gājēji — kalpi un kalpones.

Latviešu zemnieka mājas.

Kad sētā vienai saimei kļuva par šauru, tad dēli atšķīrās un cēla jaunas sētas turpat tuvumā. Tādas radu ģimenes sauca par *dzimtām*. Visus vienas dzimtas vīriešus sauca par bāliņiem, bet sievietes — par māsiņām. Svešas dzimtas sauca par tautām. Svešu dzimtu vīrieši bija tautu dēli, bet sievietes — tautu meitas.

Nodarbošanās.

Kad ap 5. g.s. pēc Kr. dzelzs darbarīki bija plaši ieviesušies, ar medniecību un zvejniecību sāka nodarboties ārvien retāk. 9.-10. gs. galvenā nodarbošanās bija zemkopība. Audzēja rudzus, miežus, kviešus, auzas, griķus, linus. Ne tikai līda līdumus, bet auglīgākos no tiem iekopa pamatīgāk — pārvērta tīrumu zemē. Tika turētas govīs, zirgi, cūkas, aitas un kazas. Izdevīga nodarbošanās bija biškopība. Iegūtais medus tolaik bija galvenā saldviela. Vasku izlietoja sveču pagatavošanai.

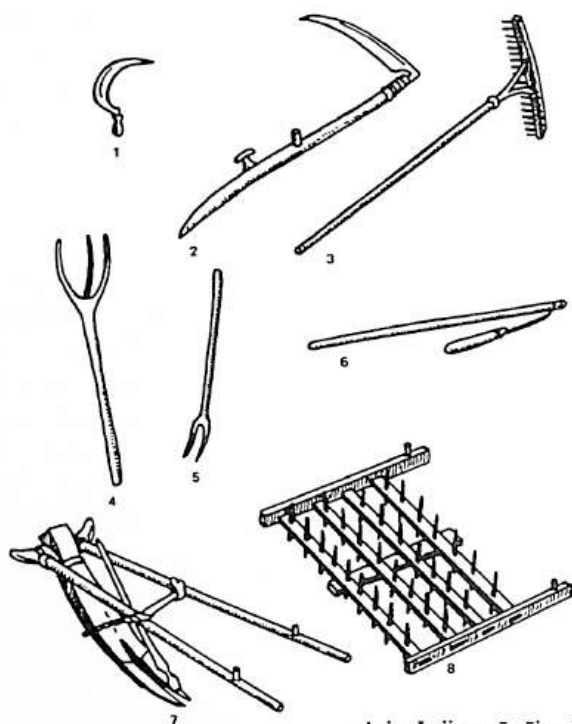
Kādus pārtikas produktus deva mājlopu audzēšana?

Galvenie lauksaimniecības darba rīki bija: arkls, ecēšas, izkaps, sirpis, grābeklis, dakšas.

Attīstītā amatniecība (kalēji, rotkaļi, audēji, podnieki, namdaļi bija labi sava amata pratēji) veicināja tirgošanos ar tuvu un tālu zemju iedzīvotājiem. Naudas vietā izmantoja sudraba stienīšus-ozeriņus (100 g.) par to, cik plaši bija tirdzniecības sakari, liecina atrastie priekšmeti — svežzemju naudas sudraba gabali (monētas), rotaslietas, ieroči.

Mājas uzdevumi.

1. *Pastāsti par mūsu zemes dabu un pirmo iedzīvotāju dzīvi.*
2. *Atrodi uz kartes: kādas ciltis apdzīvoja Senlatviju?*
3. *Sameklē latviešu tautasdziesmas, kas parāda iedzīvotāju nodarbošanos.*

Asjas Lejiņas zīmējumi.

Lauksaimniecības darba rīki. 1 - sirpis; 2 - izkaps; 3 - grābeklis; 4 un 5 - dakšas; 6 - sprigulis; 7 - arkls; 8 - ecēšas.

2. Senlatvijas iedzīvotāju kultūra.

Apģērbs un rotaslietas

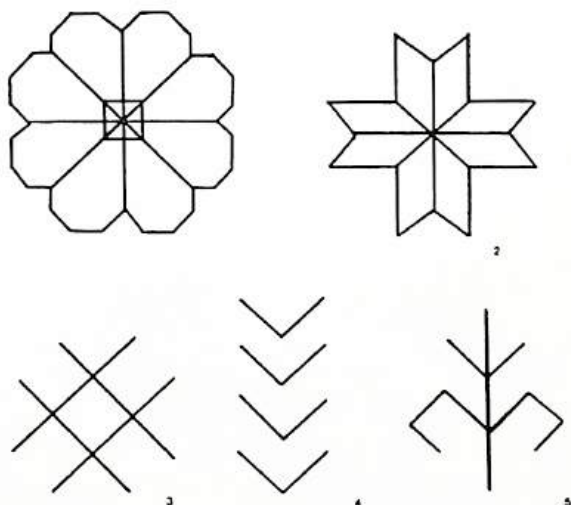
Jau pirms vācu ienākšanas Latvijā 12. g.s. beigās iedzīvotāji nēsāja gan izturīgus ikdienas, gan greznus svētku apģērbus. Tos prata izgatavot gandrīz katrā zemnieku sētā, bet izcilākie šī amata pratēji dzīvoja senpilsētās pie pilīm. Kuršu, zemgaļu, latgaļu, sēļu un lībiešu zemēs katrā bija savādāki tautas tērpi. Bet bija jau toreiz daudz kopīgu iezīmju, kaut gan viena latviešu tauta vēl nebija izveidojusies.

Vīriešu tērps bija linu auduma kreklis un bikses, vilnas svārki, kuņģus apjoza ar auduma vai ādas jostu, zeķes un pastalas, kurpes vai zābaki.

Sievietes valkājušas linu kreklus, vilnas brunčus, zeķes un kājautus, pastalas vai kurpes. Uz pleciem sedza baltas ar bronzu izrotātas vai krāsainiem dzīpariem izrakstītas villaines.

Rotaslietas izmantoja gan apģērba saspraušanai, gan kā greznuma lietas. Rotkaļi bija sasnieguši augstu meistarības pakāpi. Viņu izgatavotās krūšu važiņas ar piekariņiem, aproces, saktas, gredzeni no bronzas un sudraba parāda bagātu izdomu un labu gaumi. Izplatīti bija arī dzintara izstrādājumi. To pierāda arhaioloģijas izrakumos iegūtās senlietas.

Apģērbus, ieročus, traukus un rotaslietas mēdza izrotāt ar ornamentiem, kuŗus tauta sauca par "rakstiem". Tiem dažkārt bija māģiska nozīme — vajadzēja pasargāt no ļauna. Rakstos cilvēki ietvēra arī savu izpratni par apkārtējo pasauli, par dabu un gadu tūkstošos radušos dzīves gudrību. Senās rakstu zīmes iekala akmeņos. Saglabājušies ir tikai senrakstu fragmenti.

Asjas Lejiņas zīmējumi.

Senās rakstu zīmes. 1 - saules zīme; 2 - auseklis; 3 - krusta zvaigzne;
4 - skujiņa; 5 - Austras koks.

Atceries šīs rakstu zīmes!

Ticējumi un svētki.

Censdamies apjēgt dabas parādības, cilvēki radīja dažādus ticējumus. Senlatvijā godināja *Debessstēvu-Dievu* — kā galveno dievību. Dažkārt iedomājās viņu vienkārša, sirma vīra izskatā staigājam pa savas tautas zemi, palīdzot labajiem cilvēkiem un sodot ļaunos.

Laima bija cilvēku likteņlēmēja un ceļa rādītāja. Viņa “ielika” katra cilvēka mūža gājumu jeb likteni jau bērna šūpulī. Pēc 13. g.s. Laimas tēls saplūda ar katoļu Svēto Mariju un radās *Māra*, kas bija arī zemes labumu devēja, it sevišķi tā rūpējās par mājlopiem. *Pērkons* — tumšo negaisa mākoņu valdnieks, kas reizēm vajāja arī ļaunos garus. *Saule* aizstāvēja bāreņus. *Mēness* bija kaņavīru dievība un rādīja tiem nakts pārgājienos ceļu. *Jumis* bija auglības dievība, bet *Ūsiņš* palīdzēja zirgiem un bija arī auglības dievība. Jumja simbols bija kopā saaugušas vārpas. Dabu valdīja dievības, ko sauca par mātēm. Tās bija: Meža māte, Jūras māte, Zemes māte, Vēja māte. Cilvēki ticēja, ka pēc savas nāves no cilvēka paliek dvēsele, ko sauca par veli. Vēli nonāk “viņā pasaulē” - veļu valstī, kur viņu valdniece ir Veļu māte (arī Zemes māte).

Cilvēki centās dievības dažādi pielabināt, lai tās nedarītu pāri, bet palīdzētu viņiem. Tāpēc nesa ziedojumus (pārtikas produktus, amatniecības izstrādājumus) svētbirzīs, pie

Tūteres svētozols.

svētajiem ozoliem, liepām, pie svētajiem akmeņiem. Bija arī īpašas svētnīcas ar vienkāršiem dievu tēliem un savi svētnieki, saukti par burtniekiem, kas zīlēja dieva gribu. Visām baltu tautībām kopējā galvenā svētnīca atradās prūšu zemē.

Kādam no dievībām cilvēki visbiežāk lūdza padomu?

Sakarā ar gadskārtējām pārmaiņām dabā, lauku darbu gaitā svinēja dažādus svētkus. Tajos dziedāja īpašas dziesmas, ēda īpašus ēdienus, dejoja un gāja rotaļās. Ziemā svinēja Ziemassvētkus — ziemas saulgriežus, kad visgaŗākās nakts, pavasarī Ūsiņa dienu, tas bija lauku darbu sākums, vasarā svinēja Jāņus. Tie bija vasaras saulgrieži, kad visīsākās nakts, rudenī, kad novākta raŗa — apkulības un applāvības svētkus.

Kādus no svētkiem arī šodien latvieši svin kā tautas svētkus?

Tautasdziesmas.

Latviešu tautasdziesmu ir tik daudz kā nevienai citai tautai pasaulē. Kā to atzīst Eiropas zinātnieki, mūsu tautasdziesmu pūrs ar vairāk nekā 1 miljonu četrpīndām ir vienreizēja parādība pasaules kultūrā. Tas liecina, ka mūsu senči ir bijuši lieli dziedātāji, dziesmu cienītāji. Virieši ir spēlējuši mūzikas instrumentus — stabules, taures, kokles, dūdas, bet sievietes sacerējuŗas un dziedājuŗas. Dainas svinīgos brīŗos skandēja arī kā novēlējumus, apsveikumus un kā padomus.

Tautasdziesmas mums rāda bērnu dzīvi ģimenē, cilvēku attiecības, kāzas un bēres, rāda dabas, tēvzemes un darba mīlestību. Daļu tautasdziesmu senie svētnieki izmantoja savās mācībās un svētrunās. Dainās uzsvērts, ka cilvēki izjuta darbu kā dzīves nepiecieŗamību un kā prieka avotu. Dzīvot nozīmēja strādāt:

Tu, māsiņa, diŗākā,
Nerāj mani mazāko:
Tu dzīvoji diŗu darbu,
Es mātei kājas āvu.

Senlatvijas iedzīvotāji bija darba cilvēki, bet prata vajadzības gadījumā arī aizstāvēt savu zemi, pat ziedojot dzīvību:

Uz ežiņas galvu liku
Sargāt savu tēvu zemi,
Labāk man galvu ņēma
Nekā manu tēvu zemi.

Lasot tautasdziesmas, sevišķi kara dziesmas, diezgan skaidri var noprast, kuŗas no tām ir radušās laikā, kad Senlatvijas iedzīvotāji vēl nebija pakļauti svešzemniekiem, un kuŗas dainas radušās pēc tam.

Krišjānis Barons savāca un sakopoja tautasdziesmas. Šī gadsimteņa sākumā tās tika iespiestas 8 sējumos. Vēlākā laikā šiem sējumiem pievienojās vēl 4 sējumi.

Mājas uzdevumi.

- 1. Pastāsti, kā ģērbās un rotājās vīrieši un sievietes Senlatvijā.*
- 2. Ieraksti savā burtnīcā senās rakstu zīmes.*
- 3. Sameklē un iemācies tautasdziesmas, kuŗās pieminēti Senlatvijas dievi.*
- 4. Sameklē papildus ziņas un sagatavo stāstījumu par kādu svētku (Jāņu, Ziemassvētku u.c.) svinēšanu.*
- 5. Uzzini, vai tavas skolas apkārtnē, tavā ciemā, pilsētā vai rajonā nav Senlatvijas iedzīvotāju kulta vietas — īpaši svēti akmeņi, koki, svētkalni u.c.*

3. Valstis Senlatvijā.

Šķiru rašanās

5. g.s. Latvijas teritorijā parādījās izkaptis un zirgu vilkti arklī. Līdz ar to lauksaimniecība un lopkopība nodrošināja centīgākajiem un uzņēmīgākajiem pārticību. Izveidojās t.s. ļaužu šķiras. Augstākā šķira bija cienījamākie un bagātākie. Tiem bija plaši lauki, labi izkoptas mājas, lielas saimes, un tos sauca par bajāriem un labiešiem. Tie bieži vien kļuva par pagasta vai novada vadītājiem.

Pie vidusšķiras piederēja saimnieki. Tiem bija vidēja lieluma sētas un saimes, un tie apstrādāja savus laukus ar pašu ģimenes locekļu darba spēku. Trešā šķira bija kalpi. Tiem nebija pašiem savas sētas, un tie strādāja par algu pie citiem saimniekiem. Līdz 13. g.s. kalpi bieži vien bija kaŗa gūstekņi, kuŗus sauca par dreļļiem.

Pagasti un novadi

Ar laiku vienā apvidū dzīvojošās dzimtas sajaucās ar svešu dzimtu locekļiem. Lai veiksmīgāk aizsargātos pret ārējiem ie-
naidniekiem, radās vajadzība apvienoties lielākās vienībās, ko sauca par pagastiem. Pagasta dzīvi vadīja pagasta vecākais. Vairāki pagasti savukārt apvienojās novadā. Novadu pārvaldīja kungs jeb valdnieks.

Pilis.

Lai aizsargātos no iebrucējiem, kas tīkoja iegūt laupījumu, novada ļaudis grūti pieejamās vietās — stāvos pakalnos, ko no vairākām pusēm apņēma ūdeņi, cēla pilis. Pilīs varēja patverties briesmu gadījumā ar visu iedzīvi un lopiem cilvēki no nocietinājuma apkārtnes — no pilsnovada. Miera laikā pilis sākotnēji nebija ikdienā apdzīvotas, bet dižciltīgie, palie-
linādami savu varu pār citiem ļaudīm, apmetās tur uz pastāvī-
gu dzīvi (7.-8. g.s.), un sāka saukties par pilskungiem. Viņi izveidoja sev kaŗa draudzes (tās sastāvēja no kaŗotājiem, ba-
jāriem) un uzņēmās aizsargāt pilsnovada iedzīvotājus no siro-
tājiem, laupījumu meklētājiem. Senlatviešu galvenie ieroči bija: kaujas cirvis, zobens, šķēps, loks un bultas. Aizsardzī-
bai lietoja vairogu. Pilskungi sprieda tiesu novadā, pieprasīja nodevas no zemniekiem — graudus, gaļu, ādas, medu, vasku, bet no amatniekiem, kas dzīvoja senpilsētās pie pilīm — amatniecības izstrādājumus (ieročus, audumus, rotaslietas). Latvijā sevišķi lielas pilis ar senpilsētām, kuŗās dzīvoja pat līdz 1000 cilvēkiem, bija Talsos, Kuldīgā, Daugmalē, Tērvetē, Mežotnē, Jersikā. Mūsdienās no lielajiem autoceļiem labi redzami pilskalni Raunā, Talsos, Aizkrauklē, Asotē, pie Jēkabpils, Kandavā, Tērvetē.

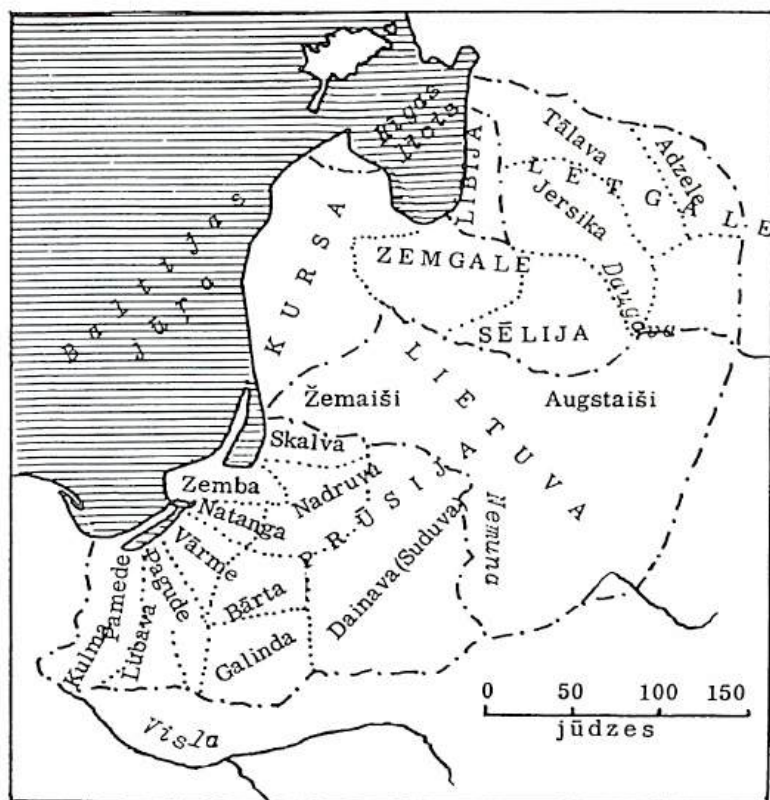

Tērvetes pils nocietinājumu rekonstrukcija.

Aplūko attēlu! Pastāsti, kur atrodas pils aizstāvji?

Valstis un valdnieki.

Pilsnovadu kungi centās panākt savu valdījumu paplašināšanos, pievienojot citus novadus. Tā izveidojās mazākas un lielākas novadu apvienības jeb arī valstiņas. Lielākās no tām bija 13. g.s. sākumā vēstures dokumentos minētās: Latgaļu apdzīvotajā teritorijā — Jersika ar valdnieku Visvaldi, Tālavas valsts ar ķēniņu Tālivaldi, kuŗam piederēja Beverīnas pils; zemgaļu apdzīvotajā teritorijā — Zemgales valsts ar valdnieku Viesturu, bet 13. g.s. beigās — Nameju; kuršu apdzīvotajā teritorijā minētas vairākas valstis un kāds valdnieks vārdā Lameķins. Arī lībiešiem un sēļiem bija savi valdnieki. Tā, piemēram, Gaujas krastos dzīvojošiem lībiešiem viens no kungiem bija Kaupo Turaidā, kuŗš sāka kalpot vāciešiem. Sateselē — Dabrelis (tagadējā Siguldā).

Karte. Valstiskie veidojumi 13. g.s. Senlatvijā.

Sameklē kartē nosauktās valstis.

Sakari ar kaimiņu zemēm līdz 12. g.s. beigām.

Baltu tautas savā starpā tirgojās, aizguva cita no citas labākus zemes apsaimniekošanas paņēmienus, apmainījās ar prasmēm ieroču un rotaslietu izgatavošanā. Ērtie tirdzniecības ceļi cauri Senlatvijai (gan sauszemes, gan ūdensceļi) sekmēja tirgošanos arī ar tālākiem kaimiņiem. Skandināvijas iedzīvotājiem — zviedriem, dāņiem, norvēģiem (saukti par vikingsiem, normāņiem jeb varjagiem) un senajām slavu

ciltīm. Šie tālākie kaimiņi centās arī pakļaut mūsu senčus savai kundzībai, lai pavairotu bagātības. Ir saglabājušās ziņas par sīvām cīņām ar iebrucējiem. Krieviem izdevās piespiest īsāku vai ilgāku laiku latgaļus un lībiešus maksāt nodevas. Arī vikingi uz laiku pakļāva kuršus un nomāca viņu pretošanos, pie Grobiņas 7. g.s. nodibināja apmetni saviem kaņavīriem un tirgotājiem, lai vāktu nodevas. Iebrucēji sāka izplatīt svešu ticību — kristietību. 11. g.s. krievi uzcēla kristīgās baznīcas latgaļu pilīs Jersikā un Koknesē. Vikingi cēla baznīcas kuršu zemē. Tomēr nebija spējuši šie uzbrucēji uzkundzēties brīvību mīlošajiem Senlatvijas iedzīvotājiem. Tā zemgaļi 1107. gadā Daugavas krastos sakāva krievu kaņapulkus, kas zaudēja ap 9000 vīru (kā stāsta kāda chronika). Latgaļi vairākkārtīgi iebruka krievu zemēs, atriebdami par saviem novadiem nodarīto postu. Kurši uzvarēja vikingu savā zemē un uz jūras. Ap 854. gadu kurši sakāva dāņu floti, ieguva pusi kuģu, daudz zelta, sudraba, ieroču. Tā kā kuršiem pašiem bija labi kuģi, viņi devās atmaksas sirojumos uz skandināvu zemēm. Dāņi baznīcās pat lūguši: “Dievs, pasargi mūs no mēra un no kuršiem.”

Ar kādiem iebrucējiem visbiežāk nācās cīnīties senlatviešu iedzīvotājiem līdz 13. g.s.?

Mājas uzdevumi.

- 1. Sameklē un izlasi latviešu tautas pasaku par novada valdnieku pilskungu (ķēniņu).*
- 2. Noskaidro, kur tavas skolas vai dzīvesvietas tuvumā ir pilskalns.*

LATVIJAS SENVĒSTURE LĪDZ 12. G.S. BEIGĀM
ATTĒLOTA DAIĻDARBOS:

- A. Gulbis. *Meitene ar akmens cirvi.*
P. Tarasenska. *Apburtā manta.*
V. Zemgars. *Skarbajās sendienās.*
V. Zemgars. *Kad mostas bronza.*
A. Gulbis. *Pirms tūkstoš gadiem.*
A. Gulbis. *Tas notika lībiešu zemē.*

13. G.S. BRĪVĪBAS CĪŅAS
ATTĒLOTAS DAIĻDARBOS:

- A. Pumpurs. *Lāčplēsis.*
J. Rainis. *Uguns un nakts.*
L. Purs. *Tetraloģija: Degošais pilskalns.*
Krusts virs pilskalna.
Tālajos pilskalnās.
Sūrābele pilskalnā.
V. Ļūdēns. *Kalējdēls Didzis (bērnu luga).*
A. Vienolis. *Kauja pie Saules (teika, krāj. Leģendas un teikas).*
V. Plūdons. *Kauja pie Saules (Poēma, Raksti I, 476).*
V. Ļūdēns. *Tērauda saule (Poēma, Rudzu putenī, 31).*
V. Ļūdēns. *Mežotnes degšana (žurn. Draugs, 1969., Nr. 6, saīsināts Rudzu putenī 28).*
J. Niedre. *Un vēji triec nodegu pelnus.*
J. Grušs, *Erkus Mants.*
J. Rainis. *Indulis un Ārija.*
M. Zīverts. *(Lugas, 331).*
J. Marcinkēvičs. *Mindaugs.*
V. Plūdons. *Kauja Garozas silā (Poēma, Raksti II, 330).*
V. Plūdons. *Zemgaliešu šķiršanās dziesmas, dodoties svešumā (Raksti I, 468).*

II NODAĻA

BRĪVĪBAS CĪŅAS 12. G.S. BEIGĀS UN 13. G.S.

4. Vācu tirgotāju un garīdznieku ierašanās Latvijā.

Krusta kaņi 12. g.s. Vācu tirgotāji Baltijā

12. g.s. Baltijas jūras ostās arvien biežāk varēja redzēt vācu tirgotājus, kas meklēja jaunas tirgus vietas un vēlējās arī būt noteicēji par tirdzniecības ceļiem Baltijā. Savi nodomi bija arī vācu dižciltīgajiem un katoļu baznīcai, tiecoties pakļaut jaunas zemes, kas tiem maksātu nodevas.

Kādi bija vācu nolūki, ierodoties Baltijā?

Kareivīgos nodomus pastiprināja katoļu neiecietība pret citai ticībai piederošajiem, īpaši pagāniem. "Neticīgajiem", kas pēc katoļu baznīcas domām nelikumīgi izmantoja viņu Dievam piederošo zemi, bija vai nu jāpieņem kristīgā ticība, vai jāmirst. Cīņai pret "neticīgajiem" jau 11. g.s. beigās tika sarīkots pirmais krusta kaņš uz Palestīnu un citām Vidusjūras austrumu piekrastes zemēm, kam 12. g.s. sekoja vēl vairāki. 12. g.s. vidū tika sludināts krusta kaņš pret Baltijas jūras dienvidu piekrastē dzīvojošām tautām.

Vācu tirgotāji pasāka iegriezties Daugavas grīvā, kur tie tirgojās ar lībiešiem un viņu kaimiņiem, bet prombraucot aizveda uz Vāciju ziņas par tālām ziemeļu tautām — baltiem, lībiešiem u.c., kas pielūdz dažādas dabas parādības, bet nepazīst Kristus mācību. Kādu dienu kopā ar tirgotājiem no kuģa izkāpa mūks vārdā Meinhards (1170. gadā).

Atceries kādām dievībām ziedoja senlatvieši?

Meinharda un Bertolda darbība

Meinhards sāka sludināt kristīgo ticību Daugavas lībiešiem. Ap 1184. gadu uzcēla baznīcu Ikšķilē, kas pēc Meinharda iecelšanas par bīskapu kļuva par bīskapijas sēdekli.

Līdztekus Turaidā sāka darboties vēl cits sludinātājs — Teodorichs.

Lībieši jauno ticību uzņēma ne sevišķi atsaucīgi. Turaidieši pat gribēja upurēt Teodorichu saviem dieviem, “lai viņu sējumi būtu auglīgāki un laukus nepostītu lietūs gāzes”. Zirgs, kam vajadzēja izšķirt sludinātāja likteni, kāpjot pāri šķēpam, pirmo spēra “dzīvības” kāju, un Teodorichs izglābās.

Meinhards ikšķiliešiem un salaspiliešiem (Mārtiņsalā) uzcēla ar Gotlandes meistaru palīdzību mūra pils. Par to lībiešiem bija jāsola kristīties. Savu apņemšanos tie tomēr nepildīja. Juzdams, ka viņa darbība nonākusi strupceļā, Meinhards sāka organizēt krusta kaŗu, taču bez īpašiem panākumiem. 1196. gadā viņš mira, neko neparakstot.

Bīskapa Meinharda kapakmens.

Par jauno bīskapu tika iecelts Bertolds, kuŗš ar krustneŗu palīdzību spieda lībieŗus kristīties, taču 1198. gada kaujā pie Rīgas viņu nonāvēja kāds lībietis Imauts (Imants). Uzspiestā ticība atkal tika atņemta. Ļaudis iedomājās, ka var atbrīvoties no jaunās ticības un nodevu maksāšanas baznīcai, nomazgājoties Daugavā: “Te kristības ūdeni līdz ar paŗu kristietību noņemam ar upes ūdeni un, atmetot pieņemto ticību, sūtām pakaļ aizbraucoŗajiem sakŗiem.”

Kāpēc senlatvijas iedzīvotāji mazgājās Daugavā?

Iegaumē!

Bīskaps — kādas baznīcai pakļautas zemes galva.

Ikšķiles baznīca — vecākā saglabājusies mūra celtnē Latvijā.

Sakši — vācieši, Saksijas novada Vācijā iedzīvotāji.

Mājas uzdevumi.

1. Pastāsti par lībiešu attieksmi pret kristīgās ticības nesējiem.

2. Padomā, kāds bija svešzemnieku patiesais nodoms, ierodoties Latvijā — vai kristīgās ticības sludināšana, vai vēlēšanās sagrābt bagātības? Pamato savu atbildi.

5. Ar uguni un zobenu.

Bīskaps Alberts. Nocietinātas vācu apmetnes dibināšana Rīgā

Jau 1198. gadā pēc Bertolda nāves pāvests par viņa pēcteci iecēla Albertu — gudru un enerģisku garīdznieku, kurš ar domu “skaldi un valdi” rīkoja krusta karus pret nepakļāvīgajām tautām, gan veikli izmantoja nesaskaņas Baltijas tautu vidū.

1201. gadā blakus lībiešu un kuršu Rīgai bīskaps lika celt nocietinātu vācu apmetni. Te uzcēla bīskapa mītni, Zobenbrāļu ordeņa pili, Pēterā baznīcu, kā arī tirgotāju un amatnieku namus. Rīga kļuva par vācu atbalsta punktu Baltijas zemju iekarošanā.

Zobenbrāļu ordeņa dibināšana

Kā pastāvīgs militārs spēks 1202. gadā tika nodibināts Zobenbrāļu ordenis — no Romas pāvesta un bīskapa Alberta atkarīga bruņinieku organizācija ar mestru priekšgalā. Bīskaps sāka arī izlēnot (rentēt) zemes saviem vasaļiem, kuriem pēc bīskapa aicinājuma par to vajadzēja doties kara gājienos.

Lēnis — zemes īpašums, ko zemes valdnieks nodod sīkāka dižciltīgā īpašumā par militāru dienestu.

Aplūko attēlu un padomā, kāpēc iebrucējus sauca par krustnešiem?

Krustnesis.

Daugavas un Gaujas lībiešu pakļaušana

Gan atklātās cīņās, gan postot sējumus vai ar viltu iegūstot ķīlniekus, bīskaps Alberts piespieda lībiešus no jauna kristīties un pakļauties bīskapa varai, t.i. maksāt baznīcai nodevas, uzturēt garīdzniekus, doties pēc bīskapa aicinājuma karā pret vēl nepakļautām ciltīm.

1203. gada rudenī kopā ar krustnešiem, kas devās atpakaļ uz Vāciju, aizbrauca arī Turaidas valdnieks Kaupo. Kaupo devās uz Romu, kur viņu uzņēma pats pāvests. Laipnā uzņemšanā, bet laikam it īpaši neredzētās pilsētas, brīnišķās baznīcas, ļaužu pārpilnie tirgus laukumi apbūra viņu, un Kaupo kļuva par dedzīgu kristietības aizstāvi, bīskapa Alberta sabiedroto.

1206. gadā lībiešu zemēs sākās sacelšanās pret vācu iebrucējiem. Tās vadonis bija Mārtiņsalas vecākais Ako. Palīgā devās arī lietuvieši. Bīskaps nosūtīja uz Mārtiņsalu karaspēku, bet pats palika Rīgā, gaidot ziņas par kaujas iznākumu. Bažīgi viņš vēroja Daugavu, kur vajadzēja parādīties vēstnesim. Beidzot! No laivas izkāpušie bruņinieki steigās pie bīskapa un pasniedza tam cīņā kritušā Ako galvu. Tā bija vācu uzvaras zīme. Lībieši bija spiesti padoties.

1207. gadā bīskaps Alberts un Zobenbrāļu ordenis sadalīja savā starpā iekārotās lībiešu zemes. Bīskaps ieguva 2/3, bet ordenis 1/3 zemju.

Padomā, kāpēc bija nobijies bīskaps Alberts?

Sēlpils un Kokneses krišana

Pēc lībiešu pakļaušanas bīskaps devās pakļaut sēļus. Alberta sapulcinātais kaņapulks nonāca pie Sēlpils, “aplenca pili no visām pusēm un daudzus uz apcietinājuma ievainoja ar bultām, daudzus pa ciemiem saņēma gūstā, dažus nonāvēja”. Sēļi pēc izmisīgas pretošanās lūdza mieru, par ko tiem bija jāsolā kristīties un jāmaksā nodevas.

Senlatviešu kareivis.

Alberts piespieda arī Kokneses valdnieku Vetseki uzņemt krustnešus savā pilī. Izdevīgā brīdī Vetsekam izdevās to sakaut un padzīt no Kokneses, taču uzzinājis, ka Rīgā tiek pulcināts liels vācu kaņaspēks, pili nodedzināja un devās uz Krievzemi, bet pēc tam uz igauņu zemēm. Uz Koknesi tika nosūtīti bīskapa ļaudis, kuŗu uzraudzībā te sāka celt nocietinātu mūŗa pili. Šīs pils drupas aplūkojamas arī šodien, bet tām draud bojāeja, jo pamatus izskalo Pļaviņu HES ūdenskrātuves ūdeņi. Varbūt vēl glābsim?

Mājas uzdevumi.

1. Sameklē un izlasi A. Pumpuļa eposā Lāčplēsis rindas par vācu ierašanos Latvijā.
2. Pastāsti par lībiešu un sēļu varonīgo pretošanos iebrucējiem.
3. Ar kādiem paņēmienu krustneši pakļāva lībiešu un sēļu zemes?
4. Padomā, vai ir Latvijā jāsaglabā vācu iebrucēju celtās pils (piemēram, Koknesē)? Kāpēc?

6. Kristīgās ticības nesēji vai laupītāji?

Jersikas iekarošana

Jersikas valsts centrs atradās tāda pat nosaukuma pilskalnā, kurš šodien atrodams Daugavas krastā netālu no Līvāniem. Visvaldis, kas te valdīja 13. g.s. sākumā, arvien vairāk baidījās ar lietuviešiem. Viņu valoda bija tuva tai, ko runāja latgaļi — bija tikai uzmanīgāk jāieklaušās. Pats Visvaldis bija apņēmis par sievu lietuviešu dižciltīgā Daugerūša meitu.

Bīskapam Albertam šī draudzība nepatika: daudz raīžu radīja Lietuvas karaspēka augšana. Arī tirgotāji mudināja pakļaut plaukstošo Jersikas pilsētu, kas kontrolēja Daugavas ceļu.

1209. gada rudenī bīskaps izšķīrās par karagājienu uz Jersiku. Viņu nebūt nemulsināja tas, ka cīņa jau vairs nenoritēja pret pagāniem, bet gan kristiešiem — Visvalža ļaudis bija pareizticīgie. Pilsētu izdevās ieņemt, bīskapa karaspēks visu dienu laupīja, “paņemdams no visiem pilsētas kaktiem drēbes un sudrabu, purpuru un daudz lopu, un no baznīcām zvanus un svētbildes, un citus rotājumus, un naudu, un daudz labuma paņēma un aizveda sev līdzī”. Uz Rīgu aizveda daudz gūstekņu, to vidū arī Visvalža sievu.

Kāpēc krustneši uzbruka pat kristītajiem iedzīvotājiem?

Visvaldis bija spiests doties uz Rīgu un pieņemt bīskapa diktētos miera noteikumus. Sarunas par miera slēgšanu notika kapsētā Pēterļa baznīcas priekšā.

Jersikas izlaupīšana.

Latgaļu un igauņu nesaskaņas

Tālavas latgaļi un igauņi, lai arī kaimiņi, nereti ķīldojās. Te igauņi siroja Tālavas novados, te latgaļi igauņu ciemos, atcerēdamies sen nodarītas pārestības. To steidzās izmantot Ordenis, sējot neuzticību starp kaimiņiem un piesolot latgaļiem savu palīdzību sirojumos.

1208. gadā latgaļu valdnieks Tālivaldis, kā arī vecākie Rūsiņš, Varaidots kopā ar ordeni sarīkoja kaŗagājienu uz Igauniju. Ar šo gadu sākās nemītīgas cīņas starp tālaviešiem un igauņiem, kuŗās kusa abu tautu spēki. Pavisam nemanot ordenis un arī bīskaps Alberts arvien vairāk sāka justies Tālavā kā kungi.

Kā rīkotos tu, ja būtu Tālavas valdnieks. Paskaidro savu atbildi!

Mājas uzdevumi.

1. *Pastāsti, kā pakļāva Jersiku.*
2. *Kā tu saproti vārdus — krustneši rīkojās Latvijā ar uguni un zobenu? Nosauc piemērus.*
3. *Kur vācieši rīkojās pēc principa “skaldi un valdi”?*

7. Cīņas uz dzīvību vai nāvi.

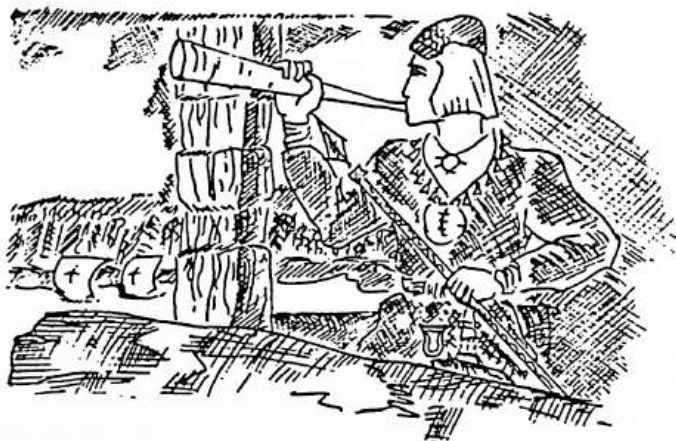
Autīnes sacelšanās — mēģinājums vienoties kopējai rīcībai pret iebrucējiem

Kaut arī Tālavas latgaļi ar ordeni un bīskapu skaitījās sabiedrotie, viņu vidū pamazām tomēr brieda nesaprašanās. Starp ordeņa brāļiem Cēsīs un Autīnes latgaļiem izcēlās sadursme, kam par iemeslu bija latgaļiem atņemtie lauki un bišu koki. Strīdū iesaistījās arī lībieši.

Lībieši un latgaļi gatavojās cīņām, lai vispār padzītu vāciešus no savas zemes, nosprieda neklausīt ne bīskapam, ne ordeņa brāļiem, “bet kristīgo ticību līdz ar visiem vāciešiem izraut no zemes”.

Kāpēc sākās sacelšanās?

Satezeles pils kļuva par sacelšanās centru, te sapulcējās gan Dabreļa vadītie Satezeles lībieši, gan Turaidas lībieši, gan latgaļi. Pilij uzbruka bīskapa un ordeņa karaspēks. Vecākais Rūsiņš, noņēmis bruņucepuri, no pils vaļņa uzrunāja vācus kā nesenos cīņu biedrus pret igauņiem. Negaidīti viņu nāvējoši ievainoja vācu nodevīgi raidīta bulta. Cīņa ritēja vairākas dienas. Vācieši ar akmens metamām ierīcēm postīja

Sargkareivis.

Aplūko attēlu! Padomā uz ko aicina karavīrs?

apcietinājumus, cēla pārvietojamu torni, lai varētu piekļūt pils valnim, rakās zem nocietinājumiem, lai to sagrautu. Vāciešiem bija pārspēks, tomēr pils aizstāvji cīnījās varonīgi. Viņi uzmundrināja cits citu šādiem vārdiem: “Esiet stipri, lībieši, un cīnieties, lai jūs nekalpotu vāciešiem!” Līdz beidzot, juzdami, ka pili noturēt neizdosies, aizstāvji bija spiesti lūgt mieru un pieņemt bīskapa noteikumus. Sacelšanās bija apspiesta.

Latgaļu un igauņu nomākšana

Vāci pastiprināja savu ietekmi vēl nepakļautajos Tālavas novados. 1214. gadā Tālivalža dēli Rameķis, Varibuls un Drivinaldis pieņēma katoļticību, kļūstot par bīskapa vasaļiem.

Juzdamies nedrošs, bīskaps Alberts aicināja palīgos Dānijas karaļa spēkus un tikai kopīgi ar tiem pakļāva igauņus.

Lai gan vācu rokās tagad atradās gandrīz visa Austrumlatvija, tie tomēr baidījās uzturēties tālāk no pilīm un nocietinātajām pilsētām. Vācieši neuzticējās vietējās izcelsmes dižciltīgajiem, kuŗi 13. g.s. Latvijā bija diezgan lielā skaitā. Daudz dižciltīgo, sevišķi latgaļu, devās pie lietuviešiem, lai turpinātu cīņas par brīvību.

Mājas uzdevums.

1. *Pierādi, ka latgaļi un lībieši varonīgi cīnījās par brīvību.*
2. *Izdomā stāstījumu par tēmu “Rūsiņa nāve”.*

8. Kuršu un zemgaļu cīņas par neatkarību.

Zemgaļu un kuršu pagaidu biedrošanās ar vāciešiem 13. gadsimta sākumā

Sākotnēji kurši un zemgaļi bija slēguši mieru ar krustnešiem. Ar to tie centās nodrošināties pret iespējamām vācu iebrukumiem. Arī vāciem miers bija izdevīgs, jo ļāva savus spēkus vērst pret lībiešiem un latgaļiem. Zemgaļu valdnieks Viestarts pat mēģināja sadarboties ar vāciešiem cīņā pret saviem tā laika pretiniekiem lībiešiem un lietuviešiem. Kaut Viestarts būtu varējis paredzēt, ka tieši lietuvieši kļūs par

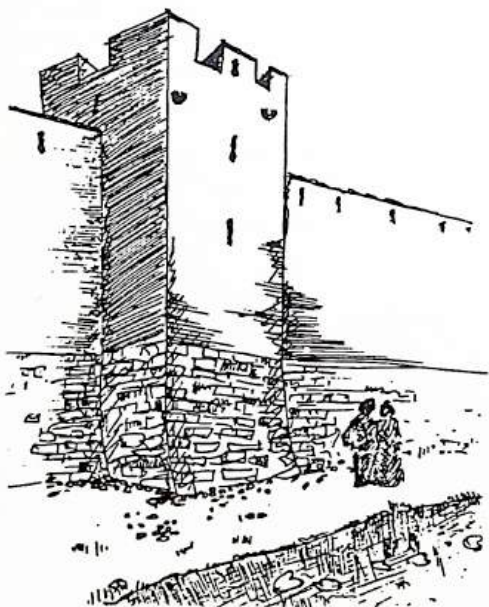
zemgaļu uzticamākajiem sabiedrotajiem un viņš pats par
niknu vācu ienaidnieku!

Kuršu uzbrukums Rīgai

Pirmie briesmas sāka apjaust kurši. 1210. gadā kuršiem izdevās sakaut vācu floti Irbes jūras šaurumā; kaujā krita gandrīz 30 bruņinieku. Izmantojot šo uzvaru, lībieši, kurši, zemgaļi, lietuvieši un krievi sāka apspriest iespējas ieņemt Rīgu un padzīt vācu iebrucējus.

Kurši savāca stipru kaļaspēku. 1210. gada 12. jūlija rīta ausmā rīdzinieki, kas pameta skatu uz Daugavu, redzēja to kā tumšu mākonī, pārklātu kuršu laivu lielā skaita dēļ. Iezvanījās zvans, kuŗu lietoja tikai trauksmes gadījumos. Kurši aplenca pilsētu, taču pēc sīvām cīņām, kas ilga visu dienu, atkāpās, nesaigaidījuši savus sabiedrotos.

Kuršu uzbrukums bija lielākais uzbrukums Rīgai, kas nopietni apdraudēja pilsētas pastāvēšanu un vācu varu tajā.

Rīgas nocietinājumi 13. gadsimtā.

Viestarta cīņas par Mežotni

1219. gadā Mežotnes zemgaļi pieņēma katoļticību un uzņēma savā pili vācu kaņadraudzi. To uzzinājis, Viestarts devās ar kaņu pret mežotniekiem, jo saprata, kādas briesmas draud no vācu parādīšanās Zemgalē. Pēc tam, kad zemgaļi sakāva vācu spēkus, kas pa Misas upi devās uz Mežotni, pili palikušie bēga uz Rīgu.

Misas kauja.

Sapulcinājis ap 8000 vīru lielu kaņaspēku, bīskaps Alberts uzbruka Mežotnei, kas bija atmetusi kristīgo ticību. Zemgaļi nespēdami pretoties, padevās. No pils iznākušos 100 zemgaļu vecākos vācieši nodevīgi nonāvēja. To redzēdami, palikušie pils aizstāvji kauju atjaunoja, taču tika uzveikti. Pils kļuva par upuri laupīšanai un ugunij.

Pāvesta plāni Baltijā un kuršu līgumi ar Alnas Balduīnu

1230. gadā pāvests gribēja Baltijas zemēs izveidot īpašu baznīcas valsti kuršu zemē. Šim nolūkam viņš nosūtīja turp savu sūtni Alnas Balduīnu, kas piedāvāja kuršiem atvieglotus pakļaušanās noteikumus. Balduīns noslēdza ar Kursas valdnieku Lameķinu līgumu. Kurši apņēmās pieņemt kristīgo ticību un piedalīties krusta kaņa gājienos. Par to Alnas Balduīns pāvesta vārdā apsolīja viņiem “mūžīgo brīvību”. Ordenis, kurš pats tīkoja pēc kuršu zemēm, 1231. gadā sadalīja ar Rīgas bīskapu kuršu zemes savā starpā un atņēma kuršiem Balduīna izdotās brīvības grāmatas.

Šai laikā prūšu zemju iekarošanu uzsāka cits bruņinieku ordenis — Vācu ordenis.

Kāpēc ordenis neatzina kuršu līgumus ar pāvesta sūtni?

Mājas uzdevumi.

1. *Sagatavo stāstījumu par zemgaļu un kuršu pirmām cīņām ar vāciešiem.*

2. *Padomā, kāpēc daļa kuršu slēdza līgumu ar Alnas Balduīnu?*

9. Jaunas sacelšanās pret iebrucējiem.

Saules kauja

1236. gada septembrī Zobenbrāļu ordeņa mestrs Folkvīns sapulcēja lielu kaŗaspēku. Krustneši, ordeņa brāļi, palīgos pieaicinātie 200 krievu kaŗavīri no Pleskavas, pakļautie lībieši, latgaļi un igauņi, kas bija spiesti piedalīties vācu kaŗagājienos, devās uz Lietuvu. Savācis bagātu laupījumu, kaŗaspēks devās atceļā. Kādā Saules novada purva salā tas pārnakšņoja, bet no rīta — 22. septembrī — atklāja, ka ir lietuviešu ielenkts. Sākās kauja, kuŗas vietu lietuvieši jau iepriekš bija veiksmīgi nolūkojuši — te nelielas kaŗavīru grupiņas varēja nogriezt atkāpšanās ceļus, bet naktī pieveikt galvenos spēkus.

Lietuvieši ātri izgaiņāja viegli bruņotās kaŗaspēka daļas: “To ieroči bij purvā vāji. Kā sievas viņu apkāva. Man žēl vēl daļa varoņa, kas tur bez pretestības krita. Daudz izmisušo bija, kas mājup bēga, cik vien spēja.” — tā rakstīja Ordeņa chronists.

Kādu cīņas veidu izvēlējās lietuvieši un zemgaļi Saules kaujā?

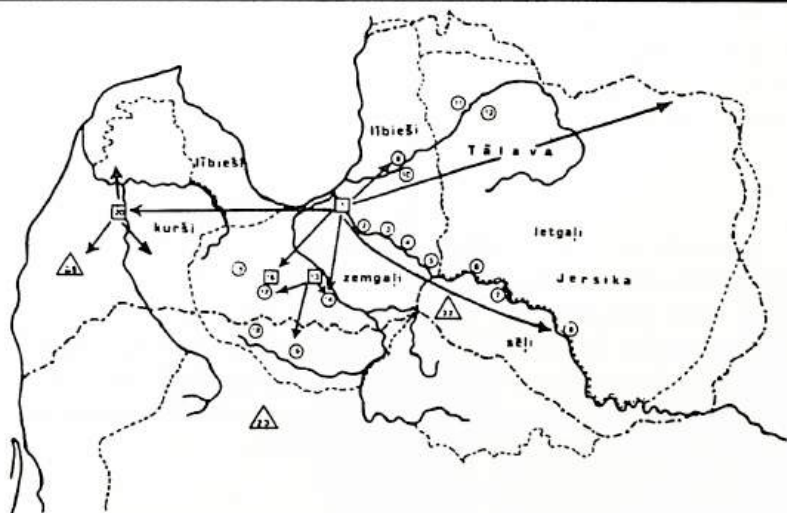
Smagi bruņotā vācu kavalērija — draudīgākais ordeņa spēks — kļuva bezspēcīga. Zirgi klupa, lietuviešu ieroču ķerti, aizraujot līdzī dzelzīs kaltos bruņiniekus. Ap 50 no viņiem, ieskaitot pašu mestru, tika ielenkti un iznīcināti. Tos, kam izdevās aizmukt no kauja lauka, ceļā uz Rīgu gaidīja zemgaļu zobeni. Mājās atgriezās tikai katrs desmitais no 2000-3000 vīru lielā laupītāju kaŗaspēka. Par Saules kaujas vietu zinātnieku vidū nav vienprātības — vai kauja notikusi Lietuvā pie Šauļiem, vai Zemgalē pie Bauskas (Vecsaulē).

Nākošā gadā Zobenbrāļu ordeņa paliekas apvienojās ar Vācu ordeni Prūsijā un sāka saukties par Livonijas ordeni.

Saules kaujas iznākums uz laiku atturēja ordeni no uzbrukumiem Krievzemei, no saistībām ar iebrucējiem uz laiku atbrīvojās zemgaļi un kurši. Savu spēku parādīja augošā Lietuva.

Vācu pieminēklis uzvarai par Baltijas karaļiem.

Latvijas iekarošana 13. g.s. O *Latviešu pils*: 2 - Salaspils; 3 - Ikšķile; 4 - Lielvārde; 5 - Aizkraukle; 6 - Koknese; 7 - Sēlpils; 8 - Jērsika; 9 - Turaida; 10 - Satesele; 11 - Beverīna; 12 - Trikāta; 14 - Mežotne; 15 - Tērvete; 17 - Dobeļe; 18 - Rakte; 19 - Sidrabene. □ *Vācu pils*: 1 - Rīga, dib. 1201. gadā; 13 - Jelgava, dib. 1266. gadā; 16 - Skaistkalne, dib. 1286. gadā; 20 - Kuldīga, dib. 1242. gadā. △ *Kaujas vietas*: 21 - Durbe 1260. gadā; 22 vai 23 - Saule 1236. gadā. (Zīmējusi Asja Lejiņa.)

Lietuvas apvienotāja Mindauga un militārās savienības veidošanās pret vāciešiem

13. g.s. veidojās Lietuvas valsts, kuŗas priekšgalā 30. gados nostājās Mindaugs. Viņš centās apvienot lietuviešu un to kaimiņu — baltkrievu zemes. Mindaugs devās arī kaŗā pret ordeni, gribēdams izraut no vācu kundzības kuršu zemes.

1242. gadā Livonijas ordeņa spēkus Ledus kaujā smagi sakāva Novgorodas kņazs Aleksandrs Ņevskis, kas vienojās ar Mindaugu par kopējiem kaŗagājieniem. Ordenis visus spēkus turpmāk veltīja Kurzemes, Zemgales un Žemaitijas iekarošanai, sastapdams visur vietējo tautību sīvu pretestību.

Šajā pašā gadā pret Vācu ordeni sacēlās prūši — pamedī, pagudi, varmji, bārti un nātangi, kuŗus ordenim iepriekšējos gados pēc ļoti varonīgas pretestības bija izdevies pakļaut. Prūši padzina apspiedējus gandrīz no visas savas zemes. Viņu sacelšanās ilga septiņus gadus.

Mindaugs, kuŗa zemes arī cieta no vācu feodāļu iebrukumiem, pieņēma katoļticību, bet divus gadus vēlāk pāvests kronēja viņu par karali. Tagad ordenim vairs nebija iemesla kaŗot pret Lietuvu kā pagānu zemi.

Kāpēc Mindaugs pieņēma kristīgo ticību?

Lietuvā uz laiku iestājās miers, jo to saistīja līgums ar Livonijas ordeni. Ar to sabiedrotos zaudēja žemaiši. Cīņai pret vācu uzmākšanos viņi meklēja iespēju sabiedroties ar zemgaļiem un kuršiem. 1259. gadā pie Skodas žemaiši sakāva lielu vācu kaŗaspēku. Šai pat gadā sacēlās zemgaļi, kas Šabja vadībā padzina savus apspiedējus, saņemot arī žemaišu atbalstu. Mindaugs atjaunoja kaŗu ar ordeni.

Mājas uzdevumi.

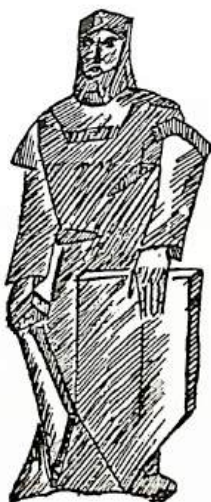
1. *Sagatavo stāstījumu par tematu "Saules kauja".*
2. *Aplūko karti, nosauc tautības, kas cīnījās pret vācu varu.*

10. Tēvzemes brīvība svētāka par visu.

Durbes kauja

1260. gadā žemaiši (leiši) un kurši pie Durbes sakāva Vācu ordeņa un Livonijas ordeņa kaŗaspēku, rīkoja kopīgu kaŗagājieni uz Lietuvu. Tajā bija jāpiedalās arī pakļauto zemju iedzīvotājiem. Pie Durbes krustnešu kaŗaspēks sastapās ar žemaišu spēkiem. Sākoties kaujai, kurši un igauņi, kas bija sapulcināti vācu kaŗaspēkā, pārgāja žemaišu pusē. Kopīgā cīņā tie uzveica pretinieku, kuŗu vidū bija ne tik vien vācu, bet arī dāņu un zviedru bruņinieki un to kaŗakalpi. Krita Livonijas ordeņa mestrs, Vācu ordeņa maršals (kaŗaspēka vadonis) līdz ar 150 ordeņa brāļiem, neskaitot tūkstošiem citu krustnešu, kas vēl pēc kaujas bēgot tika vajāti. Šī bija lielākā kauja 13. gadsimtā Austrumeiropā, un lielākā vācu sagrāve mūsu zemē.

Pēc uzvaras kurši atguva brīvību; sacēlās arī prūši, kuŗus vadīja Erkus Mants. Tika ieņemtas vācu pils. Vācu stāvoklis kļuva draudīgs, jo tie bija zaudējuši ievērojamu iekaŗoto zemju daļu.

Piemineklis Erkusam Mantam.

Lietuvas valdnieks Mindaugs atteicās no kristietības un devās kuršiem un prūšiem palīgā. Pēc vairākus gadus ilgas cīņas prūši bija atbrīvojuši gandrīz visu savu zemi. Nespēdami kaujas laukā uzveikt prūšus, kuršus, zemgaļus, vāci dedzināja sētas, postīja sējumus, nonāvēja zemniekus. Nemītīgi ar jauniem krusta kaŗotājiem atjaunojās arī iekaŗotāju militārais spēks. Pēc Mindauga nāves apstājās arī lietuviešu palīdzība.

Kādus jaunus cīņas veidus sāka lietot vāci?

Pārspēka priekšā bija spiesti padoties kurši. Viena no pēdējām krita Dzintares pils, kur vācieši īpaši nežēlīgi visus

“...kuršus, kas bija aizstāvjos
virs vienpadsmit gadiem,
bez žēlastības apsita
un uguns liesmās iemeta.”

Kā vērtējama šāda iekaŗotāju rīcība?

1267. gadā kurši parakstīja izlīgumu, solot maksāt nodevas. Miera līgumu 1272. gadā parakstīja arī zemgaļi.

Ilgajās un niknajās cīņās arī prūšu spēki bija novājināti. Krita Erkus Mants.

Mājas uzdevumi.

1. *Sagatavo stāstījumu par Durbes kauju.*
2. *Sameklē kartē kauju vietas.*
3. *Padomā, kāda nozīme bija kopīgai rīcībai cīņās pret iebrucējiem?*

11. Uz ežņas galvu liku.

Kauja pie Aizkraukles

1279. gada 5. martā pie Aizkraukles zemgaļi Nameiša un lietuvieši sava valdnieka Traideņa vadībā sakāva Livonijas ordeņa mestra kaŗaspēku.

“Tur cirta brūces tā, ka šaltīs caur sniegu asins plūda paltīs... Tie cirtās, dūrās nu ar aumi. Un plūda asinis ar

straumi. Caur bruņu tēraudriņķiem tur. Šāds posts bij brāļiem jāiztur.”

(Brāļi — domāti Livonijas ordeņa bruņinieki.)

Kaujā gan ordeņa mestrs, gan 71 ordeņa brālis zaudēja savas dzīvības.

Aizkraukles kauja nozīmes ziņā pielīdzinās Saules kaujai. Atceries, kāda bija Saules kaujas nozīme?

Zemgaļu sacelšanās 1279. gadā

Zemgaļi ziņu par vācu sakāvi aiznesa uz savām sētām. Tas visus iedrošināja celties jaunā cīņā par savu brīvību. Īpaši nozīmīga bija Tērvetes pils atbrīvošana. Zemgaļus vadīja valdnieks Nameisis. Arī starp vāciešiem bija goda vīri, kas juta līdzīgu zemgaļu liktenim. Pirms kaujas par Tērvetes pili kāds vācietis Bertolds iemācīja Nameiša vīriem rīkoties ar stopu. Šīs zināšanas daudz palīdzēja pils ieņemšanā.

“Nu ejiet virsū kristīgiem jūs, mani lepni varoņi!” — teica Nameisis, un drīz senā zemgaļu pils atkal bija viņu. Vāciešus padzina no visas Zemgales.

Kādu zemgaļu valdnieku tu vēl vari nosaukt 13. g.s.?

Zemgaļi uzbruka arī Rīgai, taču drīz lielā pārspēka priekšā slēdza miera līgumu. Nameisis turpināja cīņu pret vāciešiem, vadīdams Lietuvas karaspēku uz Prūsiju. Tur viņš krita.

1287. gadā zemgaļi izcīnīja pēdējo lielo uzvaru pār iebrucējiem pie Garozas. Pirms kaujas viņu valdnieks uzrunāja vēl atlikušos karavīrus:

“Mēs visi esam izjutuši
Cik daudz mums posta darījuši
Ir bieži brāļu kareivji,
Ir laiks mums visiem cīņā stāt.”

Gan zemgaļu valdnieks, gan Ordeņa mestrs krita kaujas laikā.

Kā pasakās pūķim ātri ataug nocirstās galvas, tā iekarotāji ātri papildināja savas rindas ar jauniem krustnešiem no visas Eiropas. Un no Jelgavas mūra pils vērsa triecienus pret zemgaļu pilīm. Nemitīgās cīņās Zemgale tika izpostīta, tās

aizstāvju lielākā daļa bija nolikuši galvas par savu tēvu zemi. Zaudējot cerības nosargāt brīvību, 1290. gadā zemgaļi atstāja pēdējo vēl nepakļauto pili Sidrabeni un 100 000 zemgaļu devās uz Lietuvu. Tā noslēdzās simtgadu ilgās cīņas par neatkarību.

Tie balti — kurši, zemgaļi, latgaļi, prūši, kas nepadevās vācu varmākām, turpināja cīņu Lietuvas valsts kaļaspēkā.

* * *

“Lai tālu skrietu bulta, kas mums stopā,
Un savienotos cieši laiki irušie.
Tad savus kaulus lasiet tagad kopā
Un augšā ceļaties no kapiem, mirušie.

Jūs senie ķēniņi un kalpi, kara vīri
Un latvju tautas dziesminieku pulks,
Uz segliem lēkuši šurp jājiet bažu tīri,
Kā jājāt reiz — šis laiks ir jūsu tulks.”

(E. Virza)

Mājas uzdevumi.

1. Sagatavo stāstījumu par zemgaļu pēdējām brīvības cīņām.
2. Sameklē kartē kauju vietas.
3. Padomā, kādas rakstura īpašības var mācīties no 13. gadsimta cīņu varoņiem?
4. Sameklē un izlasi kādu daiļliteratūras darbu par Senlatvijas iedzīvotāju brīvības cīņām 13. gadsimtā.

Senais kuršu pilskalns.

III NODAĻA. LATVIJA VĀCU VARĀ.

12. Par savu tēvu zemi.

Baltijas tautu brīvības cīņu turpinājums

Pēc zemgaļu pakļaušanas 13. g.s. beigās cīņas pret svešzemnieku kundzību nebūt nenorima. Jau 1299. gadā pie paša pāvesta, katoļu baznīcas galvas Romā, veikuši tālu un briesmu pilnu ceļu, ieradās divi varonīgo zemgaļu sūtņi, kas uzdrošinājās sūdzēties par pārestībām, kuņas Zemgalei nodarījuši kristīgie. Diemžēl, nekādu pārmaiņu viņiem panākt neizdevās.

Igauņu sacelšanās

1343. gadā Igaunijā sākās sacelšanās, kas izvērtās par vienu no lielākajām brīvības cīņām 14. g.s. Mūsu kaimiņi igauņi rādīja visām apspiestajām tautām varonības paraugus, rādīja, ka prot nomirt slaveni, lai bērni un bērnu bērni varētu elpot brīves gaisu. Livonijas ordenis kopā ar dāņiem tikai ar viltu un negēlību, nodevīgi nogalinot sacelšanās vadoņus, sakāva sacēlušos. Vācieši, izrēķinoties, noslepkavoja ap 40 40 000 igauņu tautas labāko dēlu, tomēr nespēja nomākt neatkarības alkas Baltijas tautās. Arī Latvijā te vienā, te otrā vietā, gan lībieši, gan kurši un citi ķērās pie ieročiem. Tomēr vienotības trūkums neļāva gūt panākumus.

Atceries piemērus par vācu rīcību, pakļaujot 13. g.s. Senlatvijas iedzīvotājus!

Lietuva — baltu apvienotāja

Kaņadarbībā pret vāciem tika ierauti arī lietuvieši. 1336. gada ziemā krustnešu pūļi aplenca Pilēnu pili pie Ņemunas. Margēra vadītie lietuvieši ilgi un drosmīgi aizstāvējās. Kad ienaidnieks, nespēdams pili ieņemt, to aizdedzināja, varoņi aizgāja bojā liesmās, bet nelieca galvas iebrucēju priekšā.

1345. gadā Lietuvas dižkunigaitis Alģirds ar lielu kaņaspēku (tajā atradās arī zemgaļi, kas nepadevušies vāciem bija aizgājuši dzīvot uz Lietuvu), ieņēma Tērveti un Jelgavu un aizgāja līdz pat Valkai. Lietuva bija spēcīga valsts. Tā apvienoja ne tikai lietuviešus, bet arī daļu kuršu, zemgaļu, sēļu, latgaļu, prūšu, sudāvu-jatvingu, kas bija nesamierināmi vācu pretinieki.

Padomā, kāpēc Lietuva kļuva spēcīga valsts!

13.-14. g.s. Lietuva pievienoja vēl plašas baltkrievu zemes (senāk baltu apdzīvotas, kas pakāpeniski bija sajaukušies ar atnācējiem slaviem). Arī daudzas krievu un ukraiņu valstiņas bieži labprātīgi padevās lietuviešu varai, lai paglābtos no tatāru-mongoļu iebrucējiem (tatāri no 1237. gada postīja Krievzemi un uzkundzējās tai). Varenā apvienoto baltu valsts sekmīgi pretojās gan tatāru-mongoļu, gan vācu tīkojumiem.

1370. gadā valdnieka Alģirda un viņa brāļa Ķeistuta vadītie lietuviešu kaņapulki iebruka Vācu ordeņa īpašumos Prūsijā (vācu pakļautās prūšu zemēs) un pie Rūdavas sakāva krustnešus. Ordeņa spēki ar to tika izšķiroši novājināti, bet nāvējošo triecienu tas saņēma tikai vēl pēc 40 gadiem.

Par Lietuvas sabiedroto cīņās pret spēcīgajiem ienaidniekiem kļuva Polija. 1385. gadā abas valstis noslēdza savienību — ūniju.

Žalgires kauja

1410. gadā apvienotie poļu, lietuviešu (kopā ar zemgaļu,

krievu un baltkrievu kaŗadraudzēm) un ģechu kaŗapulki starp Grīnvaldes (Ķalgires) un Tannenbergas ciemiem (tag. Polijas teritorijā) sakāva Vācu ordeņa kaŗaspēku. Kaujā, kurā lietuviešu spēkus gudri vadīja viņu slavenais valdnieks Vītauts, krita lielmestrs un ap 700 ordeņa brāļu.

legaumē!

Lietuvas valsts bija iespiedusies kā ķilis starp Vācu ordeņa īpašumiem Prūsijā un Livonijas zemēm, aizkavēdama lielu vācu zemnieku baru ieplūšanu Latvijā. Līdz ar to nebija iespējams Latvijā un Igaunijā dzīvojošās tautas pārvācot. Tajā pat laikā prūšu zemēs arvien retāk varēja dzirdēt prūšu valodu — šīs tautas dienas bija skaitītas, jo vāci skaitliski panāca pēc 13. g.s. brīvības cīņām dzīvus palikušos prūšus.

Padomā, kādas briesmas draud tautai, ja tā paliek mazākumā savā tēvzemē!

Bet tas, ka lietuvieši saglabāja neatkarību, deva arī citām Baltijas tautām cerības, ka reiz izdosies atgūt brīvību.

Mājas uzdevumi.

1. *Kāpēc Baltijas tautas turpināja cīņas pret vāciem? Pastāsti par šīm cīņām!*
2. *Kāda bija Ķalgires kaujas nozīme?*

Kopsavilkums.

Pēc Latvijas un Igaunijas iedzīvotāju pakļaušanas, cīņas pret svešzemnieku kundzību nenorima.

1299. gadā zemgaļi sūdzējās Romā pāvestam par vācu nodarītajām pārestībām. Drīz vien — jau 14. g.s. sākumā — sacēlās igauņi, bet spēki izrādījās par maziem, lai uzveiktu vācu-dāņu kaŗapulkus. Sacelšanās notika arī lībiešu un zemgaļu novados.

13.-14. g.s. izveidojās spēcīga Lietuvas valsts, kas apvienoja ne tikai žemaišus, lietuviešus, bet arī daļu kuršu, sēļu, latgaļu, prūšu, sudāvu-jatvingu. Šī apvienoto baltu valsts sekmīgi cīnījās ar tatāriem-mongoļiem un vāciešiem. Par Lietuvas sabiedroto kļuva Polija. 1410. gadā apvienotie poļu un

lietuviešu spēki (kopā ar zemgaļu kaŗadraudzēm) pie Tannenbergas un Grīnvaldes (Žalgires) ciemiem sakāva Vācu ordeņa kaŗapūlus. Lietuvas uzvara aizkavēja lielu vācu zemnieku baru ieplūšanu Latvijā un mūsu senču pārvācošanu.

13. Livonija.

Valstis un to pārvalde

13. g.s. beigās visā Latvijas un Igaunijas teritorijā vāci izveidoja piecu nelielu valstiņu savienību, kas pastāvēja līdz 16. g.s. vidum.

Pamēģini nosaukt valstu savienības mūsdienu pasaulē!

Iekaroto teritoriju nosauca par Livoniju. Sākumā gan šo nosaukumu iebrucēji attiecināja tikai uz lībiešu zemēm (Livonia — līvu zeme), bet vēlāk arī uz pakļautajiem latgaļu, sēļu, zemgaļu, kuršu un igauņu apdzīvotajiem apgabaliem.

Valstiņu savienībā ordeņa valsts veidojās lielāka nekā četras pārējās valstiņas kopā ņemot. Ordeņa valsts sastāvēja no sīkākiem valdījumiem (bieži savstarpēji nesavienotiem) ar fogtiem un komturiem priekšgalā. Komturi bija ordeņa kaŗaspēka komandieri un piļu pārvaldnieki, bet fogti pārvaldīja zemniekus — bija soģi jeb tiesneši. Fogtu un komturu sapulci sauca par kapitulu (latiņu valodā kapituls — galviņa).

Padomā, kāpēc sapulci sauca šādā vārdā!

Pirmais starp ordeņa brāļiem bija mestrs, kuŗu ievēlēja uz visu mūžu. Viņš pastāvīgi uzturējās Rīgas vai Cēsu pilīs.

Otra lielākā Livonijas valstiņa bija Rīgas archibīskapija. Archibīskaps dzīvoja savās pilīs Rīgā, kā arī Raunā, Limbažos vai Koknesē. Kad vienā pilī pārtikas krājumi izbeidzās, archibīskaps ar galmu pārcēlās uz nākamo.

Archibīskapijas pārvaldīšanā liela nozīme bija domkapitulam — 12 augstāko baznīcas garīdznieku padomei.

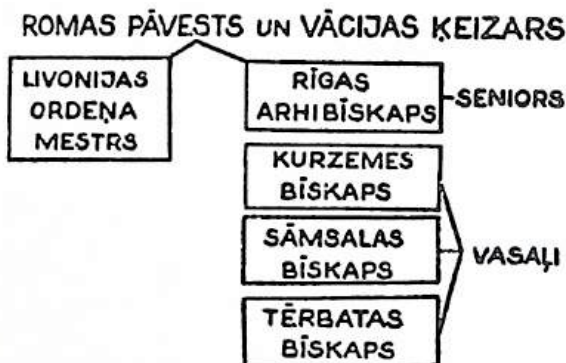
Livonijas valstiņas.

Domkapituls uzturējās Rīgā klosterī pie Doma baznīcas. Rīgas archibīskaps skaitījās noteicējs pār Tērbatas, Kurzemes un Sāmsalas bīskapiem (bija “vecākais” — seniors). Taču bīskapi savās valstiņās centās nepakļauties archibīskapam, saglabāt patstāvību.

Nosauc un sameklē kartē Livonijas valstiņas!

Livonijas valstiņas bija pakļautas vēl Romas pāvestam un Vācijas ķeizaram kā augstākai varai, bet viņi bija tālu, tādēļ noteicēji bija vietējie zemes kungi.

LIVONIJAS VALSTIŅU PĀRVALDE

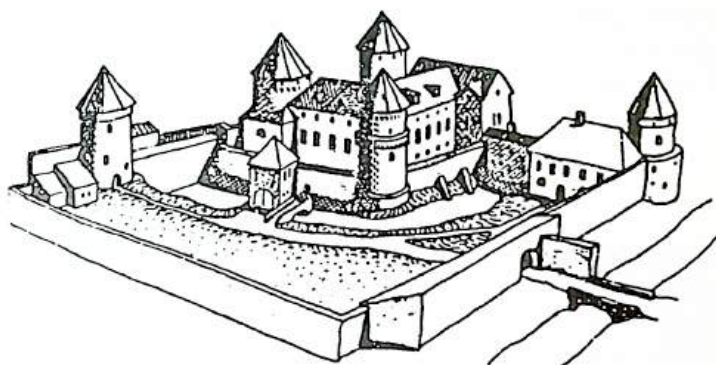

Aplūko Livonijas pārvaldes schēmu, nosauc zemes kunģus Livonijā!

Livonijas piecas valstiņas tātad lielā mērā bija patstāvīgas un tomēr tā bija savienība. Iekšējos jautājumus (nodevu ievākšana, tiesas spriešana u.c.) katra valstiņa risināja pati, bet zemes kungi rīkoja arī kopīgas sanāksmes, lai lemtu par tirdzniecības attīstību, par cīņu ar ārējiem ienaidniekiem. Kad ar laiku sapulcēs sāka piedalīties arī citi dižciltīgie un bagātākie iedzīvotāji, tās sāka saukt par landtāgiem (zemes sapulce). Pirmais *landtāgs* sanāca 1419. gadā Valkā.

Iekārotāji nejutās droši ne mirkli, tāpēc cēla mūra pilis. Dzīļie aizsarggrāvji, biezās mūra sienas, augstie torņi bija vācu varas balsts. Šādā aizsegā dzīvodami, svešie kungi centās turēt paklausībā pakļautās tautas.

Padomā, kāpēc vāci dzīvoja spēcīgi nocietinātās pilīs! Aplūko attēlu nākošā l.p.

Cēsu pils.

Lēnis un vasaļi

Lai vēl vairāk nostiprinātu savu varu, Livonijas valdnieki (ordeņa mestrs un bīskapi) arvien vairāk sāka izlēņot zemes.

Lēnis — zemes aizdevums kopā ar zemniekiem, kuŗa saņēmējam vajadzēja doties kaŗagājienos pēc zemes kunga aicinājuma.

Vasalis — zemes saņēmējs

Lēni svinīgā ceremonijā aizdeva parasti uz visu mūžu. Lēņa saņēmējs noietās ceļos zemes kunga (seniora) priekšā. Topošajam vasalim iedeva rokās vai nu velēnu, vai zaļu zariņu vai karodziņu. Tad lēņa saņēmējs noskūpstīja roku zemes kungam. Protams, ne visur un ne vienmēr šī ceremonija bija vienāda.

Cīņas par virskundzību

Iekāŗotāju starpā nebija vienprātības un satiecības. Tāpat kā, laupījumu dalot, ķildojas laupītāji un pat sakaujas savā starpā, tāpat zemes kungi sāka savstarpējus kaŗus. Vispirms tās bija ordeņa cīņas ar archibīskapu par virskundzību Livonijā. Tai pašā laikā Ordenis centās uzkundzēties arī Rīgai, kas bija izveidojusies par ievērojamu tirdzniecības pilsētu. Kaut gan rīdzinieki centās saglabāt patstāvību un pat divreiz

nopostīja ordeņa pili Rīgā, tomēr bija spiesti padoties, atjaunot pili, maksāt sodu un dažādi atbalstīt ordeni (doties līdzī karagājienos u.t.t.).

Padomā, kāpēc iekārotāji naidojās savā starpā!

Mājas uzdevumi.

- 1. Kuŗas Livonijas valstiņas terriŗoriŗā atŗodas tavs dzimtais novads (pilsēta)?*
- 2. Nosauc tev zināmās vietas, kur Latvijas terriŗoriŗā saglabājuŗās Livonijas laika (XIV-XVI g.s.) pils!*

Kopsavilkums.

Iekāŗoto Latviju un Igauniju vāci nosauca par Livoniju — lĩbieŗu zemi. Izveidojās piecu nelielu valstiņu savienĩba: Livonijas ordeņa valsts, Rĩgas archibĩskapija, Tērbatas, Sāmsalas un Kurzemes bĩskapijas. Nejuzdamies droŗi, vācu kungi cēla mūra pils, tajās dzĩvoja pāŗvaldnieki — komturi un soŗi, kas ievāca nodevas un sprieda tiesu. Lai nostiprinātu savu varu, zemes kungi (ordeņa mestrs un bĩskapi) sāka izlēŗot zemes. Lēnis bija zemes aizdevums ar zemniekiem, kuŗa saŗēmējam bija jādodas pēc lēŗa devēja aicinājuma karagājienos. Kaŗš bija bieŗa parādĩba, jo iekāŗotāju starpā nebija vienprātĩbas. Ordenis cĩnĩjās ar archibĩskapu par virskundzĩbu Livonijā un īpaŗi Rĩgā.

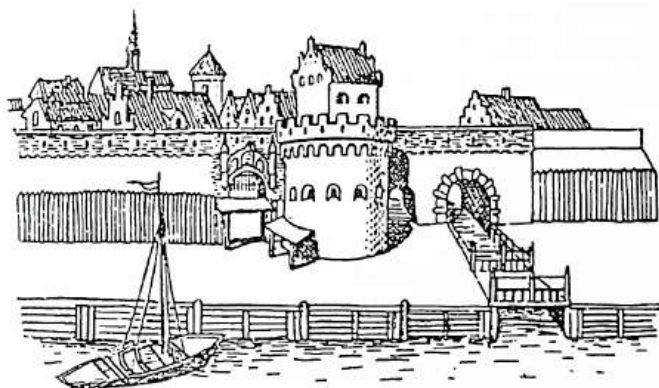
14. Rĩga.

Pilsētas izskats

Rĩga uzplauka, pateicoties tirdzniecĩbai. Pieauga tās militārā nozĩme (kā spēcĩgs cietoksnis), spēks un bagātĩbas. Pilsētu ietvēra ap 10 m augstas mūra sienas un torņi, apkāŗt bija dziļŗ un plats ūdens grāvis. Uz mūriem stāvēja sardze, bija arī sava flote. Aiz varenajiem nocietinājumiem slējās mūra baznĩcu torņi un bagātāko tirgotāju nami, no kuŗiem vēl tagad daŗz stāŗ Vecrĩgā. Cĩtu iedzĩvotāju ēkas tika celtas no

koka un izvietojās cita pie citas gar šaurām un netīrām ielām. Atsevišķu amatu pratēju nami atradās vienkopus vienā ielā — tā radās Kalēju iela, Audēju iela, Kurpnieku iela u.c. Īpaši izcēlās Ordeņa un bīskapa pils.

Gana liela Rīgas pils,
Salmu jumtu neredzēju:
Ķieģeļiem, dakstiņiem,
Ozoliņu galdiņiem.

Rīgas pilsētas nocietinājumi.

Iedzīvotāju nodarbošanās un nacionālais sastāvs

Rietumeiropas tirgotājiem Rīga kļuva par nozīmīgāko starpnieku ne tikai sakaros ar Livoniju, bet arī ar daudzām Krievijas pilsētām — Polocku, Pleskavu, Novgorodu, Smolensku. Rīgas tirgotāji panāca, lai iebraukušo krievu un Rietumeiropas tirgotāju tirdzniecības darījumi notiktu ar pilsētnieku starpniecību, jo par to rīdzinieki saņēma lielu atlīdzību (peļņu). Rīgā bija aizliegts tirgoties “viesim ar viesi”. 1282. gadā Rīga iestājās ziemeļvācu tirgotāju savienībā HANZĀ (hanza — senvācu valodā nozīmē — pulks, kaņadraudze). Hanzas savienība gādāja, lai tās tirgotājiem dažādās pilsētās būtu priekšrocības, rūpējās par satiksmes

ceļu drošību. Ar laiku Hanzā iestājās arī citas Livonijas pilsētas — Cēsis, Valmiera, Limbaži, Ventspils, Aizpute, Kuldīga, Koknese, Straupe.

Padomā, kāpēc rīdzinieki neļāva iebraucējiem tirgoties savā starpā.

Tirdzniecība zēla un plauka. No Rietumeiropas iveda sāli, arī audumus, garšvielas, vīnus un metāla izstrādājumus. No Rīgas izveda kokmateriālus, ādas, vasku, kaņepājus, linus, bet 15. g.s. arī labību. Šos lauksaimniecības ražojumus izaudzēja un piegādāja Rīgas tirgotājiem, galvenokārt, Latvijas zemnieki. Tātad Rīgas uzplaukumu veicināja tieši mūsu tautas darba mīlestība.

Audziet mani balti lini
Dzintariņa galviņām,
Lai nāk Rīgas namniecīni,
Siekiem naudu mērodami.

Rīgas iedzīvotāji nodarbojās ar tirdzniecību un amatniecību. Sevišķi daudz bija nesēju, preču šķirotāju, svērēju u.c. Šie ar tirdzniecību saistītie amati bija Latvijas vietējo iedzīvotāju pārziņā, jo viņi ar tiem nodarbojās jau pirms vācu ierašanās. Ļoti daudz mūsu senču bija amatnieki Rīgā — mūrnieki, kalēji, virpotāji, audēji, virvju vijēji u.c.

Atceries, kad vāci ieradās Latvijā!

Vācieši bija tikai tirgotāji un pa daļai amatnieki. Bez tam Rīgā dzīvoja vēl krievi, igauņi un lietuvieši, bet viņu bija ļoti maz. Pilsētai bija vajadzīgas darba rokas, tādēļ sākumā netika noteikti nekādi tautības ierobežojumi tiem, kas gribēja apmesties uz dzīvi pilsētā. Pēc Rīgas likumiem par tās pilsoni (pilntiesīgu iedzīvotāju) varēja kļūt katrs brīvs cilvēks, kas bija vienu gadu un vienu dienu nodzīvojis pilsētā un varēja iemaksāt pilsētas kasē pusmarku (naudas vienība — ap 100 g sudraba).

Apvienības un pilsētas pārvalde

Viena aroda (amata) amatnieki apvienojās biedrībās, kuŗas sauca par cunftēm jeb amatiem. Izveidojās kalēju, audēju, mūrnieku, maiznieku u.c. cunftes. Katrā cunftē bija vecākais, kas sekoja, lai “cunftes gods” tiktu uzturēts ar labu amata prasmi. Cunftēs uzņēma tikai labus amatniekus — meistarus, kas strādāja un apmācīja amatā zeļļus (palīgus) un mācekļus. Bagātākie tirgotāji izveidoja savu brālību — Lielo ģildi, bet amatnieku cunftes apvienojās Mazā ģildē. Ēkas, kuŗās viņi sapulcējās (ģilžu nami), ir saglabājušās Vecrīgā arī šodien, tikai nedaudz pārbūvētas.

Padomā, kāpēc cunftē uzņēma tikai labus amatniekus!

Pilsētas iedzīvotāji katru pirmdienu tirgus laukumā pulcējās, lai piedalītos tiesas spriešanā. Tur stāvēja kauna stabs, pie kuŗa sodīja notiesātos. Divas reizes gadā — Jāņos un Miķeļos zvans aicināja visus uz lielu sapulci, kur pasludināja jaunos likumus vai rīkojumus. Likumus izdeva pilsētas dome — Rāte, kas sastāvēja no divpadsmit rātskungiem. Parasti tie bija visbagātākie tirgotāji, kuŗu privilēģijas (sevišķas tiesības) bija pārvaldīt pilsētu.

1226.

1349.

Rātes zīmogs ar pilsētas ģerboni.

Aplūko attēlu! Nosauc, kas attēlots ģerbonī un kāpēc!

Tomēr Rīgai pilnīgu patstāvību iegūt nebija lemts. Pēc apmēram 100 gadus ilgas cīkstēšanās, kariem ar ordeni, Rīga atzina sevi par uzvarētu. Nelīdzēja ne pilsētnieku sūdzības pāvestam, ne pat lietuviešu aicināšana palīgos.

Mājas uzdevumi.

1. Sagatavo stāstījumu par Rīgas izskatu, tās iedzīvotājiem un viņu nodarbošanos!

2. Sameklē un ieraksti savā burtņīcā tautasdziesmas par Rīgu!

Kopsavilkums.

Rīga bija galvenā Livonijas pilsēta. To ietvēra augsti mūri un torņi, dziļš un plats ūdengrāvis. Aiz varenajiem nocietinājumiem slēpās mūra baznīcas un pilsētnieku mājas (koka). Zemnieki veda uz pilsētu savus ražojumus — labību, linus; un tātad Rīga atplauka, pateicoties amatniecības un tirdzniecības attīstībai. Atsevišķu amatu meistari (kalēji, audēji, maiznieki u.c.) dzīvoja vienkopus kādā ielā. Tā veidojās šo ielu nosaukumi — Kalēju iela, Kurpnieku iela u.t.t. Daudzi amati bija vietējo iedzīvotāju — kuršu, zemgaļu, lībiešu pārzinā. Tirgotāji bija vācieši. Par Rīgas iedzīvotāju varēja kļūt katrs, kas gadu un vienu dienu nodzīvojis pilsētā un varēja samaksāt pusmarku. Visas lietas pārvaldīja Rāte jeb dome. Tās locekļus sauca par rātskungiem.

Bet pilnīgu patstāvību pilsētai iegūt neizdevās, jo nācās pakļauties Ordeņa virskundzībai.

15. Dīkdieņi un darbarūķi.

Muižniecības izcelšanās

XIV-XV g.s. zemeskungu savstarpējās sacensībās un cīņā par virskundzību Livonijā karājošās puses bija spiestas bieži griezties pēc atbalsta pie saviem vasaļiem. Tas nāca vasaļiem par labu, jo viņiem izdevās no zemes kungiem par palīdzības sniegšanu iegūt plašas privilēģijas (īpašas tiesības). Lēni tagad varēja nodot mantojumā dēlam, bet vēlāk arī meita un pat attāli radnieki varēja to mantot.

Atceries, kas bija zemes kungi
(seniori) Livonijā!

Tāpēc vasaļi vairs neaprobežojās tikai ar *nodevu* (labība, vasks, medus, amatniecības izstrādājumi u.c.) ievākšanu no zemniekiem savā “kunga sētā” — lībiešu valodā to sauca par muižu, bet sāka muižu nocietināt, dzīvot tajā pastāvīgi un iekārtot saimniecību, iekopt laukus. Vasaļus sāka saukt par muižniekiem. (Šāds nosaukums saglabājies vācu kungiem līdz pat mūsdienām. Visā turpmākajā mūsu tautas vēsturē muižnieku vārds saistās ar latviešu zemnieku apspiešanu un izkalpināšanu.) Piešķirtās privilēģijas padarīja lēņu muižas par muižnieku dzimtu īpašumu. Līdz ar to arī zemnieki kļuva par mantojamiem ļaudīm — dzimtļaudīm.

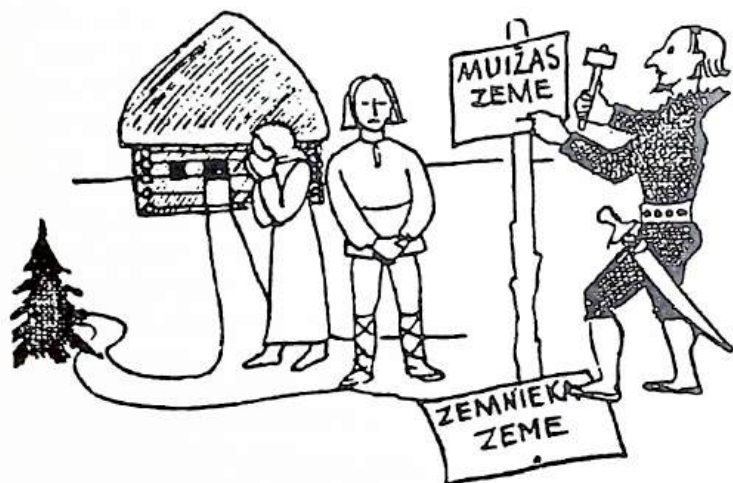
Muižnieki bez tā, ka pārvaldīja savas muižas zemes, nodarbojās tikai ar medību un viesību rīkošanu, kuŗās dzēra un dejoja. Nekādas izglītības parasti viņiem nebija, izņemot ikdienas vingrinājumus ar ieročiem. Kaŗotprasmes bija jārāda biežajos kaŗos, kuŗos nācās doties pēc zemes kungu aicinājumiem.

Kā tu nosauktu šādu muižnieku dzīves veidu?

Zemnieku stāvoklis Livonijas valstiņās

Mūsu senči, tāpat kā pirms vācu ierašanās Latvijā, bija un palika zemnieki — “darbarūķi”. Neskatoties uz to, ka 13. g.s. beigās tika zaudēta valstiska patstāvība, vēl ilgi tika saglabātas dažādas tiesības un brīvības. Vēl 14. g.s. zemnieki brīvi rīkojās ar savu zemi, mājām, mantu, lopiem, nodarbojās ar tirdzniecību, nēsāja ieročus. Dižciltīgie kādu laiku paturēja savas koka pilis. Par to liecina Kurzemes piemēri, kur vāci mūŗa pilis cēla nevis kuŗšu piļu vietā, bet citur. Atkarība no iebrucējiem pieauga pakāpeniski. Sākumā zemnieki bija spiesti tikai maksāt nodevas un veikt dažus piespiedu darbus, ko sauca par *klausām* — piedalīties piļu celtniecībā, tiltu un ceļu labošanā, bet šādi darbi neaizņēma vairāk par nedēļu gadā. Visapgrūtinošākās bija kaŗa klausas — nācās piedalīties kaŗagājienos, kad vācu zemes kungi sauca.

Stāvoklis uz launo pusi izmainījās 15. g.s., kad muižnieki sāka arvien patvarīgāk izrīkoties ar zemniekiem un viņu saimniecībām, lai pavairotu savas bagātības. Muižu laukus paplašināja uz zemnieku zemes rēķina, piespiežot viņus iekārtot saimniecības neapstrādātās mežainās un purvainās vietās. Neražas gados aizņemdamies no muižas lopus un labību, zemnieki nokļuva parādu atkarībā.

Muižas lauku paplašināšana.

Lai ierobežotu zemnieku bēgšanu, izdeva likumus par viņu ķeršanu un sodīšanu. 15.-16. g.s. ļoti daudzi zemnieki bija zaudējuši brīvību un bija piesaistīti muižnieka zemei. Šādu kārtību sauca par *dzimtbūšanu*. Plašos muižu tīrumus lika apstrādāt zemniekiem kļaušu kārtā, kas nemitīgi pieauga.

Kāpēc muižnieki arvien vairāk
 apspieda zemniekus?

Ir saglabājušās ziņas — 1500. gadā zemniekiem kļaušu darbos bija jāiet jau 32 dienas gadā — 8 dienas pils darbos, 8 dienas pie siena, 8 dienas pie rudens darbiem un 8 dienas pie vasarāju (kviešu, auzu, miežu u.c.) pļaujas.

Cik gadu pagājis kopš tā laika?

Elle, elle kungu rija,
Elle kunga piedarbiņš.

Tomēr, lai cik smagi bija darbi vācu kungu labā, latviešu zemnieks nekad nezaudēja darba prieku un darba tikumu. Tieši darba mīlestība nav ļāvusi mūsu senčiem iznīkt un pagrimt nabadzībā un netikumos. Taisni otrādi, sūriem darba sviedriem tika vairota tautas labklājība.

Kāda nozīme bija darba mīlestībai cilvēku dzīvē?

Vai pēc kunga grūta darba
Būs bēdīgi man dzīvot? —
Bēdas mīt kājiņām,
Darbu nest saujiņā!

Tikai brīvības, brīvības nebija...

Zemnieki 15.-16. g.s.

Zemnieku vidū pastāvēja atšķirības. Daļa kļuva par dzimtzemniekiem, tomēr saglabāja savas saimniecības, kuŗu priekšgalā saimnieks, kas maksāja nodevas, sūtīja saimes ļaudis klaušu darbos uz muižu. Bet bija vēl ilgi arī patstāvīgi saimnieki — brīvzemnieki, kas nepildīja kļaušas un nemaksāja parastās nodevas, bet atpirkās no tām, maksādami *nodevas* (naudā vai graudā). Daudz bija kalpu, kas strādāja pie saimniekiem. Viņiem nepiederēja zeme, par darbu viņi saņēma algu. Daži kalpi saņēma nelielus zemes gabalus izmantošanai, ko viņi apstrādāja un visu ražu paturēja sev. Šādus kalpus sauca par bandiniekiem.

Atsevišķi jāmin bijušie Senlatvijas dižciltīgie, kas nebija gājuši bojā 13. g.s. cīņās ar iekaroņiem. Viņi bieži kļuva par vācu zemes kungu sīkajiem vasaļiem — leimaņiem. Dižciltīgiem atstāja zemes īpašumus, bet par to lika doties līdzī vāciešiem viņu karagājienos kā viegli bruņotiem jātniekiem — kalpot kavalērijā. Ar laiku daudzi pārvācojās un zuda mūsu tautai.

Kurisch Königen Wappen.

Andrei Pennick.

1491.

Kuršu ķoniņu ģerbonis.

Bet kuršu dižciltīgo pēcteči — “kuršu ķoniņi” savu patstāvību saglabāja līdz 20. g.s. 30-tajiem gadiem (līdz mūsdienām). Kuldīgas apkārtnē pazīstamās ķoniņu dzimtas bija Tontegodes un Peniķi, līdzīgi muižniekiem tiem bija pat savi ģerboņi.

Mājas uzdevumi.

1. Sagatavo stāstījumu par muižniecības izcelšanos un zemnieku brīvību pakāpenisku ierobežošanu. Parādi savu attieksmi pret notikumiem, par ķuriem stāsti!
2. Pastāsti par atšķirībām zemnieku vidū!

3. *Sameklē un iemācies tautasdziesmas, kuŗās:*

a) *parādīta zemnieku izkalpināšana, grūtais darbs muižas labā;*

b) *parādīta zemnieku darba mīlestība savā saimniecībā.*

Kopsavilkums.

Ar laiku lēna saņēmēji — vasaļi vairs neaprobežojās tikai ar nodevu ievākšanu no zemniekiem, bet ierīkoja savas saimniecības — muižas ("kungu sētas"). Muižas tūrumus lika apstrādāt zemniekiem klaušu kārtā — veicot piespiedu darbus. Muižnieki dzīvoja izšķērdīgi — rīkoja viesības, medības, dzēra un līksmojās. Lai pavairotu savus ienākumus, viņi paplašināja muižu laukus uz zemnieku tūrumu rēķina, sāka ierobežot zemnieku brīvības — padarīt par savu īpašumu (dzimtļaudīm).

Tomēr mūsu zemē darba mīlestība neļāva iznīkt un pagrīmt nabadzībā. Paveikuši smagos klaušu darbus, zemnieki nežēloja spēkus darbos savā saimniecībā. Ne visi zemnieki uzreiz nokļuva atkarībā no muižnieka. Vēl bija arī brīvie saimnieki — brīvzemnieki, arī daļa Senlatvijas dižciltīgo saglabāja zināmu patstāvību — kļuva par vācu zemes kungu sīkajiem vasaļiem — leimaņiem. Pazīstamākie bija kuršu dižciltīgo pēcteči — kuršu ķoniņi.

16. Kultūra Livonijā

Pilsētnieku kultūra

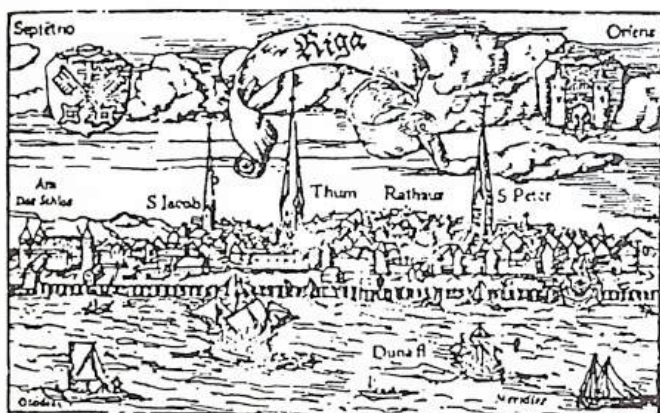
Par pilsētas kultūras centru Livonijā kļuva Rīga. 14.-16. g.s. Rīga bija mazāka par tagadējo Vecrīgu un tās iedzīvotāju skaits sasniedza 10 000. Tā kā iedzīvotāji pilsētā bija gan vācieši, gan lībieši, kurši, latgaļi u.c. tautību iedzīvotāji, arī kultūra neveidojās vienveidīga.

Atceries, kas bija Rīgas pamatiedzīvotāji!

Vācu amatnieki ieviesa pilsētas dzīvē savas tradīcijas (cunftes, brālības u.c.). Savukārt, vāciešu kultūru ietekmēja

vietējo iedzīvotāju paražas. Tā Rīgā ienāca arī Līgo svētki, ko svinēja 23. jūnijā kā Zāļu dienu. Vispār pilsētnieki labprāt svinēja svētkus. Visplašākie bija Vastlāvju svētki, kas notika februārī, pirms katoļu baznīcas noteiktā gavēņa (aizliegums kādu laiku lietot pārtikā gaļu). Tad pilsētā valdīja karnevāls, tika rīkoti mielasti, skanēja mūzika. Iestājoties tumsai, dejas pilsētas ielās turpinājās lāpu gaismā. No 15. g.s. diezgan plaši tika svinēti t.s. Maija grāfa svētki, kas turpinājās divas dienas — 30. aprīlī un 1. maijā. Svētkus parasti organizēja Lielā ģilde un Mazā ģilde. Viskrāšņākais notikums svētkos bija bruņinieku parāde zirgos un kara spēles, kuŗu laikā dalībnieki demonstrēja savu spēku un veiklību.

Atceries, kas bija Lielā ģilde
un Mazā ģilde!

Rīga 16. g.s.

Populāri bija teātra uzvedumi par Bībeles (kristīgo svētie raksti) tematiku — mistērijas. Mistērijas parasti notika Tirgus laukumā pie Rātsnama (Rātslaukumā) uz speciāli izbūvētas skatuves. Skatuvei bija trīs stāvi, atbilstoši baznīcas mācībai par zemi, debesīm un ellī. Lomās uzstājās tikai

vīrieši. Nozīmīgu vietu kultūras dzīvē ieņēma mūzika. Baznīcās ierīkoja ērģeles. Vienas no vecākajām ērģelēm ir bijušās Jēkaba baznīcas ērģeles, kas minētas jau 1392. gadā.

Izglītību varēja iegūt tikai turīgo iedzīvotāju bērni. Skolu bija maz. Rīgā pirmā skola dibināta ap 1211. gadu pie Doma baznīcas. Tā sagatavoja katoļu garīdzniekus. 1353. gadā nodibināja pirmo laicīgo skolu, tā atradās Pēterļa baznīcas tuvumā un to sauca par Pēterļa skolu. Mācības notika vācu valodā. Augstāko izglītību varēja iegūt ārzemēs. Turp devās spējīgākie un apdāvinātākie jaunekļi. (Rostokas universitātē vien 16. g.s. mācījās 314 rīdzinieku).

legaumē!

Muižnieku un zemnieku kultūra

Livonijas muižnieki un zemnieki dzīvoja savrup, savstarpēji naidīgi. Muižnieki centās dzīvot greznī: viņi valkāja greznas drēbes, rīkoja plašas viesības, cēla muižās pilis, devās medībās. Ja izcēlās kaŗš, tad devās cīņās. Kultūras un izglītības līmenis vācu muižniekiem bija zems, tāpēc nekādi ne ar ko labu nevarēja iespaidot mūsu senču kultūru.

Kāpēc vācu iekarotāji nekā laba šinī laikā nedevis tautas kultūrai?

Pakļauto iedzīvotāju kultūrai bija nodarīts liels posts 13. g.s. kaŗos ar iebrucējiem, bet kultūra bojā neaizgāja. Tās saglabāšanos un uzplaukumu nodrošināja zemnieku viensētas. Turklāt kuršu, zemgaļu, latgaļu un sēļu kultūras pakāpeniski tuvinājās, līdz 16. g.s. beigām izveidojās vienota latviešu tauta. Arī daļa lībiešu pārlatviskojās. Tika nosargāta un attīstīta tautas māksla (mūzika, aušana, adīšana, koktēlniecība u.c.), no paaudzes paaudzē tika nodotas tālāk tautasdziesmas, pasakas, teikas, sakāmvārdi. Pie tam to radīšana nekad nemitējās. Mātes iemācīja šo mutvārdu mantojumu savām meitām. Tā bērniem ģimenēs iemācīja mīlēt savu dzimteni, tautu un nīst svešzemniekus — apspiedējus. Tautasdziesmās un anekdotēs pausts tautas naidis pret vāciešiem.

Kristīgā ticība neatstāja paliekošu iespaidu uz latviešu dzīvi, jo tā bija vācu kungu ticība, ar varu uzspiesta ticība. Turklāt dievkalpojumi notika nesaprotamā valodā (latīņu valodā) un mācītāji lielākoties neprata latviski ne vārda. Arī baznīcu bija ļoti maz.

Kāpēc kristīgā ticība palika sveša latviešiem?

Tautasdziesmu mācīšanās.

Tauta sīksti turējās pēc senajiem dieviem, bagātajām tradīcijām un paražām. Plašajam kultūras mantojumam pateicoties, latviešu tautā nekad nezuda atmiņas par asiņainās cīņās zaudēto brīvību un palika cerības, ka latvietis kādreiz atkal kļūs noteicējs savā tēvzemē.

Atceries, kādas dievības pielūdza Latvijā pirms vācu iebrukuma!

Mājas uzdevumi.

1. Pastāsti par pilsētnieku kultūru Livonijā!
2. Padomā, kāpēc latviešu tauta gadu simteņiem turējās pie

tēvu kultūras (tautasdziesmām, tradīcijām, dieviem u.c.)? Kādēļ šodien tautā atdzimst interese par savām kultūras bagātībām?

3. Sameklē un ieraksti savā pierakstu burtnīcā tautasdziesmas (pasaku vai anekdotes), kuņās pausts naidis pret svešzemniekiem — apspiedējiem!

Kopsavilkums.

16. g.s. par pilsētu kultūras centru Livonijā kļuva Rīga. Vācu amatnieki ienesa savas tradīcijas. Vietējie iedzīvotāji (lībieši, kurši u.c.) arī ietekmēja kultūras dzīvi. Tā pilsētnieki 23. jūnijā svinēja Zāļu dienu (mūsu senču Līgo svētku iespaidā). Populāri bija teātra uzvedumi, parādes un dejas. Izglītību varēja iegūt tikai vācieši pilsētas Domskolā vai arī Pēterā skolā. Citi devās mācīties uz ārzemēm.

Laukos muižnieki bija lielākoties mazizglītoti. Viņus interesēja tikai medības, grezni apģērbi un dzīru galdi.

Līdz 16. g.s. beigām, pakāpeniski tuvinoties kuršu, zemgaļu, sēļu un latgaļu kultūrām, izveidojās vienota latviešu tauta.

Latviešu zemnieki, kaut arī bija spiesti apmeklēt katoļu baznīcu, joprojām svētvietās (pie svētiem kokiem vai akmeņiem) ziedoja saviem dieviem. Tika nosargāta un attīstīta tālāk tautas māksla — mūzika, koka tēlniecība u.c.

No paaudzes paaudzē tika nodotas tālāk tautasdziesmas, pasakas un teikas. Tās mācīja bērniem mīlēt savu tēvzemi, tautu un nezaudēt cerības, ka izdosies padzīt svešzemniekus.

17. Reformācija Livonijā.

Reformācijas cēloņi

16. g.s. sākumā Vācijā sākās kustība par kristīgās baznīcas pārveidošanu — reformācija (atjaunošana, atmetot trūkumus). Tā vērsās pret bīskapu laicīgo varu, baznīcu pārmērīgo greznumu, klostēru lielajiem zemes īpašumiem, garīdznieku izšķērdīgo dzīvi un tirgošanos ar grēku atlaidēm — indulgencēm. Cīņas sācējs par katoļu baznīcas pārkārtošanu bija mūks Mārtiņš Luters.

Mārtiņš Luters.

Reformācijas izplatīšanās

Jaunās mācības (to sauca par luterānismu) sludinātāji — Mārtiņa Lutera mācekļi un draugi — drīz ieradās arī Livonijā. 1521. gadā Rīgā Pēterā baznīcā sāka sludināt Andrejs Knopkens, vēl pēc gada Lutera mācību cilvēki varēja klausīties Jēkaba baznīcā, kur sludināja Silvestrs Tegetmeijers. Baznīcas pāriešanu luterticībā atbalstīja pilsētnieki un arī daļa muižniecības, kas gribēja mazināt bīskapu varu. Tā kā katoļu garīdznieki pretojās, tad viņus 1523. gadā padzina no Rīgas. Vienā piektdienā katoļu mācītāji, mūki un mūķenes ar archibīskapu priekšgalā svinīgā gājienā ar aizdegtām vaska svecēm, krustiem, karogiem un svētbildēm rokās, dziedādami garīgās dziesmas, izgāja no pilsētas. Sākās baznīcu postīšanas — pilsētnieki sasīta attēlus un svēto tēlus, saplēsa vai sadedzināja svētbildes. Laukos gatavojās zemnieku nemierni, jo enerģiskais sludinātājs Melchior Hofmanis aicināja nesamierināties ar netaisnībām. Aktīvi uzstājās arī Igaunijas pilsētnieki (sevišķi Tērbatā — tag. Tartu) un zemnieki.

Kā Tu vērtē pilsētnieku rīcību?

Cīņa starp katoļiem un luterāņiem ritēja visā Baltijā. Vācu ordeņa lielmestrs Albrechts likvidēja vācu ordeni Prūsijā, pārgāja luterticībā un izveidoja Prūsijas hercogisti. Luterāņu

ticības sludinātāju sagatavošanai Karalaučos (tag. Kaļiņingrada), viņš nodibināja mācību iestādi, kuŗu 1544. gadā lietuviešu tautības profesors A. Kulvietis pārveidoja par universitāti. Šāds notikumu virziens spieda arī Livonijas ordeni ieņemt nomierinošu nostāju pret jaunās mācības sludinātājiem Latvijā un Igaunijā. 1554. gadā Valmierā landtāgs pasludināja ticības brīvību Livonijā. Luterānisms bija uzvarējis.

Atceries, kas bija landtāgs!

Reformācijas nozīme latviešu tautai

Luterāņu baznīcās dievkalpojumi notiek dzimtajā valodā. Tāpēc 1524. gadā nodibinājās pirmā latviešu draudze. Tā pulcējās Jēkaba baznīcā Rīgā.

Lai sekmētu luterānisma izplatīšanos, sāka izdot arī grāmatas latviešu valodā. Ir zināms, ka 1525. gadā iznākusi pirmā lūgšanu grāmata latviešu valodā Lībekā, bet nav atrasts mūsdienās neviens saglabājies eksemplārs. Ap 1530. gadu mācītājs Nikolajs Ramms sastādīja pirmo latviešu garīgo dziesmu grāmatu, iztulkoja latviski desmit baušļus. Sāka attīstīties latviešu rakstu valoda. Tā jau 1532. un 1533. g. Rīgā alus nesēji un vedēji savu amatu locekļu sarakstus sāk rakstīt latviešu valodā.

Taču kopumā latviešu tautai palika sveši luterāņu centieni. Jāsaka, ka tauta vienaldzīgi izturējās pret reformāciju. Zemnieki vēlējās atbrīvoties no vācu muižnieku varas, izcīnīt brīvību tautai un, sākoties reformācijai, M. Hofmaņa sprediķu ietekmē pat nodomāja, ka tāds ir reformācijas mērķis. Taču pārliecinājušies, ka reformācija nodarbojas tikai ar baznīcas pārveidošanu un neskar vācu varas pamatus, latvieši nelikās par jauno mācību ne zinīs un joprojām pielūdza dievus svētvietās, pie svētiem akmeņiem u.t.t.

Mājas uzdevumi.

1. *Nosauc, kādi bija reformācijas cēloņi.*
2. *Pastāsti par reformāciju Livonijā.*
3. *Kāda nozīme bija luterticības izplatīšanai latviešu tautas dzīvē? Kāda bija tautas attieksme pret jauno mācību?*

Kopsavilkums.

16. g.s. sākumā Vācijā sākās reformācija, kustība par baznīcas pārveidošanu, lai atbrīvotu baznīcu no pārmērīga gresnuma un citiem netikumiem. Kustības priekšgalā nostājās mūks Mārtiņš Luters. Viņa mācekļi un draugi A. Knopkens un S. Tegetmeijers ieradās Livonijā un sāka sludināt jauno mācību — luterānismu. Pilsētnieki un muižnieki diezgan ātri pieņēma luterānismu. Tā kā dievkalpojumus draudzēm sāka noturēt ticīgo dzimtajā valodā, Rīgā izveidojās pirmā latviešu draudze pie Jēkaba baznīcas (1524. g.).

Latviešu zemnieki vienaldzīgi izturējās pret pārkārtojumiem baznīcas dzīvē, jo tie nepalīdzēja viņiem atbrīvoties no svežemnieku varas.

18. Livonijas valstiņu noriets.

Cīņas ar Krieviju

15. g.s. beigās — 16. g.s. sākums bija nozīmīgs laiks Livonijas valstiņu austrumu kaimiņa — Krievijas valsts vēsturē. Pie varas pēc tatāru-mongoļu iekarošanu padzīšanas nostiprinājās Maskavas cari (valdnieki). Viņi sagrāba savās rokās visu varu pār krievu zemēm un centās paplašināt Krievijas valsts robežas, pirmām kārtām cerot pievienot Baltiju, jo uzskatīja Livoniju par saviem senčiem piederējušām zemēm. Izdevīgās Baltijas ostas veicinātu Krievijas tirdzniecības uzplaukumu.

Kāpēc krievu cari gribēja iekarot Baltiju?

Brīdis šāda nolūka īstenošanai bija ļoti izdevīgs, jo Livonijas zemes kungi pastāvīgi ķīldojās. Bez tam bija attīstījusies artilērija, pilnveidojusies kara māksla, tāpēc ordeņa smagi bruņotā kavalērija un mūra pilis vairs nevarēja nodrošināt zemes aizsardzību. Muižnieki bezdarbībā bija tikumiski pagrimuši. Vairāk domāja par savu bagātību vairošanu, par uzdzīvi un izpriecām, nevis par kopējām interesēm.

Krievu caru sūtītais kaŗaspēks 15. g.s. beigās vairākkārtīgi iebruka Livonijas valstiņās, sagrābjot laupījumu un aizdzenot iedzīvotājus gūstā. Visvairāk no tā, protams, cieta latviešu zemnieki.

1476. gadā no Rīgas archibīskapijas tika atdalīts un pievienots Krievijai apvidus ap Abreni (tag. Pitalova-Pietālava), kuŗu apdzīvoja latgaļi un līdz 13. g.s. sākumam tas piederēja Tālavai (vēlākos laikos — 1920. g. šo apgabalu atguva jaunā Latvijas valsts, bet, beidzoties II Pasaules kaŗam 1944. g., — tas atkal tika atņemts). 1501. gadā pēc kāda liela krievu kaŗapulka iebrukuma, uz Krieviju tika aizdzīti vairāki tūkstoši latviešu zemnieku. Livonijas valstiņu bojāeja bija acīmredzama un neizbēgama. Nedaudz paildzināja viņu pastāvēšanu enerģiskais ordeņa mestrs Valters fon Pletenbergs, kas, sapulcinājis visus spēkus, 1502. gadā pie Pleskavas izcīnīja asiņainu kauju ar krievu pulkiem. Kaut arī kauja beidzās neizšķirti, tomēr atklājās, ka Krievijai vēl par maz spēka, lai izšķiroši mēģinātu nostiprināties Baltijā.

Krievu kavalērija.

Livonijas karš (1558.-1582.)

1558. gadā Krievija no jauna mēģināja iekarot Baltiju. Cars Ivans Bargaiss sūtīja savu kaŗaspēku uz Livoniju.

Šie kaŗapulki rīkojās Livonijā kā jau ienaidnieka zemē — dedzināja, laupīja un postīja, cik spēja. Vācieši nespēja noorganizēt pretestību un bieži padevās bez cīņas. Tikai 1560. gadā pie Ērgemes notika lielāka kauja, bet vācu spēki cieta sakāvi. Arī latviešu un igauņu zemnieki nevēlējās cīnīties vācu kungu labā. Taisni otrādi, redzot apspiedēju varas sabrukumu, sākās sacelšanās, bet tā tika apspiesta.

Cars Ivans Bargaiss.

Zeme bija izpostīta, muižas, pilis un pilsētas sagrautas drupās, iedzīvotāji izkauti vai aizvesti gūstā. Sirotāji nebija saudzējuši pat sievietes un bērnus.

Tāpēc latviešu zemnieki nereti sapulcējās bariņos, apbruņojās un uzbruka kaŗavīriem, atiebnot pārizdarījumus. Atlikušo iedzīvi un bērnus slēpa mežos. Livonijas valstiņas meklēja palīdzību pie kaimiņvalstīm — Zviedrijas, Dānijas un Polijas-Lietuvas. 1561. gadā Ordeņa pēdējais mestrs Gothards Ketlers parakstīja padošanās līgumu Polijas-Lietu-

vas valdniekam Sigismundam II Augustam. Cīņā par kundzību Baltijā iesaistījās arī Zviedrija un Dānija.

Kāpēc karā iesaistījās jaunas valstis?

Livonijas karš turpinājās. Atkal cieta igauņu un latviešu zemnieki. Kad krievu karaspēks cieta sakāvi pēc sakāves cīņās ar jaunajiem pretiniekiem, cārs Ivāns Bārgais 1582. gadā atteicās no pretenzijām uz Livoniju. Livonijas zemes sadalīja Dānija (ieguva Sāmsalu un Piltenes apgabalu Kurzēmē), Zviedrija (ieguva Igauniju) un Polija-Lietuva — teritoriju Daugavas labajā krastā, kur šodien ir Vidzeme un Latgale, izveidojot Pārdaugavas hercogisti, bet kreisā krasta zemes apvienoja Kurzemes-Zemgales hercogistē).

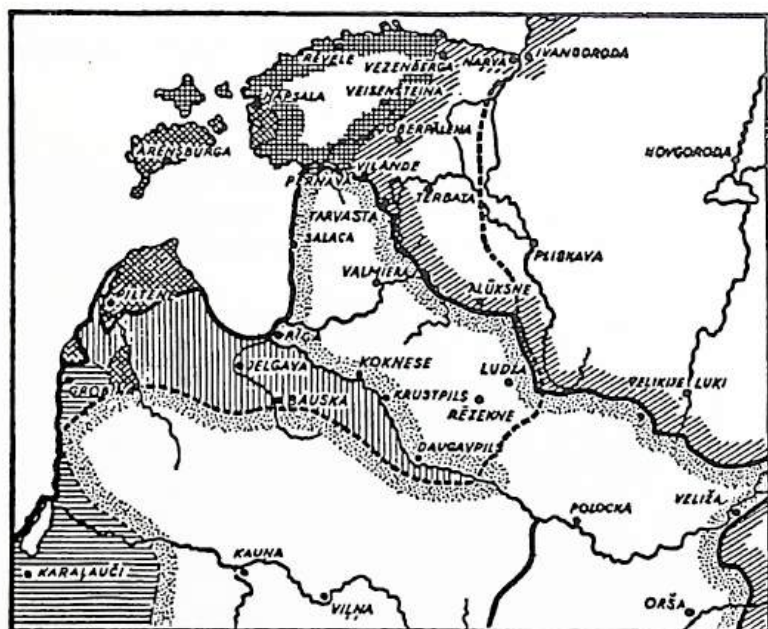
Karā sekas latviešu zemniekiem

Zemnieku stāvoklis bija kļuvis neapskaužāms — agrāk iekoptie lauki aizauguši ar krūmiem, mājas nodedzinātas, daudzi ģimenes locekļi nomiruši, izkauti vai aizvesti svešumā, lopi atņemti.

Ivāna Bārgā karavīri slepkavo iedzīvotājus.

Tajā pašā laikā muižnieki bija ieguvuši no jaunā zemes kunga (Polijas-Lietuvas valdnieka) sev dažādas priekšrocības — tā sauktās “Karaļa Sigismunda Augusta privilēģijas” un domāja tikai par savu labklājību un bagātību pavairošanu. Tāpēc, kad kaŗa un neraŗu izpost tie zemnieki n ca aizņemt ies lab bas s klu un lopus, muiŗnieki piepras ja no viņiem v l liel kas nodevas un klauŗas. Dzimt b šana (zemnieks — muiŗnieka  paŗums) kļuva v l nepanesam ka un gr t ka.

LIVONIJAS SADAL  ANA 1562 G.

PO  U-L ISU VALST S
 MASKAVAS V.
 ZVIEDRU   .
 D  NU   M  
 K TLER  HERC  IGIST 
 PR  SIJ S HERC.

Punkt t   l n ja no Narvas līdz Al ksnei: Po  ijas-Kriev jas robeŗa p  c 1582. g.

Mājas uzdevumi.

1. *Pastāsti, kā Ivana Bargā kaŗaspēks mēģināja iekāŗot Livoniju?*
2. *Kāda bija latviešu zemnieku attieksme pret Livonijas karu, kā kaŗadarbība ietekmēja viņu stāvokli?*

Kopsavilkums.

15. g.s. nostiprinājās Livonijas austrumu kaimiņš — Krievijas valsts. Maskavas cari (valdnieki), kas bija sagrābuši savās rokās visu varu pār krievu zemi, centās pievienot sev Baltiju. 15. g.s. beigās — 16. g.s. sākumā krievu kaŗaspēks vairākkārtīgi iebruka Livonijas valstīnās, taču vēl nespēja tās pakļaut. 1558. gadā cars Ivans Bargais atkal sūtīja kaŗaspēku uz Baltiju. Sākās Livonijas kaŗš. Cīņās par virskundzību latviešu un igauņu zemēs iesaistījās arī Polija-Lietuva, Dānija un Zviedrija. Vairāk no kaŗa posta cieta latviešu zemnieki, kas ķērās pie ieročiem, lai aizstāvētos. Kaŗa rezultātā Livonijas valstīnās tika sadalītas. Kurzemē un Zemgalē izveidojās no Polijas-Lietuvas atkarīga hercogiste, bet Vidzeme un Latgale tika tieši pievienotas Polijas-Lietuvas valstij.

14.-16. G.S. VĒSTURE ATTĒLOTA DAIĻLITERĀTŪRĀ:

Rutku tēvs. *Klibā skrodeŗa iela* (Izlase *Dumpīgā Rīga*, 5. lp.)

A. Mickēvičs. *Konrads Vallenrods*.

H. Senkēvičs. *Krustneši*.

Maironis. *Pūnes kalnā pie Nemunas*. (Arī citi dzejoļi izlasē *Pavasara balsis*).

J. Niedre. *Kur zemes robeŗas, tur dzēŗves maldās*.

J. Marcinkēvičs. *Maŗvīds*.

U. Strupulis. *Raunas stāsti*.

A. Gulbis. *Noslēpumainās bultas*

Sen to Rīgu daudzīnāja. Rīga latviešu tautas daiļradē.

E. Vilde. *Mahtras kaŗš*.

IV NODAĻA

POLIJAS-LIETUVAS, KRIEVIJAS, ZVIEDRIJAS UN DĀNIJAS CĪŅAS PAR KUNDZĪBU BALTIJĀ NO 16. G.S. BEIGĀM LĪDZ 18. G.S. BEIGĀM

19. Jauno zemes kungu varā

Rīgas pakļaušana

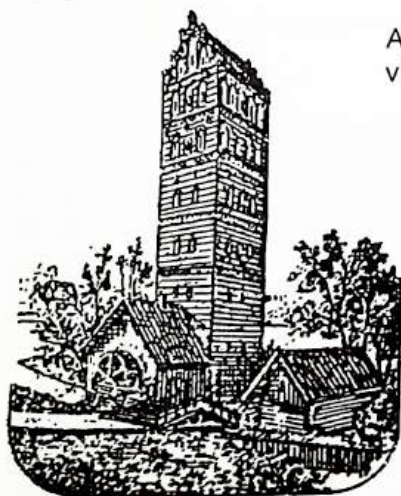
Jau Livonijas kara laikā Vidzeme un Latgale tika iekļauta Lietuvas valstī (no 1569. gada arī Polijas, kad tika noslēgta cieša savienība starp Lietuvu un Poliju). Vienīgi Rīga kādu laiku saglabāja patstāvību — tai bija sava pārvalde, likumi un nauda. Tikai pēc 20 gadiem (1581. gadā) tā zvērēja uzticību Polijas-Lietuvas karalim Stefanam Batorijam, kas savukārt augstsirdīgi atļāva pilsētai saglabāt savas vecās tiesības un paražas.

Nākamajā gadā 12. martā jaunais valdnieks ieradās Rīgā. Pilsētnieki sarīkoja viņam greznu sagaidīšanu. Ceļā karali pavadīja Kurzemes hercogs Gothards Ketlers, bet jau Pārdaugavā to sveica 160 turīgie Rīgas iedzīvotāji uz zirgiem.

Stefans Batorijs.

Uz Daugavas ledus stāvēja goda stājā Rīgas kaŗaspēks un uz pilsētas nocietinājumu vaļņiem apbruņoti *latviešu* sargi. Kad Stefans Batorijs jā cauri pilsētai, tad visas ielas ir izkaisītas zaļumiem, nami izgriezti, bet pie Rātsnama (nav saglabāties līdz mūsdienām) bija uzcelta triumfa arka, kur karali sagaidīja ar dziesmām. Vakarā rātslaukumā notika plaša ugunošana.

Atceries, kāda loma bija latviešiem pilsētas dzīvē!

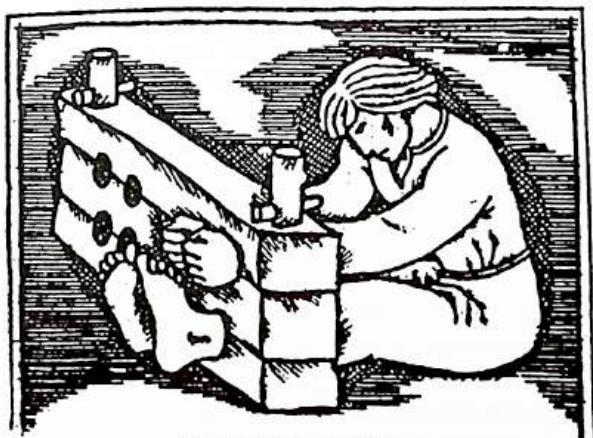
Sargtornis Pārdaugavā, no kuŗa cēlies Torņkalna nosaukums.

Pārmaiņas pārvaldē un latviešu zemnieku stāvoklī

“Prieki” nebija ilgi. Jau drīz varēja izjust, ka mūsu tautai poļu-lietuviešu varas jūgs nav mazāk smags kā Livonijas zemes kungu laikā. Pakļauto Vidzemi, Latgali un daļu Igaunijas poļi nosauca par Pārdaugavas hercogvalsti, jo tā atradās Polijai-Lietuvai pretējā Daugavas krastā. (Te parādās jebkuņiem iekārotājiem piemītošā uzpūtība — iedomāties sevi par visa centru.)

Hercogisti pārvaldīja karaļa iecelts pārvaldnieks. Tā sadalījās apgabalos — vaivadijās, kuņu priekšgalā bija vaivadi, un vēl sīkāk stārstijās. Gubernatoru, vaivadus un stārstus iecēla no poļu vai lietuviešu dižciltīgajiem, mazāk — no vācu muižniekiem. Lai arī pārvaldē vācu muižnieki nesaņēma plašas tiesības, tomēr Polijas-Lietuvas karalis atzina zemniekus par dzimtļaudīm, kuņi nedrīkstēja atstāt sava kunga muižu. Muižniekiem pašiem bija atļauts spriest tiesu pār zemniekiem. Par klaušu nepildīšanu latviešu zemkopjus lika cietumos un pēra ar rīkstēm.

Vācu kungiem bija pat tiesības piespriest nāves sodu dzimtļaudīm, drīkstēja tiem nocirst kājas vai rokas, varēja zemniekus pīrkt un pārdot. Saglabājies dokuments, kuņā rakstīts, ka muižnieks Tīzenhauzens pārdevis savu zemnieku par 70 markām, bet braucamo zirgu nopircis par 180 markām.

Zemnieku sodīšana.

Padomā, ko muižnieks ir vērtējis augstāk — zirgu vai latviešu zemnieku?

Par to pašu vēstī arī tautasdziesma:

Kungi brauca Vāczemē,
Mans brālītis līdzī brauca.
Pārbrauc kungi no Vācijas,
Mans brālītis nepārbrauca;
Kungi viņu izdevuši,
Zelta naudu gribēdami:
Divi sieki zelta naudas,
Trešu skaidra sudrabiņa.

Zemniekiem vajadzēja doties kļaušu darbos tik dienu, cik kungs prasīja. Lai zemnieki kārtīgi strādātu kļaušās un maksātu nodevas, viņus uzraudzīja muižnieka iecelts vagars. Latviešu zemniekiem pat aizliedza tirgoties pilsētās, savas saražotās preces drīkstēja pārdot tikai muižniekiem. Latviešiem bija atņemts viss — brīvība, zeme, manta, pat par viņu dzīvību noteicēji bija muižnieki. Tikai vienu gan nekad un nekādiem kungiem neizdevās tautai atņemt — apziņu, ka svešzemnieku vara ir nelikumīga un latvieši ir īstie zemes saimnieki. Ja nespēja cīnīties pret kungiem ar ieročiem, tad pretojās pasīvi — kļaušu darbos bija kūtri un pat slinki. Turpretī savās mājās latvieši bija čakluma paraugs. Lai izdzīvotu, kungu priekšā izlikās laipni un pazemīgi, bet dziļi sirdī ikviens latvietis glabāja naidu pret svešzemju kungiem, kas laupīja tautai tēvzemi un brīvību.

Padomā, kāpēc latvieši bija spiesti rīkoties divkosīgi!

Mājas uzdevumi

- 1. Sameklē tautasdziesmas, kur parādīta latviešu zemnieku attieksme pret vagariem!*
- 2. Sagatavo stāstījumu par latviešu zemnieku dzīvi poļu-lie-tuviešu varas laikā!*

Kopsavilkums

Livonijas kara laikā Vidzeme, Latgale un vēlāk arī Rīga nonāca Polijas-Lietuvas varā, izveidojās Pārdaugavas hercogiste. Latviešu zemnieku stāvoklis bija ļoti grūts — muižnieki drīkstēja viņus pirkt, pārdot, pat piespriet nāves sodu. Tomēr latviešu pretestība saviem apspiedējiem neaprima — zemnieki slikti strādāja muižu tīrumos, bēga, gaidīja izdevīgu brīdi, lai ķertos pie ieročiem un padzītu svešzemju kungus.

20. Pārpoļošanas sākums

Kontrreformācija

16. g.s. visā Polijā un Lietuvā uzvarēja katoliskā kontrreformācija (kustība, kas vērsta pret reformāciju). Vidzemē un Latgalē bija izplatīta luterticība, tāpēc viens no pirmajiem pasākumiem Pārdaugavas hercogistes tuvināšanā pārējām valsts daļām un iedzīvotāju pārpoļošanā kļuva luterānisma apkaļošana un kristīgo atgriešana katoļu baznīcas klēpī.

Atceries, kas bija reformācija!

Tika izveidota katoļu bīskapija ar centru Cēsīs. Rīgas pil-sētā pēc karaļa pavēles atdeva katoļiem latviešu draudzes Jēkaba baznīcu. Darbību uzsāka jezuītu ordenis, kas Rīgā nodibināja mācību iestādi — skolu (kollēģiju). Jesuīti apstai-gāja visu Vidzemi un Latgali, dedzīgi sludinādami katoliskās mācības un iznīcinādami svētos kokus — ozolus un liepas, pie kuņiem joprojām savus dievus pielūdza un tiem ziedoja latvieši.

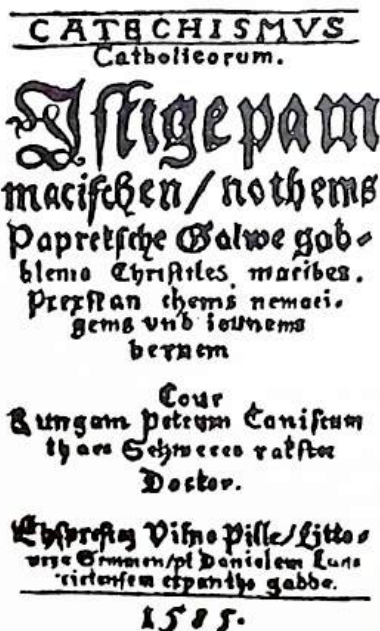
Nelielus panākumus jezuītiem izdevās gūt. Jau 16. g.s. beigās viņi konstatēja faktu, ka latvieši gan ir kristīti, bet tikai retais prot tēvreizi un gandrīz neviens neprot pareizi pār-mest krustu. Nelietodami piespiedu papēmienus, bet palīdzēdami latviešu zemniekiem nelaimēs, jezuīti ieguva dažu cilvēku uzticību un simpātijas. Jesuītu darbības ietekmē norisinājās latviešu zemnieku apziņā viņu dievību un kristīgo svēto sakušana. Tā, piemēram, kristīgo Dievmātei

— Marijai latvieši piedēvēja savas zemes mātes Māras un likteņdievības Laimas īpašības u.t.t. Tomēr latviešu tautas vairākums arī turpmāk joprojām turējās pie tēvu tēvu ticības.

Katoļu garīdznieki cerēja, ka ar reliģiska satura grāmatu izdošanu latviešu valodā varēs sekmīgāk cīnīties pret luterāņu ticību. 1585. gadā Viļņā tika iespiests katoļu katechisms (kristīgās ticības mācību grāmata, kuņā ticības jautājumi izklāstīti jautājumu — atbilžu veidā).

legaumē!

Tā ir senākā grāmata latviešu valodā, kas saglabājusies līdz mūsdienām. (Starp citu cīņa starp luterānismu un katolismu savā ziņā sekmēja grāmatu iespiešanu latviešu valodā, jo, piemēram, atbildot uz katoļu katechismu, arī luterāņi 1586. gadā iespieda līdzīga rakstura grāmatu latviski u.t.t.).

Senākā saglabājusies grāmata latviešu valodā.

1588. gadā arī Rīgā iekārtoja grāmatu spiestuvi, ko vadīja Nikolajs Mollīns. Iznāca dažāda satura grāmatas vācu un latīņu valodās, mazāk — latviešu valodā.

Veicinot vācu muižnieku pārpoļošanos, karaļi valsts muižas piešķīra tikai poļiem un lietuviešiem. Lai iznīcinātu latviešu nacionālās īpatnības (valodu, kultūru), Latgalē un Vidzemē sāka ievest katoļticīgos zemniekus no Vācijas u.c. — Valkas un Rēzeknes apkārtnē. Tomēr, tā kā svešzemnieku bija mazāk par latviešiem, tie drīz vien sajaucās ar vietējiem iedzīvotājiem.

Padomā, kāpēc svešzemnieki
nespēja apdraudēt latviešu
tautas pastāvēšanu!

Kalendāra nemieri (1584-1589)

Rīgas pilsētas rāte, kuŗu veidoja paši bagātākie vācu tautības Rīgas tirgotāji, atbalstīja Polijas-Lietuvas karaļu centienus atjaunot Rīgā katoļticību. Lielākā daļa pilsētnieku bija neapmierināta ar rātes rīcību.

16. g.s. beigās 2/5 iedzīvotāju Rīgā veidoja latvieši, tāpēc tik daudz tautasdziesmu sacerēts par Rīgu. Tie bija brīvi, pašapzinīgi ļaudis, kas nevēlējās pakļauties katoļticīgo Polijas-Lietuvas valdnieku dažādiem rīkojumiem. Neapmierinātību veidoja pavēle latviešu draudzei pārcelties no Jēkaba baznīcas uz Jāņa baznīcu.

Atceries, kam atdeva Jēkaba
baznīcu!

Arī daļa vācu amatnieku un citu pilsētnieku bija saniknoti uz rāti, Polijas-Lietuvas karali un katoļu pāvestu, sevišķi par pavēli ieviest jaunu kalendāru. (Taisnības labad gan jāsaka, ka tas bija labāks, precīzāks par iepriekšējo.) Pilsētnieki nosprieda, ka tā ir jauna "katoļu viltība". Sākās sacelšanās, kas ilga 5 gadus. Sevišķi nikni sākumā bija latvieši, kuŗus Ziemassvētkos nelaida Jāņa baznīcā, un viņiem bija jāmetas ceļos laukumā pie baznīcas. Polijas-Lietuvas karali šie nemieri nopietni satrauca. Apspiest pilsētniekus, sodot ar nāvi 3 galvenos vadoņus, izdevās tikai pēc tam, kad daļa bagāto

vācu amatnieku un tirgotāju nostājās karaļa pusē, jo baidījās, ka var tikt pārtraukta tirdzniecība pa Daugavu un zudīs lielie ienākumi. Šīs ir pēdējās cīņas, ko Rīgas vācu un latviešu iedzīvotāji izcīna kopīgi. Turpmāk vācieši arvien vairāk norobežojas no vietējiem iedzīvotājiem, cenšas izstumt latviešus no ģildēm, nodrošināt vāciešiem privilēģijas (īpašas tiesības).

Atceries, kas bija ģildes!

Vēlākos gadsimtos cīņas rit asi nacionālas — starp privilēģētajiem vāciešiem un neprivilēģētajiem latviešiem.

Mājas uzdevumi

1. Pastāsti par Polijas-Lietuvas valdnieku pūlēm atjaunot katoļticību un pārpoļot Vidzemi un Latgali!

2. Kāpēc 1584.-1589. gadu sacelšanās Rīgā sauc par “kalendāra nemieriem”? Sagatavo stāstījumu!

Kopsavilkums

Pārdaugavas hercogistē katoļi sāka cīņu pret luterānismu. Notika kontrreformācija (kustība, kas vērsta pret reformāciju). Lai sekmīgāk apkarotu luterānismu un nostiprinātu katoļticību, katoļu mācītāji izdeva grāmatas latviešu valodā. 1585. gadā iznāca katoļu katechisms, tā ir vecākā saglabājusies grāmata latviešu valodā. Daudziem nepatika katoļu aktivizēšanās Rīgā, pat notika sacelšanās — “kalendāra nemieri”, kam par ieganstu kļuva jaunā kalendāra ieviešana, ko pavēlēja izdarīt katoļticīgais Polijas-Lietuvas valdnieks.

21. Zviedrijas un Polijas-Lietuvas kaļš, tā rezultāti

Kaņadarbība Vidzemē

Abu lielvalstu cīņa ir viens no posmiem dašādu svešzemnieku sacensībā par virskundzību Baltijā (tajā skaitā, mūsu Latvijā). Tā saucamais “poļu-zviedru kaļš” ilga gandrīz 30 gadus (1600-1629) un pamatīgi izpostīja Vidzemi. Latviešu zemnieki krita no ienaidnieku zobieniem, cieta no bada un

sērgām. Iedzīvotāji ēduši žurkas un sprāgušus lopus, gar Daugavu konstatēti pat cilvēku ēšanas gadījumi. Tādas šausmas un slepkavošanas vēl latviešu vēsturē nebija pieredzētas.

Padomā, kāpēc kaņā visvairāk cieta latvieši!

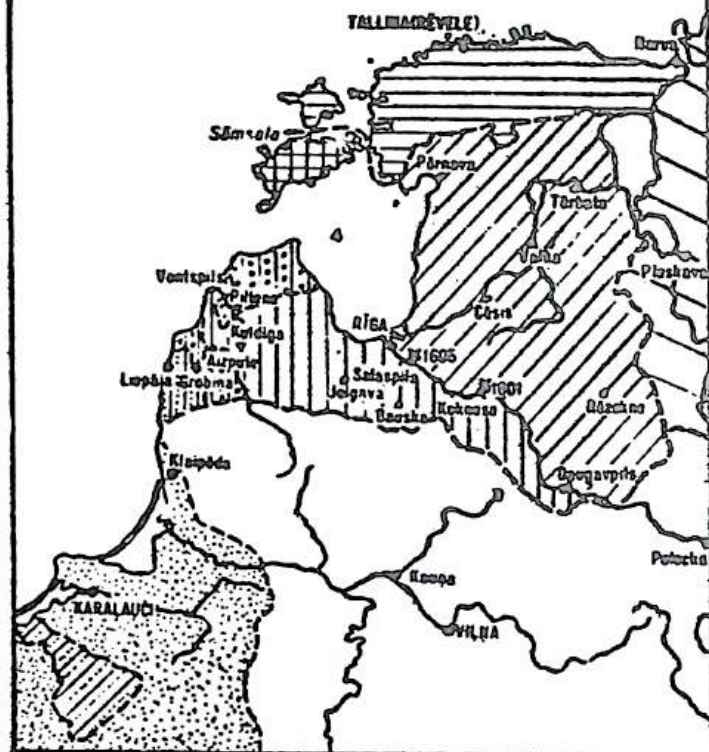
Sākumā zviedri viegli ieņēma Igauniju un Vidzemi, bet tad 1601. gadā tika sakauti pie Kokneses un 1605. gadā pie Salaspils. Valdnieka Gustava Ādolfā vadībā zviedri atkal 1621. g. ieņēma Vidzemi, un pēc ilgstošas pretestības padevās arī Rīga.

Altmarkā tika noslēgts pamiers 1629. gadā. Polija-Lietuva paturēja Latgali (to sauca par Inflantiju vai par Livonijas vai-vadiju), bet Zviedrija ieguva Igauniju, Rīgu un visu Vidzemi līdz Aiviekstes upei. Šie novadi kļuva par Zviedrijas "maizes klēti".

Zviedru kājnieks.

BALTIJA 1561—1629 G.

	Lietuvas valsts		Kurzemes-Zemgales hercogvalsts Grobiņas novads 1560-1609 Prūsijas
	Zviedrijas		Piltēnes apgabals 1560-1585 Dānijas, 1585-1612 Prūsijas
	Dānijas		Kurzemes-Zemgales hercogvalsts
	Pārdaugavas hercogvalsts (Lietuvas-Polijas)		Prūsijas valsts
	Krievijas valsts		Polijas

Rīga zviedru laikā

Rīga toreiz bija lielāka par Zviedrijas galvaspilsētu Stokholmu. Zviedru karaļi aizņēmas ne reizi vien no Rīgas naudu. Lai nosargātu savā īpašumā bagāto pilsētu, zviedri pilnveidoja nocietinājumus — visapkārt stiepās dziļš ūdens grāvis (tagad to saucam par pilsētas kanālu), augsti zemes vaļņi — bastioni un uz tiem spēcīgi lielgabali, kas droši sargāja iedzīvotāju labklājību.

Rīga 17. g.s. otrajā pusē.

17. g.s. vidū Rīgu gribēja iekarot Krievijas cars, kuŗš gar Daugavu nonāca līdz pilsētai ar milzīgu kara spēku, bet neko nepanāca un atkāpās. Par rīdzinieku varonību Zviedrijas valdnieks piešķīra Rīgas ģerbonim karaļa kroņus virs lauvas galvas un virs sakrustotām atslēgām.

Zviedru pirmie pārkārtojumi Vidzemē

Igauniju un Vidzemi pārvaldīja karaļa iecelts ģenerālgubernators, kam bija pakļauti divi gubernatori — Igaunijas un

Vidzemes (viņi kārtoja pārvaldes lietas). Daļēji pārvaldē piedalījās arī vācu muižnieki, kas reizi gadā sapulcējās sanāksmēs — landtāgos.

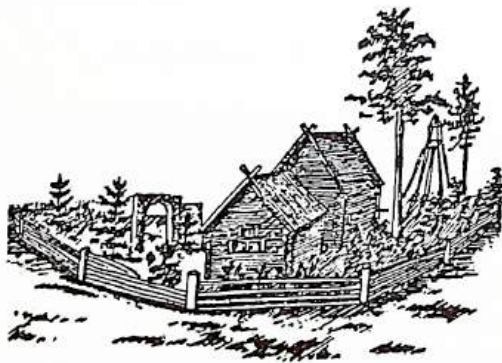
Atceries, kad sanāca pirmais landtāgs!

Viņi ievēlēja savu vadītāju — landmaršalu un zemes padomi, kas palīdzēja darbā ģenerālgubernatoram. Igaunijas un Vidzemes apgabalus sāka saukt par apriņķiem (bija Cēsu, Tērbatas, Pērnavas un Rīgas apriņķi).

Pārmaiņas notika arī tiesu kārtībā. Muižniekiem aizliedza zemniekus sodīt ar nāvi vai nocirst locekļus, pērt drīkstēja tikai ar rīkstēm, pie tam — ne vairāk par 10 pāriem rīkšu. To sauca par “mājas pārmācīšanu”. Lielākus sodus varēja piespriest tikai zemes tiesa, kas atradās katrā apriņķī. Taču par tiesnešiem varēja būt tikai vācieši vai zviedri. Latvieši — joprojām beztiesīgi.

Luterāņu baznīca un izglītība

Zviedri bija luterāņi, tāpēc pēc Rīgas un Vidzemes nonākšanas Zviedrijas atkarībā, visai zemei bija jākļūst luterāniskai. Luterānisma izplatīšana un nostiprināšana nomainīja katolisko kontrreformāciju. Cīņā pret latviešu sentēvu dievu pielūgšanu un katolicismu tika lietoti visdažādākie paņēmieni — dievvārdu sludināšana, likumi un rīkojumi, beigās arī skolas.

Vangažu baznīca

Sākumā ļoti bēdīgs stāvoklis laukos bija ar luterāņu baznīcām — tās bija vecas un sabrukušas. Tika celtas jaunas, bet reti no akmeņiem un ķieģeļiem mūrētas, biežāk no koka ar salmu jumtiem. Tās bija mazas un bez zvanu torņiem.

Baznīcas lietu kārtošana izveidoja speciālu iestādi — virskonsistoriju ar superintendentu priekšgalā. Taču nekādi pārkārtojumi luterāņu baznīcā nespēja palīdzēt tai patiesi pievērst latviešus kristietībai. Tika izdots rīkojums, ka mācītājiem jāprot latviešu valoda, bet viņi to bieži vien sava izlaidīgā dzīves veida dēļ neiemācījās. (Daudzi mācītāji bija sava amata necienīgi — dzēra, daudz ēda, runāja rupjības.) Baznīca izdeva stingrus rīkojumus par zemnieku sodīšanu, ja tie neapmeklēs baznīcu, nemācīsies lūgšanas, apbedīs mirušos ārpus kapsētas bez mācītāja svētības u.t.t. Par to zemniekiem uzlika naudas sodu, pēra ar rīkstēm, slēdza pie kauna staba.

Neskatoties uz aizliegumiem, tauta turpināja upurēt saviem dieviem (vasku, naudu, dzijas u.c.). Uz baznīcu svētdienās gāja kā uz klaušām — piespiedu kārtā, bet par nesaprotamā valodā lasītajiem vai neinteresantajiem sprediķiem, iznākot no baznīcas, latvieši teikuši: “Tā bija laba pasaka!” Daži pat atklāti nīrgājušies par svešās ticības sludinātājiem. Tā interesants atgadījums noticis Mazsalacas draudzē, kad mācītājs pēc sprediķa vaicājis Idus muižas zemnieka Pīķa dēlam, ko viņš no tā paturējis prātā, latvietis atbildējis: “Ja man ir miets rokā, tad es zinu, kas man ir rokā.” Mācītājs: “Es neprasu par mietu, es prasu par dievvārdu paturēšanu.” Zemnieks: “Ko tu prasi man, prasi tiem, kas prot lasīt, un ķesterim.” (Ķesteris — mācītāja palīgs.) Baznīca neprata atrast īsto ceļu pie latviešu tautas, nepanāca dievbijības pieaugumu, nesaprata latviešu problēmas — ilgas pēc brīvības, nacionālās kultūras saglabāšanas grūtības u.c.

Padomā, kāpēc latviešiem bija
un palika sveša kristīgā ticība
arī zviedru laikos!

Cenšoties panākt luterānisma iesakņošanos, zviedri rūpējās par skolām. 1687. gadā zviedru valdība pavēlēja

katrā baznīcas draudzē atvērt skolu. Tur, kur nebija vajadzīgo ēku, skolas ierīkoja pirtīs vai rijās. Šajās skolās mācīja latviešu zemnieku bērnus dziedāt baznīcas dziesmas, skaitīt lūgšanas, lasīt un nedaudz rēķināt.

Nosauc, ko šodien māca bērniem skolā!

Rīgas Domskolā sāka mācīt pēc jaunām mācību programmām un sagatavot audzēkņus studijām augstskolā. 1632. gadā tika nodibināta pirmā augstskola Baltijā — Tērbatas universitāte (šodien — Tartu).

legaumē!

Tajā varēja mācīties arī latvieši un igauņi. Viens no pirmajiem latviešiem, kas ieguva augstāko izglītību Tērbatā, bija Jānis Reiters (Jātnieks). Viņš kļuva par mācītāju un sastādīja grāmatu, kurā ievietoja tēvreizi (kristīgo lūgšanu) 40 valodās.

Daudz latviešu izglītošanas darbā paveica Alūksnes mācītājs Ernests Gliks, kas pārtulkoja Bībeli (kristīgos svētos rakstus) latviešu valodā. Pie šī darba viņš strādāja 8 gadus. Bībeli izdeva 1689. g., un tās iespiešanai Zviedrijas karalis Kārlis XI atvēlēja 10 000 dālderu (dālders — liela sudraba monēta).

Tā tad zviedru valdība un atsevišķi luterāņu mācītāji ir devuši arī nozīmīgu ieguldījumu latviešu izglītības labad, latviešu rakstu valodas veicināšanā un latviešu valodas izkopšanā.

Mājas uzdevumi

- 1. Atrodi kartē kauju vietas un teritoriju, kas piederēja Zviedrijai pēc Altmarkas pamiera!*
- 2. Pastāsti par pārmaiņām Vidzemes pārvaldē, tiesu kārtībā, ticības lietās un izglītībā! Padomā, vai zviedru pārkārtojumi ietekmēja latviešu zemnieku dzīvi? Pamato savu atbildi ar piemēriem!*

Kopsavilkums

Pēc poļu-zviedru kara (1600-1629) Vidzemi un Rīgu ieguva Zviedrija. Jaunie kungi bija luterticīgi, tāpēc sekmēja

luterāņu baznīcas ietekmes pieaugšanu. Taču mācītāji nespēja panākt ne ar lūgšanām baznīcā, ne ar stingriem sodiem dievbijību latviešos. Zemnieki palika pa saviem dieviem. Zviedru laikā Vidzemē atvēra draudzes skolas, latvieši varēja doties mācīties Tērbatas (Tartu) universitātē. Viens no pirmajiem augsti izglītotajiem latviešiem bija Johans Reiters (Jānis Jātnieks).

22. Vidzeme — Zviedru “maizes klēts”

Muižu redukcija — atsavināšana

Latviešu zemnieku izaudzēto labību kuģos veda uz Zviedriju, valsts un karaļa naudas kase strauji pildījās. Lai gūtu vēl lielākus ienākumus no iekārotās Vidzemes, zviedru valdnieki lika valsts labā atņemt vācu muižniekiem muižas, ja īpašnieki nespēja ar dokumentiem pierādīt savas tiesības uz tām. Vācieši sasauca landtāgu, pretojās, teikdami, ka “apspiestai un nabaga muižniecībai atņemot pēdējo kumosīņu maizes un spiežot ķerties pie ubagu spieķa.” Zviedrijas karaļi šos protestus neievēroja. Redukciju nobeidzot 17. g.s. beigās, muižniekiem palika tikai 1/6 no agrākajiem īpašumiem. Līdzšinējos īpašniekus zviedri tomēr atstāja par pārvaldniekiem viņu bijušajās muižās.

Padomā, vai pēc muižu atsavināšanas muižnieki tiešām kļuva par nabagiem!

Muižu atsavināšana iedragāja vācu muižnieku varenību Vidzemē, bet Zviedrijas valsts kasē ieplūda daudz naudas — pusmiljons dālderu katru gadu.

Pārmaiņas latviešu zemnieku stāvoklī Vidzemē

Beidzoties Zviedrijas un Polijas-Lietuvas kariem 1629. gadā, latviešu zemnieku saimniecības bija galīgi izpostītas: lauki aizauguši ar krūmājiem, mājas nodedzinātas vai sabrukušas. Par to stāsta arī tautasdziesma:

Nāciet, kungi, skatīties,
Kāda mūsu dzīvošana:
Ūdens tek caur istabu,
Vardes lēca gultiņā.

Pamazām zemnieki no jauna iekopa laukus. Bet turība auga lēni, jo bija jāmaksā nodevas muižai (arī kļaušas jāpilda), jāmaksā nodevas Zviedrijas valstij un baznīcai. Zviedri gan apzinājās, ka viņu zemniekiem uzliktās nodevas (pārtika, siens, lopbarība) ir lielākais, ko no zemniekiem varēja prasīt. Tāpēc zviedru valdnieki, no vienas puses, prasīja un ņēma nodevas, no otras — mēģināja zemniekus nodrošināt no pārāk lielas izspiešanas. Tas tika darīts, ne jau rūpējoties par latviešiem, bet par Zviedrijas interesēm, jo zemnieku izputēšana taču samazinātu valsts ienākumus. Tika izdoti dažādi likumi, rīkojumi un noteikumi par zemniekiem. Kļaušas un nodevas noteica karaļa ierēdņi, kas pārbaudīja katra zemnieka zemes lielumu, labumu, cik daudz mājās cilvēku, cik daudz lopu kūtīs u.c. Visas ziņas un pildāmo nodevu un kļaušu apmērus ierakstīja īpašās grāmatās — vaku grāmatās.

Padomā, par ko rūpējās zviedru karaļi, izdodot likumus!

Muižu pārvaldnieki nedrīkstēja palielināt zemnieku nodevas, jo par to viņus varēja sodīt ar naudas sodu. Karalis Kārlis XI pieņēma arī likumu, kas aizliedza saimniekus pārdot, pārvietot uz citu saimniecību vai padzīt no zemes, bet dzimtbūšanu neatcēla.

Zemnieku viensēta

Latviešiem kungi nav vajadzīgi

Zemnieku turība zviedru laikā — 17. g.s. pakāpeniski pieauga. Daži zemnieki, kā piemēram, Zēmelis no Burtniekiem pat aizdeva naudu Zviedrijas karaļiem (Zēmelis aizdeva 650 dālderus). Taču pārticības pavairošanās nebija vienīgi zviedru valdības rīkojumu rezultāts, bet gan ilgstošo miera gadu, kas pasargāja laukus no izpostīšanas, kā arī latviešu darba mīlestības nopelns.

Zviedri zemnieku nodokļu nastas neatviegloja, tāpēc latvieši pretojās, kā spēja — samitrināja labību, pirms atdot to kā nodevas, bieži bija bēgšanas gadījumi. 17. g.s. beigās notikušas vairākas latviešu sacelšanās — zemnieki atteikušies maksāt nodevas, pieprasījuši, lai tās atceļ. Zemnieki ieguvuši ieročus (arī šautenes) un, sapulcējušies ap 15, 20, 30 un vairāk vīru lielos pulciņos, uzbruka muižniekiem un vācu ierēdņiem. Te nevar runāt par parastajiem laupītājiem, tie jau ir tautas atriebēji, kas iepriekš savu ģimeni jau nogādājuši drošībā, dodas cīņā pret svešzemniekiem.

Latvieši cīnījās par patstāvību, lai iegūtu kaut vai saimniecisku neatkarību — varētu brīvi strādāt un baudīt sava darba augļus, zemnieki veica visneiedomājamāko — griezās pie Zviedrijas karaļa. 1688. g. divi gudri latviešu zemnieki Spruka un Osnieks no Cēsu apkārtnes nosūtīja vēstuli zviedru valdniekam, aizrādot, ka muižu paplašināšana uz zemnieku lauku rēķina ir neizdevīga.

Padomā, kāpēc zemnieku laukos raža augstāka nekā muižā!

Viņi pamatoja, ka kļaušu kārtā apstrādājamais tīrums ražas ir daudzreiz zemākas kā zemnieku saimniecībās. Jau 300 gadu atpakaļ latvieši pierādīja, ka uzplaukums lauksaimniecībā būs tikai tad, ja zemes saimnieks būs zemnieks. Spruka un Osnieks ieteica nomāt muižas zemes zemniekiem. 1695. gadā trīs zemnieki no Piebalgas mazā laiviņā šķērsoja jūru (kuģos zemniekuš bija aizliegti uzņemt) un iesniedza sūdzību.

Līdzīgi rīkojās arī citi, bet zviedri neatbalstīja latviešu stāvokļa uzlabošanu.

Kas jādara šodien Latvijā, lai iegūtu vairāk pārtikas produktu?

Mājas uzdevumi

1. *Kāda bija vācu muižnieku attieksme pret redukciju? Kāpēc?*

2. *Raksturo latviešu zemnieku stāvokli un cīņu par patstāvību zviedru laikos Vidzemē!*

Kopsavilkums

Vidzeme kļuva Zviedrijas “maizes klēts”. Lai gūtu lielus ienākumus, zviedru valdnieki izdarīja muižu redukciju — atsavināšanu. Vācu muižniekiem, kas nevarēja ar dokumentiem pierādīt tiesības uz muižām, tās atņēma. Nedaudz uzlaboja arī zemnieku stāvokli — neļāva palielināt kļaušas un nodevas — tās tika stingri aprēķinātas un ierakstītas īpašās vaku grāmatās. Ilgie miera gadi ļāva daudziem kļūt turīgiem un pat aizdot naudu zviedru karaļiem. Latvieši turpināja cīņu par savām tiesībām, par stāvokļa uzlabošanu — drosmīgākie mazās laiviņās šķērsoja jūru un devās pie Zviedrijas karaļa ar sūdzībām un priekšlikumiem.

23. Kurzemes hercogiste

Izveidošanās un pārvalde

Zemgale un Kurzeme pēc Livonijas ordeņa sabrukšanas pastāvēja kā atsevišķa valsts vairāk nekā 200 gadus (1561-1795). To sauca par hercogisti, jo priekšgalā bija hercogs, kas skaitījās Polijas-Lietuvas karaļa vasalis. Hercogam tāpēc vajadzēja piedalīties karaļa karagājienos ar 300 jātniekiem. Par pirmo hercogu kļuva pēdējais Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers. Kurzemes hercogu stāvoklis visā valsts pastāvēšanas laikā bija grūts, jo muižnieki tiem negribēja pakļauties. Viņi jutās bagāti un patstāvīgi. Hercogs valdīja kopā ar 6 vīru padomi (4 muižnieki un 2 pilsētnieki). Galvaspilsētas bija Kuldīga un Jelgava.

Kāpēc hercogu vara bija vāja?

Latviešu stāvoklis hercogvalstī

Kurzemē dzīvoja dažādu tautību iedzīvotāji — vācieši, lībieši, poļi, lietuvieši, dāņi, zviedri, holandieši u.c., bet zemes pamatiedzīvotāji, protams, bija latvieši.

Hercogvalsts ģerbonis

Lielais vairums latviešu bija dzimtcilvēki, kas audzēja rudzus, auzas, miežus, linus, kaņepes, gaļu u.c., ko hercogiste pārdeva uz ārzemēm. Zemnieku stāvoklis bija grūtāks nekā zviedru pārvaldītajā Vidzemē, jo hercogi bija spiesti dot muižniekiem plašas tiesības. Muižnieki pēc saviem ieskatiem drīkstēja tiesāt zemniekus, pat piespriest nāves sodu. Hercogu muižās zemnieku stāvoklis bija tikai nedaudz labāks. Tomēr zemnieki bēga uz Kurzemi pat no zviedru Vidzemes, jo herco-

gistē attīstījās manufaktūras (uzņēmumi, kuŗos vienkopus strādāja daudz amatnieku). Aizbēgot no kungiem un iemācoties kādu amatu, zemnieki ieguva arī brīvību. Daudz latviešu kļuva par labiem sava aroda pratējiem — lēja lielgabalus, kļuva par audējiem, kuŗu būvētājiem u.c. Pilsētās apmēram 1/3 bija latvieši. Daudzi latvieši bija zvejnieki, arī jūrnieki un kaŗavīri. Atsevišķi turējās kuŗšu dižciltīgo pēcteči — kuŗšu ķoniņi, tiem hercogi uzticēja vest pastu.

Latvieši bija ne tikai veikli amatnieki, bet visādā ziņā spējīgi cilvēki. Tā mināms kāds no Bauskas apkārtnes muižīņas izbēgušais dzimtcilvēks Juris, kas jau 15 gadu vecumā runājis poliski, vāciski, lietuviski un nedaudz krieviski.

Nosauc, kādās valodās proti
sarunāties tu!

Par pirmo latviešu lidmašīnu izgudrotāju var uzskatīt Priekules muižas kalēju, kas 17. g.s. beigās — 18. g.s. sākumā ar paša pagatavotiem spārniem nolidojis no Priekules baznīcas torņa krietnu gabalu. Kurzemes latvieši bija stipri un izturīgi ļaudis, gatavi pārvarēt visas grūtības.

Luterāņu baznīca un kultūras dzīve

Lai salauztu latviešu spītīgo dabu, vācu kungi daudz pūļu veltīja luterānisma nostiprināšanai — dievbijības un pazemības ieaudzinašanai.

Gothards Ketlers uzcēla ap 70 jaunas baznīcas. Daudzām no tām bija bagātīgi kokgriezumiem rotātas iekštelpas — svēto tēli, kancele u.c. Arī šodien var aizbraukt un apmeklēt skaistās baznīcas Zlēkās, Apriķos, Ugālē, Ēdolē, Annas baznīcu Liepājā.

Nosauc, kādās no Kurzemes-
Zemgales baznīcām tu esi bi-
jis!

Izdeva arī stingrus likumus: zemniekus pēra, ja tie negāja uz baznīcu, aizliedza apglabāt mirušos ārpus baznīcu kapsētām. Bieži apvainoja kādu zemnieku par buršanu vai sakaŗiem ar velnu, un pēc spīdināšanas nelaimīgo sadedzināja.

Luterāņi lietoja arī citus līdzekļus — 1586. gadā Karalaučos izdeva par hercoga līdzekļiem Mārtiņa Lutera mazo katechismu latviešu valodā, ko pārtulkoja Dobeles mācītājs J. Rīvijs. Vairākās vietās atvēra skolas, kur mācījās latviešu bērni.

Neskatoties uz visiem iepriekš minētajiem pasākumiem, jūtami panākumi luterānisma nostiprināšanā latviešu vidū nebija, jo mācītāju lielākā daļa neprata latviešu valodu, nesaprata tautu, neprata pieiet tai tuvāk.

Kāpēc latviešos nenostiprinājās luterānisms?

Izņēmums bija daži mācītāji. Tāds bija G. Mancelis (1593-1654), kas sarakstīja sprediķus (mācītāju svētrunas) latviešu valodā un vācu-latviešu vārdnīcu. Arī K. Fīrekers (dzīvojis 17. g.s.) bija labs latviešu valodas pratējs, apprecēja sievu latvieti. Tā toreiz nebija pieņemts, un citi vācieši viņu pēc šīm pārdrošajām laulībām nosodīja un nicināja. K. Fīrekers savāca materiālus latviešu vārdnīcai un gramatikai, tulkoja Bībeles tekstus, bet īpaši izcēlās kā dzejnieks. Izlasiet, cik pamācoši viņš raksta!

Mums bij' skaidriem gaudiem būt;
Zaļot, augt, uz augšu cerēt,
Lieti derēt, augļus nest un svētiem kļūt.

Daudz laba latviešu izglītošanā darījis G.F. Stenders, tautā saukts par Veco Stenderu — mācītājs Sunākstes draudzē. Būdams gudrs, apdāvināts vīrs, viņš saraksta latviešu valodā gan reliģiska satura darbus, gan vārdnīcu, gramatiku, ābeci, pasakas un stāstus, ziņģes (dziesmiņas), gan arī zinātniska satura grāmatu *Tā augstā gudrības grāmata no pasaules un dabas*. Šajā grāmatā viņš izskaidroja latviešu zemniekiem dažādas dabas parādības (kas ir pērkons u.c.), nosauc valstis pasaulē, svešzemju dzīvniekus u.c. Paskaidrojumi mums šodien šķiet stipri dīvaini, piemēram, "Krokodili — Ēģiptes zemē ar kaulu kažoku apbruņoti rupučī."

Izpildot Stendera vēlēšanos, uz viņa kapa (kapsētā pie Sunākstes baznīcas) tika uzlikta liela akmens plāksne ar uzrak-

stu: "Še apraksts G.F. Stenders. Latvis. Dzim. 1714, mir. 1796. ar savu gaspažu."

Padomā, kāpēc vācu tautības mācītājs lika sev uz kapa plāksnes rakstīt LATVIS.

Pēdējais hercogs Pēteris Bīrons nodibināja Jelgavā akadēmiju 1775. gadā, bet latviešiem tā nebija pieejama mācībām. Vispār vācieši (īpaši muižnieki) ļoti norobežojās no latviešiem. Muižnieki ģērbās aizvien greznāk, rīkoja dzīres, cēla lepnas pilis. 18. gadsimtā uzceltas greznākās Latvijas pilis — Rundālē un Jelgavā (architekts Rastrelli).

Arniecīgiem izņēmumiem latviešu kultūras dzīvi viss vāciskais tomēr maz ietekmēja. Mūsu senču kultūra sakņojās sentēvu ticībā, tradīcijās, tautasdziesmās, parunās u.c.

Mājas uzdevumi

1. *Sameklē kartē Kurzemes, Zemgales hercogisti!*
2. *Sagatavo stāstījumu par latviešu stāvokli hercogvalstī!*
3. *Nosauc vācu tautības kultūras darbiniekus, kas daudz laba darījuši latviešu izglītošanā Kurzemes hercogistē!*

Kopsavilkums

Zemgale un Kurzeme pēc Livonijas ordeņa sabrukšanas vairāk kā 200 gadus (1561-1795) pastāvēja kā hercogvalsts. Latviešu zemnieku stāvoklis nebija viegls — muižnieki varēja tos pēc patikas sodīt, pārdot, uzlikt augstas nodevas. Tomēr bija iespējams kļūt brīviem — daudzi ārzemju meistarū vadībā izmācījās par lieliskiem amatniekiem, brauca uz hercogistes kuģiem u.c. Daudz vērības tika veltīts luterānisma izplatīšanai — uzcēla ap 70 baznīcas, izdeva grāmatas latviešu valodā. Atsevišķi mācītāji daudz laba paveica tautas izglītošanā — G. Mancelis, K. Fīrekers, G.F. Stenders. Tomēr latviešu vairākums turpināja upurēt sentēvu dieviem pie ozoliem, liepām, svētiem akmeņiem un avotiem.

Hercogs Jēkabs

Gotharda Ketlera mazdēls Kurzemē valdīja 40 gadus (1642-1682). Šo laiku dēvē par hercogistes “zelta laikmetu” (nebijuša uzplaukuma gadi). Viņš bija ļoti izglītots un darbīgs valdnieks. Hercogs Jēkabs, būdams pēc tautības vācietis, labi runāja latviski un bija visumā labvēlīgi noskaņots pret latviešu tautu, pazīstams kā krietns un sirsnīgs cilvēks, pretstatā citiem vācu muižniekiem. Jēkabs sapņoja par visu latviešu apdzīvoto zemju apvienošanu vienā valstī viņa pārvaldē, bet nepietika tam spēku.

Kurzemes hercogs Jēkabs.

Saimniecība

Hercogs Jēkabs gribēja savu hercogisti izveidot par ievērojamu tirdzniecības, rūpniecības un kuģniecības zemi. Un tiešām, Kurzeme varēja lepoties ar saviem rūpniecības uzņēmumiem — manufaktūrām (manufaktūra — uzņēmums, kurā visus darbus veic bez mašīnas palīdzības, tikai ar rokām). Sākumā ataicināja amatniekus no ārzemēm, bet drīz lielākā daļa amatnieku rūpniecības uzņēmumos bija latvieši, kas ātri apguva nepieciešamo darba māku. 17. g.s. hercogvalstī darbojās 17 metalla (vara un dzelzs) lietuves, 18

kokzāģētavas, 10 vilnas vērptuves, 85 linu austuves, 14 salpetra manufaktūras, 5 lopbarības manufaktūras, 100 darvas dedzinātavas, 30 kaļķu ceplī, 10 stikla manufaktūras, 5 papīra dzirnavas un 2 kuģu būvētavas.

Hercogam Jēkabam bija tirdzniecības līgumi ar visām ievērojamākajām Eiropas valstīm. Visur valdīja liels pieprasījums pēc kurzemnieku lauksaimniecības un rūpniecības izstrādājumiem — buru audekliem, kaņepāju virvēm, darvas, lieltgabaliem (kāds anglis teica, ka hercogistē ražo labākos lieltgabalus pasaulē), šaujamā pulvera u.c.

Jēkabam piederējuši 44 bruņoti un 15 neapbruņoti kara kuģi, 60 lieli tirdzniecības kuģi un daudz mazu kuģīšu. (Dānijai tai laikā tikai 20 kara kuģi, Zviedrijai — 30). Uz tiem plīvoja karogs, kur attēlots melns vēzis sarkanā laukumā. Kuģus izgatavoja arī pārdošanai — visbiežāk tos pirka angļi un franči.

Padomā, kāpēc hercogistei vajadzēja daudz kuģu!

Jēkaba kara kuģis.

Kolonijas

Kurzemes hercogvalsts bija ieguvusi 17. g.s. divas nelielas kolonijas.

Tika nopirkta Āfrikā Gambijas upes grīvā Andreja sala, kur uzcēla cietoksni un noliktavas. Uz Āfriku veda un savā kolonijā pārdeva hercogistes rūpniecības ražojumus, bet atpakaļ uz Kurzemi atgādāja zeltu, ziloņkaulu, pērles, ādas u.c. (atveda pat pērtiķus un papagaiļus). Otra kolonija bija Tobago sala pie Dienvidamerikas krastiem. Salā uzcēla cietokšņus — fortus un vienu pilsētu (Jakobštati — Jēkaba pilsētu). Lai sala kļūtu labi apdzīvota, ieveda nēģerus — vergus no Gambijas kolonijas un latviešu dzimtcilvēkus no Kurzemes. Gan nēģeri, gan latviešu zemnieki saņēma brīvību un zemi. Nodibinājās kurzemnieku dzīves vieta, ko sauca par Jaunkurzemi. Tobago tika uzcelta arī pirmā luterāņu baznīca Dienvidamerikā.

Padomā, kāpēc latvieši devās uz Tobago!

No Kurzemes uz Tobago veda kokmateriālus, metalla izstrādājumus, stikla ražojumus, labību, degvīnu, alu, miltus, sālītu gaļu, sālītas un žāvētas zivis, dzintara rotas u.t.t. No Tobago izveda un pārdeva Kurzemes hercogistes kaimiņze-

mēm Krievijai, Polijai u.c. — tabaku, kokvilnu, garšvielas, cukuru, rumu, kakao, kokosa un citus riekstus, tropisko putnu krāsainās spalvas un bruņurupuču bruņas. Hercogs Jēkabs gribēja iegūt kolonijas arī citur — Brazīlijā, Trinidas salu u.c.

Tomēr hercogiste nespēja sacensties ar spēcīgajām valstīm Angliju, Franciju (arī Holandi un Spāniju), un šo zemju kaņavīri ar varu atņēma kurzemniekiem viņu kolonijas 17. g.s. beigās. Pašā Kurzemē vairākas reizes postot un laupot iebruka zviedri. Gūstā vienreiz krita pat hercogs Jēkabs ar ģimeni. Augstu uzplaukumu vairs nedevās sasniegt.

Padomā, kāpēc mazai hercogvalstij uzbruka lielās valstis!

“Kurzemes brīnuma” noriets

Pēc hercoga Jēkaba nāves valsts pakāpeniski panīka un nonāca arvien lielākā atkarībā no Krievijas. Hercogi saimniekoja vāji, tērēja lielus līdzekļus dārgiem tērpiem un greznām pilīm, kuņās rīkoja lepnas dzīres, līdz beidzot 1795. gadā pēdējais hercogs Pēteris Bīrons atteicās no varas. Hercogisti pievienoja Krievijai, bet hercogam par to samaksāja 2 miljonu rubļu un ik gadus vēl papildus deva 60 000 dālderu.

Mājas uzdevumi

- 1. Atrodi kartē Kurzemes-Zemgales hercogisti un tās kolonijas!*
- 2. Sagatavo stāstījumu par hercogu Jēkabu!*
- 3. Pastāsti, kāda bija latviešu loma hercogvalsts saimnieciskajos pasākumos!*

Kopsavilkums

Kurzemes “zelta laiki” bija hercoga Jēkaba valdīšanas laikā (1642-1682). Attīstījās amatniecība un rūpniecības uzņēmumi — kokzāģētavas, liелgabalu lietuves, austuves, kuģu būvētavas u.c. Hercogvalsts izstrādājumus pirka daudzas pasaules valstis. Tika iegūtas arī divas kolonijas (atkarīgas zemes: Gambija un Tobago, kuņas gan neizdevās nosargāt). Pēc Jēkaba nāves valsts panīka un pakāpeniski nonāca Krievijas atkarībā.

25. Latvija Ziemeļu kara liesmās

Kara sākums

17. g.s. beigās Zviedrija valdīja pār visu Baltijas jūru un piekrastes zemēm. Tas nepatika Dānijai, Polijai-Lietuvai un Krievijai. Šīs valstis apvienojās pret Zviedriju. Vācu muižniecība ar J.R. Patkulu priekšgalā cerēja atgūt redukcijā zaudētās muižas, tāpēc kūdīja Zviedrijas ienaidniekus sākt karu.

Atceries, kas bija redukcija!

Karš sākās 1700. gadā, kad Polijai-Lietuvai pakļautie sakši (vācieši) tuvojās Rīgai, viltīgi pārgērbusies par zemniekiem, bet zviedru sargi pamanīja, izšāva sarkanu raķeti, paziņojot Rīgai par briesmām.

Zviedru uzvaras kara sākumā

Jaunais Zviedrijas karalis Kārlis XII sakāva Dāniju, tad steidzās uz Narvu, ko bija aplencis Pēteris I karaspēks, un sakāva to. Pēc pārziemošanas Igaunijā zviedri devās palīgā Rīgai, dūmu aizsegā pārcēlās pāri Daugavai un sakāva sakšu, poļu, krievu apvienotos spēkus kaujā Spilves plavās (1701. gadā). Zviedri iebruka Polijā-Lietuvā un pēc dažiem gadiem piespieda to slēgt mieru un izdot J.R. Patkulu, kuŗu kā nodevēju sodīja ar moku pilnu nāvi, saraustot gabalos uz moku rata.

Vidzemes izpostīšana

Kamēr Kārlis XII karoja ar Poliju-Lietuvu, Vidzemi postīja krievi — pieaugušos nokāva, bērnus aizveda, mājas nodedzināja, pils sagrāva, lai kaitētu zviedriem.

Kāds chronists par Valkas ieņemšanu rakstīja: “Viņi (krievi) izdarīja visādas varmācības pie iedzīvotājiem un nogalināja vīrus, sievas un bērnus bez izšķirības vai arī aizveda gūstā. Tā bija viena no lielākajām nelaimēm, kad daudz simtu vēl nepieaugušu bērnu kā zoslēnus sapakoja ratos un aizveda.”

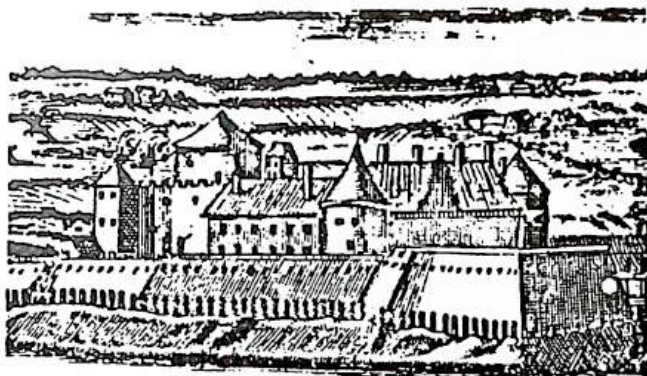
Novērtē krievu karaspēka rīcību!

- Lietuvas valsts
- Zviedrijas
- Sēmsala no Dānijas 1645 Zviedrijai
- No Zviedrijas 1721 Krievijai
- Līvonijs vaivadija (Lietuvas-Polijas)
- Krievijas valsts

	<i>Kurzemes-Zemgales hercogvalsts</i>
	<i>Piltēnos apgabals</i>
	<i>Prūsijas valsts</i>
	<i>Polija</i>

Alūksnē iekārotāji saņēma gūstā un izveda uz Krieviju arī Bībeles tulkotāju mācītāju E. Gliku, viņa audžumeilu Martu. (Viņa vēlāk kļuva par cara Pēterī I sievu un Krievijas valdnieci.)

Bauskas pils pirms uzspridzināšanas

Asiņainā kaujā pie Mūrmuižas (netālu no Bauskas) 1705. gadā zviedri sakāva krievu spēkus, bet arī pašu zviedru zaudējumi bija smagi. Krievu kaŗaspēks Šeremetjeva vadībā ieņēma Jelgavu, uzspridzināja arī Bauskas pili.

Vēl bēdīgāks stāvoklis kļuva, kad 1709. g. pie Poltavas krievi sakāva zviedru galvenos spēkus. Rīgu aplenca krievu kaŗaspēks. Pats cars Pēteris I izšāva pirmos lielgabala šāvienus uz pilsētu. Aplenktajā pilsētā sākās bads un slimības, 1710. gada vasarā tā padevās. Kaŗš turpinājās ārpus Latvijas līdz 1721. gadam, kad pēc Ništates miera līguma Krievija pievienoja sev Vidzemi (ar Rīgu) un Igauniju.

Latviešu tauta uz iznīcības sliekšņa

Vissmagāk Ziemeļu kaŗa posts skāra latviešu tautu. Zemnieku mājas bija nodedzinātas, daudzi nogalināti vai aizdzīti uz Krieviju gūstā, kur viņus pārdeva par nieka naudu. Dzīvi palikušie cilvēki glābās mežos un purvos, bet arī tur viņus vajāja ar suņiem. Postu vēl pavairoja mēris (lipīga, agrāk neārstējama slimība). 1710.1711. gadā lielais mēris aiznesa tūkstošiem dzīvību, to sauca par "melno nāvi". Mēris nešķīroja, vai cilvēks bagāts vai nabags, vecs vai jauns, tas piemeklēja visus Latvijas novadus. Mīroņi gulēja neaprakti, jo nebija racēju, cilvēki drebēja nāves bailēs un baidījās pieskarties sērgas nopļautajiem. Kopsummā mēra upuru skaitu rēķina ap 60 000 cilvēku.

Pirmoreiz vēsturē latviešu tauta savā tēvzemē skaitliski ļoti strauji samazinājās. Izmisumā latvieši ķērās pie ieročiem. Nereti bija gadījumi, kad zemnieki uzbruka muižām un atsevišķām mazākām ienaidnieku kaŗaspēku nodaļām, kas postīja viņu sētas.

Tikai miera nodibināšana varēja glābt latviešu tautu no iznīcības. Kā to panākt, latviešu tautā nebija vienprātības — notika šķelšanās. (Tā arī turpmāk vairākkārtīgi atkārtojās nākamajos gadsimtos, kad lieli kari atkal postīja Latviju.)

Viena daļa zemnieku sāka palīdzēt krievu kaŗaspēkam cīņās pret zviedriem, cerot, ka Krievijas uzvaras sekmēšana kaŗā atnesīs mieru un labklājību latviešiem. Citi zemnieki cīnījās zviedru armijas rindās ar tādām pat domām, tikai cerot uz Zviedrijas uzvaru. Zviedri izveidoja 1701. gadā Vidzemes aizsargāšanai 6 latviešu zemessargu bataljonus. Tas nepatika vācu muižniekiem, kas baidījās no apbruņotajiem latviešiem, un viņi panāca bataljonu izformēšanu.

Kāpēc daļa latviešu atbalstīja
zviedrus, daļa krievus?

Karam beidzoties, latviešu bija palicis ļoti maz, arī visa iedzīve izpostīta:

Kur daža skaista ēka,	Tur tagad zaķi lēkā,
Kur daža jauka pils!	Nu atmata un sils.

Mājas uzdevumi

- 1. Atrodi kartē Ziemeļu kara kauju vietas Latvijā un teritoriju, ko pievienoja Krievija 1721. gadā!*
- 2. Sagatavo stāstījumu par latviešu tautas postu Ziemeļu kara laikā un cīņu par izdzīvošanu!*

Kopsavilkums

Ziemeļu karš (1700-1721) ļoti smagi izpostīja Latviju, un arī latviešu tautas pastāvēšana bija apdraudēta. Sevišķi cieta Vidzeme — krievu karaspēks dedzināja, laupīja, apkāva iedzīvotājus, izveda viņus uz Krieviju — rīkojās kā jau ie- naidnieks zemē. Sākumā kara laime smaidīja zviedriem, kas guva vairākas uzvaras — pie Rīgas un pie Mūrmuižas, bet pēc Poltavas kaujas (Ukrainā) pārsvars bija krievu armijām. 1709.-1710. g. sāka aplenkt un ieņēma Rīgu, izcēlās mēris (briesmīga, lipīga, agrāk neārstējama slimība), kas aiznesa tūkstošiem latviešu dzīvību.

26. Latgale poļu varā

Latviešu zemnieki pārpoļotāju jūgā

Latgale līdz 1772. gadam atradās Polijas-Lietuvas atkarī- bā. Tolaik to sauca par Livonijas vaivadiju jeb Inflantiju. Latgali pārvaldīja karaļa iecelts pārvaldnieks — vaivads, tā sadalījās 4 apriņķos, kuŗu priekšgalā — stārsti. Muižnie- kiem bija savas apspriedes — seimiki. Pārvaldē piedalījās un īpašas tiesības (privilēģijas) baudīja poļu muižnieki. Tāpēc vācu muižnieki pārpoļojās — sāka runāt poliski, pieņēma ka- toļu ticību. Tikai uzvārdi liecināja, ka tie ir pārpoļoti vācieši. Daudzi muižnieki cēla lepnas pilis, dzīvoja greznībā, bet bija arī mazāk turīgi muižnieki — šļachtīči.

Zemnieki bija pilnīgi beztiesīgi, viņus drīkstēja pārdot, mainīt, sodīt pēc patikas, pat nonāvēt. Izturēt palīdzēja tikai latviešu lepnums un darba mīlestība, kas neļāva nolasť rokas un iznīkt nabadzībā. Muižnieki prasīja no zemniekiem augstas nodevas un klaušas. Sevišķi zemniekus izkalpināja tieši mazturīgie šļachtīči.

Padomā, kāpēc mazturīgie
muižnieki vairāk izkalpināja
zemniekus!

Zemnieki Latgalē.

Bez tam valstij bija jādod īpašs nodoklis — “dūmu nauda” no katras zemnieka sētas. Latvieši bēga un pretojās. Kādā poļu ziņojumā teikts: “Zemnieki pret mums ļoti naidīgi.”

Latgales iedzīvotāji daudz cieta arī karos, tai skaitā Ziemeļu karā un Lielajā mērī. Tāpēc muižnieki, (lai muižās būtu vairāk darba roku), veicināja ieceļotāju pieplūdumu Latgalē — no Baltkrievijas, Krievijas, Polijas u.c. Ienācējiem tika piešķirti visādi atvieglojumi — viņus atbrīvoja no klaušām, samazināja nodevas. No tā laika Latgalē dzīvo ļoti daudz dažādu tautību cilvēku.

Kāpēc muižnieki piešķīra ieceļotājiem dažādus atvieglojumus?

Rūpniecība un tirdzniecība

18. g.s. attīstījās pilsētas, uzplauka amatniecība un veidojās rūpniecības uzņēmumi — manufaktūras. Liels centrs bija Krāslava, kurā ieradās izcili amatnieki no Polijas un vācu zemēm, muižnieku Plāteru aicināti. Latvieši ātri apguva jaunus amatus, un Krāslava kļuva slavena ar saviem paklājiem, samta, zīda, kokvilnas un vilnas audumiem, tur gatavoja lieliskus ieročus, zelta un sudraba lietas, kā arī poļu spēļu kārtis. Daugavpilī bija liels ķieģeļu ceplis un 5 alus darītavas. Arī citur ierīkoja dažādas rūpniecības. Tomēr pilsētas Latgalē bija mazākas kā Vidzemē vai Kurzemē, un tajās dzīvoja lielākoties poļi un ebreji. Visdzīvākā tirdzniecība notika gadatirgos. Slavenākie Latgales gadatirgi bija Krāslavā (notika 4 reizes gadā). Tur pārdeva labību, lopus, ādas, amatnieku ražojumus, degvīnu un tabaku.

Katoliskā un tautas kultūra

Latgalē luterānisms bija izplatījies tikai ļoti īsu brīdi 16. g.s. sākumā, pie tam zemnieki to nepieņēma un joprojām palika pie katoļticības. Pēc pievienošanas Polijai-Lietuvai (pēc 1561. g.), kad Latgales muižnieki kļuva par katoļiem, par tādiem kļuva arī zemnieki. Taču padarīt patiesi dievbijīgus Latgales latviešus — latgaliešus nebija viegli. Sevišķi dedzīgi šo darbu veica jezuīti, kas rūpējās par sagruvušo baznīcu atjaunošanu un jaunu baznīcu celšanu. Lai katoļu ticība zemniekiem būtu pievilcīga, cēla greznas baznīcas. Vēl šodien var aplūkot pasakainās baznīcas Aglonā, Dagdā, Krāslavā, Pasiēnā u.c. Daudzie katoļu svētie un svētki pakāpeniski iepatikās latgaliešiem un saplūda ar viņu tradīcijām un dieviem. Piemēram, Līgo svētki latviešiem ar Jāņa Kristītāja dienu katoļiem u.t.t. Ziedojumi svētajiem bija tik līdzīgi ar latviešu ziedojumiem saviem dieviem. Zemniekus ietekmēja arī skaistās svētbildes baznīcās, piemēram, vēl tagad Aglonas baznīcā nevienu no mums neatstāj vienaldzīgu *Dievmāte Marija ar bērnu (Jēzu.Kristu) uz rokas*. Lielu vērību Latgalē veltīja mācītāju sagatavošanai — Krāslavā šim nolūkam uzcēla garīgo semināru.

Katoļi izdeva grāmatas latviešu valodā, tā veicinot latviešu

izglītošanos, kultūras attīstību. E. Tolgsdorfs Latgales katoļiem izdeva katechismu ar dziesmām un lūgšanām, bet viņa skolnieks J. Elgers — katoļu dziesmas, katechismu, sprediķus un plašu poļu-latīņu-latviešu vārdnīcu. Katoļu mācītāji centās saprast tautu, piemēroties tai. Viņi iemantoja zemnieku cieņu arī ar to, ka izdeva grāmatas latgaliešu izloksnē.

Kāpēc katoļu baznīca ieguva ietekmi latgaliešos?

Visumā kultūras attīstība Latgalē notika daudz savdabīgāk nekā Kurzēmē vai Vidzemē, liela bija katoļu baznīcas ietekme. Ilgstošā nošķirtība no pārējiem latviešiem, kā arī lielais citu tautību iedzīvotāju skaits, radīja daudzas latgaliešu īpatnības, kas saglabājušās līdz mūsu dienām.

Mājas uzdevumi

- 1. Pastāsti par īpatnībām Latgales saimnieciskajā un kultūras dzīvē!*
- 2. Sameklē un ieraksti burtnīcā tautasdziesmas par latviešu darba mīlestību latgaliešu izloksnē!*

Kopsavilkums

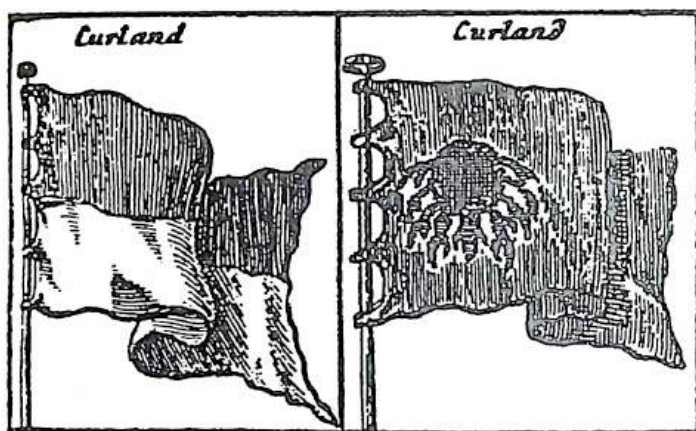
Latgale līdz 1772. gadam atradās Polijas-Lietuvas īpašumā. Ilgstošā nošķirtība veicināja Latgales latviešu — latgaliešu īpatnību veidošanos. Zemnieku stāvoklis bija smags — tos pirka, pārdeva, lika pildīt lielas klaušas, maksāt augstas nodevas. Pilsētas bija mazākas nekā citur Latvijā, ļoti daudz saradās ienācēju — no Baltkrievijas, Krievijas, Polijas. Lai veicinātu viņu iecelošanu, tiem piešķīra atvieglojumus — atbrīvoja no klaušām u.c.

Liela nozīme kultūras dzīvē bija katoļu baznīcām. Zemniekiem likās pievilcīgas greznās baznīcas, skaistās svētbildes. Katoļu mācītāji centās saprast tautu, palīdzēt tai, tika izdotas pat grāmatas latgaliešu dialektā, kas veicināja izglītošanos.

16.-18. G.S. VĒSTURE ATTĒLOTA DAIĻLITERĀTŪRĀ:

- J. Poruks. *Mārtiņš Gīze* (1941. arī *Kopotī raksti* VI, 1929. — 155. lp.).
- J. Janševskis. *Mežvidus ļaudis.* (1929.)
- Rutku Tēvs. *Dumpīgā Rīga.*
- Rutku Tēvs. *Mūksalas brāļi* (1935).
- V. Lāms. *Ar marmora torņiem, ar zelta jumoliem* (Raudze, 157. lp.).
- J. Mauliņš. *Pēdas.*
- A. Gulbis. *Piņš aizbēg pasaulē.*
- V. Lāms. *Tava valstība.*
- A. Vienolis. *Plateļu ezera noslēpums.* (Leģendas un teikas, 1972).
- J. Kalniņš. *Latvis.* (Savādnieki — 193. lp.).
- J. Rainis. *Rīgas ragana.* (*Kopotī raksti*, 13. sēj., 1981. — 311. lp.).
- A. Upīte. *Laikmetu griežos. I — Kunga pātaga, II — Pirmā nakts, III — Uz igauņu robežām, IV — Pie Rīgas vārtiem.*
- A. Grīns. *Tobago* (1935).
- A. Grīns. *Nameja gredzens.* (arī *Kopotī raksti*, III sēj., 1939. — 275. lp.).
- A. Grīns. *Zemes atjaunotāji. I — Meža bērni, II — Atdziņusī cilts* (arī 1942).
- A. Grīns. *Triloģija: Saderinātie. Pelēkais jātnieks* (1938). *Sarkanais jātnieks* (1938). *Melnais jātnieks* (1940).
- Rutku Tēvs. *Sumpurņu ciems.*
- J. Rainis. *Spēlēju dancoju.*
- I. Simonaitīte. *Augštūjas Šimonu liktenis.*
- J. Marcinkēvičs. *Katedrāle.*
- M. Zīverts. *Minhauzena precības.* (Lugas. — 227. lp.).

1. pielikums

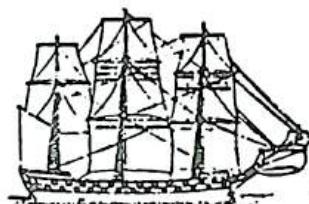

Kurzemes un Zemgales hercogistes karogi:

pa kreisi — civilais (tirdzniecības u.c.), karoga augšējā daļa
tumši sarkanā krāsā, apakšējā — balta;

pa labi — militārais (uz kaņakuģiem u.c.), sarkanā krāsā,
vidū — melns vēzis (krabis).

2. pielikums

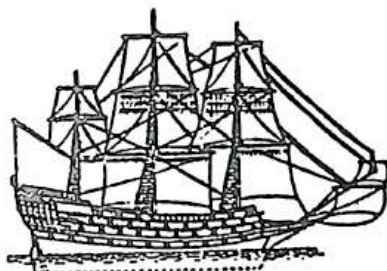
Vienklāja kuģis jeb fregate

Briga

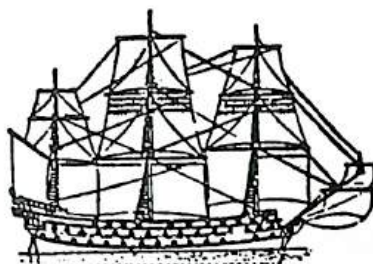
Škūna

Trijklāju jeb līnijkuģis

Korvete jeb slūpa

Divklāju kuģis

Barka

Kuģu tipi hercoga Jēkaba laikā

V NODAĻA

LATVIEŠU TAUTAS CENTIENI PĒC BRĪVĪBAS LAIKĀ NO 18. G.S. BEIGĀM LĪDZ 20. G.S. SĀKUMAM

27. "Logs uz Eiropu"

Vidzemes un Latgales pievienošana Krievijai

Ziemeļu kara gados Latgale, Zemgale, Kurzeme un īpaši Vidzeme bija pārvērstas lielā postažā.

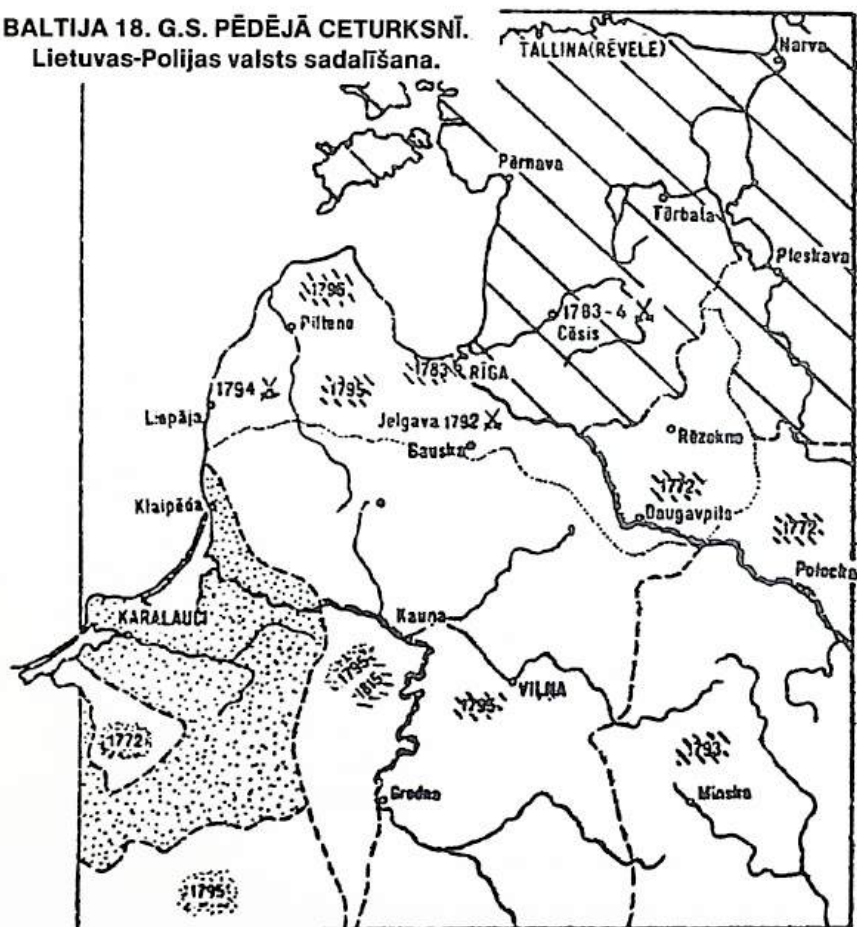
1721. g. Vidzemi (un arī Igauniju) pievienoja Krievijai, bet caru "apetīte" ar to nemazinājās. Lai Krievija kļūtu par lielvalsti un valdītu Baltijā Zviedrijas vietā, tai, lūk, esot vajadzīgs "logs uz Eiropu" — ērtas ostas. Šo mērķi cari realizēja neatlaidīgi un ciniski. Vienojoties ar Austrijas un Prūsijas valdniekiem (monarchiem), sāka Lietuvas-Polijas valsts iznīcināšanu, sadalot savā starpā tās apgabalus. Krievija 1772. gadā sagrāba Latgali (vēlāk daļu ukraiņu, baltkrievu un poļu zemju, kā arī lietuviešu apdzīvoto teritoriju), kas tika iekļauta Vitebskas guberņā.

Novērtē Krievijas, Austrijas,
Prūsijas monarhu rīcību —
tirgošanos ar tautu likteņiem!

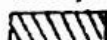
Kurzemes pievienošana

Visu 18. gadsimtu krievu valdība centās palielināt savu ietekmi Kurzemes-Zemgales hercogistē — tajā izvietoja kara-spēka daļas, sūtīja vilināja vācu muižniekus ar dažādiem solījumiem (augstām un ienesīgām vietām Krievijas valsts dienestā, hercogs muižu dāvinājumiem vai ilgstošu iznomāšanu centīgākajiem Krievijas atbalstītājiem). Citus pretendentes uz hercogisti, kā, piemēram, Saksijas grāfu Moricu, krievi padzina no Kurzemes ar kara-spēka palīdzību. Starp citu, Sakšu Morics ar savu nelielo kara-spēku, kuŗā bija arī latviešu zemnieki, īsu brīdi mēģināja noturēties kādā Usmas ezera salā — tāpēc salu vēlāk nosauca viņa vārdā.

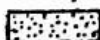
BALTIJA 18. G.S. PĒDĒJĀ CETURKSNĪ.
 Lietuvas-Polijas valsts sadalīšana.

Krēvljai

Prūsijai

Austrijai

X Brūņoto
 cīņu vietas
 Latvijā.

I 1772
 1783
 II 1793
 III 1795
 1815

1772
 1793
 1795

1772
 1795

18. gs. beigās vācu muižnieki — Krievijas atbalstītāji darbojās sevišķi aktīvi, lai pārliecinātu citus muižniekus pievienoties Krievijai. Kurzemes vācu lielkungu izvēli par labu Krievijai, sekmēja arī pret muižniekiem vērstā noskaņojuma izplatīšanās, kuŗa veidošanos veicināja ziņas no Francijas. Francijā 1789. gadā sākās revolūcija (varas apvērsums), kuŗas laikā tika gāzta karaļa vara (monarchija), likvidētas muižnieku privilēģijas, pasludināta visu iedzīvotāju brīvība un vienlīdzība. Cilvēki saprata — jo lielāka brīvība, jo lielāka labklājība. Vara nedrīkst piederēt vienam cilvēkam vai cilvēku grupīnai, tāpēc vajadzīga Republika — valsts, kuŗā visus valstsvīrus ievēl tauta (latīņu valodā “res publica” — tautas vara). Katram ir tiesības uz īpašumu un iespējas izvēlēties pašam sev brīvi nodarbošanos.

Padomā, kāpēc tajās zemēs, kur cilvēkiem ir brīvība, vairojas iedzīvotāju turība, strauji attīstās zinātne, māksla u.c.!

Franču revolūcijas ietekmē 1792. gadā Jelgavā notika dzirnavnieku sacelšanās, tiem pievienojās arī mūrnieki, kalēji, podnieki, vaŗkaļi un kurpnieki. Nemiernieku rindās plecu pie pleca cīnījās gan vācieši, gan latvieši, kas mēģināja 13. decembrī ieņemt Jelgavas pili un prasīja tās priekšā iestādīt Brīvības koku. Tikai kad hercoga sardze atklāja pret nemierniekiem uguni no lielgabaliem, tie izklīda.

Taču visvairāk muižniekus iebiedēja Kurzemes latviešu zemnieku sacelšanās 1794. gadā. Latvieši, satiekoties krogos, pārrunāja savu grūto dzīvi un uzmundrinošos notikumus Francijā. Tāpēc, kad pavasarī Polijā un Lietuvā Tadeuša Kosciūško vadībā sākās sacelšanās pret Krievijas kundzību un poļu-lietuviešu kaŗaspēka daļas 23. maijā ieņēma Liepāju, pasludinot dzimtbūšanas atcelšanu, latviešu zemnieku neapmierinātība izauga plaša nemieru kustībā visā Kurzemē (aptvēra apm. 30 muižas). Zemnieki gribēja iznīcināt muižniekus, dzimtbūšanu, izdalīt muižu zemi, panākt brīvību. Viena pēc otras dega muižas un muižnieku meži, likās, ka vācu

kundzībai Kurzemē pienācis gals. Muižniekus glāba krievu kaņaspēka ierašanās, kas nežēlīgi sodīja sacēlušos.

Kritušais brīvības cīnītājs.

1795. gadā, nespējami tikt galā ar zemnieku nemieriem, krievu valdības solījumu iespaidoti, vācu muižnieki piespieda pēdējo hercogu Pēteri Bīronu atteikties no hercogistes. Par to Krievija samaksāja viņam atlīdzību 1 miljonu dālderu, nosedza viņa parādus 1 milj. 400 000 dālderu un piešķīra ik gadus vēl 100 000 dālderu (kopā ap 2,9 milj. dālderu. t.i. ap 8,4 tonnas sudraba).

Latvijas pievienošana Krievijai un tās nozīme

Lai iegūtu vācu muižnieku atbalstu, krievu cari piešķīra tiem milzīgas privilēģijas. Nekad latviešu tauta nav bijusi tik apspiesta, beztiesīga un izkalpināta kā cariskās Krievijas valdīšanas laikā. Jā, protams, Latvijas pievienošanas rezultātā paplašinājās tirdzniecība. Rīga (arī Liepāja un Ventspils) kļuva par vienu no galvenajām Krievijas ostām, caur kuŗu izveda labību uz ārzemēm.

Pievienošana kalpoja Krievijas interesēm — veicināja tās saimniecības attīstību, atbilda vācu muižnieku vajadzībām — deva viņiem neierobežotu varu pār zemniekiem. Bet latviešiem šis Krievijas “logs uz Eiropu” nozīmēja jaunas ciešanas un jaunus apspiedējus, kas kā smags akmens bluķis uzgūla tautas dzīvībai. Kaut gan, liekas, jāatzīmē arī tas, ka pēc

pievienošanas Krievijai latviešu cīņas par savām tiesībām uz zemi, kultūras attīstību un brīvību pieauga nebijušos apmēros. Beidzot atsevišķie pretošanās mēģinājumi Kurzemē, Vidzemē un Latgalē pakāpeniski kļuva par visas tautas vienotu cīņu pret saviem apspiedējiem — vācu muižniecību un krievu carismu, aptverot plašus novadus.

Mājas uzdevumi

1. *Nosauc trīs dažādos veidus, ar kuriem Krievija pievienoja sev Latvijas apgabalus — Vidzemi, Latgali, Kurzemi!*
2. *Kā stāvokli Kurzemes-Zemgales hercogistē ietekmēja Lielā Franču revolūcija un poļu-lietuviešu sacelšanās?*
3. *Kāda bija Latvijas pievienošanas Krievijai nozīme?*

Kopsavilkums

18. gs. laikā visa Latvijas teritorija tika pievienota Krievijai. Pēc Ziemeļu kara 1721. g. pievienoja Vidzemi, 1772. g. pievienoja Latgali. Pašu pēdējo no Latvijas apgabaliem pievienoja Kurzemi. Tikai Krievijas valdības solījumi nodrošināt vāciešiem īpašas privilēģijas un muižnieku nespēja tikt galā ar zemnieku nemieriem piespieda viņus pievienoties Krievijai 1795. g.

28. Nakts pirms rītausmas

Neierobežota muižnieku vara

18. gadsimts bija viens no visgrūtākajiem laikiem latviešu tautas vēsturē. Ar Latvijas pievienošanu Krievijai nu beidzot piepildījās tas, par ko sapņoja vācu muižnieki. Viņi ieguva augstus amatus Krievijas caru galmā un neierobežotas tiesības pār latviešu zemniekiem. (Tas bija likumsakarīgi, jo neatradīsim daudz tādu zemju, kur zemnieki būtu tik beztiesīgi kā cariskajā Krievijā.) Augstākā vara Latvijā un Igaunijā atradās cara iecelta ģenerālgubernatora pārziņā, bet faktiski īstenie noteicēji bija vācieši. Tiesās, policijā un citās valsts iestādēs noteikšana bija muižniekiem, kas izvirzīja tur savus pārstāvjus. Arī baznīcu un skolu lietas bija viņu kontrolē.

Krievijas valdība atdeva Vidzemes muižniekiem muižas, kuŗas viņiem bija atņemtas zviedru realizētās redukcijas laikā.

Atceries, kas bija redukcija!

Savukārt, Kurzemes muižnieki par uzticības apliecinājumu Krievijai kā dāvanas saņēma lielu daļu no bijušām hercoga muižām. Šāda veida vēstījumu par muižnieku tiesību paplašināšanos varētu vēl turpināt — viņi tika atbrīvoti no kuŗa klausības, tiesāt viņus varēja tikai augstākās valsts tiesu iestādes utt. Bet latviešu zemnieku likteni vistraģiskāk skāra zviedru izdoto likumu atcelšana par muižnieku patvaļas ierobežošanu. Dzimtbūšanas spaidi Latvijā pēc pievienošanas Krievijai sasniedza nebijušus apmērus. Par šo laiku liecina landrāta Rozena deklarācija. (Tas ir kāds raksts, ko muižnieki nosūtīja Krievijas valdībai.) Tajā teikts, ka latviešu zemnieks esot dzimtcilvēks, viņa dzīvība un nāve atrodoties muižnieka rokās. Visa zemnieka manta esot viņa kunga īpašums. Kungs varot uzlikt zemniekiem klaušas un nodevas, cik vien pats to vēlas.

Muižnieku dzīve

Kāds muižnieku bērnu mājskolotājs V. Krauze apraksta muižnieku dzīves veidu 18. gs. beigās. Tā, piemēram, par Vecsalacas muižu ir ļoti sīks apraksts. Barona Ferzena muiža atradusies pie Salacas upes. Uz pili veda tilts, kuŗu greznoja dažādas statujas. Iekštelpās visur bija dārgi paklāji, katrā istabas stūrī stāvēja kāds labi ģērbts kalpotājs. Vakārā vienmēr spēlēja orķestris (mūziķi bija muižas kalpotāji). No rītiem pēc brokastīm barons nelielu vērību veltīja saimniecības jautājumiem, tad sekoja izpriecas! Kad barons pajūgā izbrauca no muižas, pils tornī atskanēja trompetes, plīvoja karogs, bet parkā viņam par godu šāva trīs lielgabali. Ja Ferzens gribēja pavizināties pa upi vai izbraukt jūrā, viņš izmantoja savu flotīliju — 6 laivas, kuŗas airēja angļu matrožu drēbēs pārgērbti latviešu zvejnieki.

Līdzīgi, cenzdamies viens otru pārspēt greznībā, dzīvoja arī citi muižnieki Vidzemē, Kurzemē un Latgalē.

Zemnieku stāvoklis

Saprotams, lai varētu grezni dzīvot, muižnieki palielināja savus ienākumus, izkalpinot zemniekus. Sāka paplašināt muižu tīrumus, padzenot zemniekus no viņu saimniecībām, ierādot viņiem sliktākus zemes gabalus. Lai lielos laukus apstrādātu, palielināja kļaušas. Zemniekam nācās katru otro nedēļu iet kļaušās strādāt kunga labā. Neatlika daudz laika apstrādāt pašam savu tīrumu. Arī lielās nodevas, kas bija jādod gan muižniekiem, gan Krievijas valstij, arvien vairāk izputināja latviešus.

Šī dieniņa, tā dieniņa
Kundziņam jāstrādā.
Atkal iešu sev strādāt,
Kad man spēka vairs nebūs.

Zēla un plauka muižnieku tirgošanās ar dzimtajaudīm — tos iemainīja pret zirgiem, suņiem, pat pīpes kātiem u.c. Nereti vecākiem atņēma bērnus. Ķirbeles muižas īpašnieks dāvāja 11 gadus vecu zēnu kādam Rīgas kungam, bet vēl 6 zēnus un meitenes kādai kundzei kā ķīlu u.tml. Rūpējoties par savu bagātību pavairošanu, muižnieki uzcēla daudz krogu (Vidzemē vien 18. gs. beigās to bija ap 600!) un muižas ražoja degvīnu.

Novērtē vācu muižnieku rīcību!

Krogs Vidzemē.

Līdz izmisumam novestie zemnieki aiznesa uz krogu pēdējo, kas viņiem vēl bija, un to nodzēra. Viņiem bieži bija jābadojas. Nokļuvuši pilsētā, ejot gar veikaliem, kur pārdeva siļķes, viņi lūdza atļauju pamērcēt maizi siļķu sāļījumā. Tāds bija latvieša ēdiena pavalgs! Daļa tautas sāka tikumiski pagrimt (dzert u.c.), daudzi vairs neticēja, ka latvieši spēs piedzīvot labākus laikus. Krievijas carisma paspārnē muižnieki varēja pazemot zemniekus, kā vien iepatikās — par vismazāko “pārkāpumu” sist un pērt kaut vai līdz nāvei. Kļūst baisi, lasot dokumentus par to, kā Viķu muižā barons fon Klots un viņa sieva nogalināja mazo, tikai 10 gadus veco latviešu meitenīti Trīni.

Tomēr taisnības labad jāatzīmē, ka arī abi slepkavas nomira cietumā. Šādus piemērus par svešzemnieku nelietībām Latvijā (arī Igaunijā) var atrast vēl daudz. Latvijas sensenos iedzīvotājus-lībiešus vācieši centās pilnīgi izdeldēt. Muižnieki uzskatīja viņus par “stūrgalvīgiem neliešiem” un izkļiedēja, neļaudami satikties vai precēties. Pat lībiešu skaistā valoda vāciešiem derdzās. Tā esot kā “tītaru buldurēšana”. Vācu varmācību rezultātā lībiešiem zuda iespēja kaut vai sarunāties dzimtajā valodā, un viņi strauji pārtautojās (bieži pārlatviskojās), zaudēdami kultūras īpatnības.

Šīs svešzemnieku ļaundarības nevarēja palikt nesodītas, atmaksai bija jānāk...

Kā tu domā, kādu sodu par nelietībām pelnījuši apspiedēji?

Mājas uzdevumi

- 1. Pastāsti par muižnieku dzīvi caru paspārnē!*
- 2. Padomā, kā Latvijas pievienošanās Krievijai ietekmēja latviešu un lībiešu dzīvi!*

Kopsavilkums

Vācu muižnieki ieguva augstus amatus Krievijas cara galmā un neierobežotas tiesības uz latviešu zemniekiem. Lai varētu grezni dzīvot, muižnieki palielināja kļaušas zemniekiem. Muižnieku laukos bija jāiet strādāt katru otro nedēļu. Rūpējoties par savu bagātību pavairošanu, muižnieki uzcēla daudz krogu, bet zemnieki grima aizvien lielākā nabadzībā.

29. Taisnības un cilvēctības vārdā .

Zemnieku pretošanās kļaušām

Līdz ar sava stāvokļa pasliktināšanos 18. gs., kad latviešu izmisums un posts sasniedza augstāko pakāpi, mūsu mazā zemnieku tauta tomēr atrada spēkus un drosmi spītēt bargajam liktenim. Pretošanās svežzemniekiem — tautas apspiedējiem kļuva aizvien asāka un masveidīgāka un ieguva dažādas formas. Muižas laukos, kuņus vajadzēja apstrādāt kļaušu kārtā, zemnieki strādāja slikti — centās art pēc iespējas seklāk, lai nenogurdinātu savus zirgus, interesanta zemnieku viltība bija taisīt “pārvadzes” (atstāja vagu starpā 10 cm neapartus, uzmēta velēnu virsū, un no malas izskatījās, ka viss ir uzarts kārtīgi). Raksturīgs paņēmieni bija ņemt līdz uz muižas kļaušu darbiem vecus arkļus, lai salūzt, tad jābrauc atkal mājās pakal citam — tikmēr diena pagājusi, jo mājas tālu. Izplatīta pretestības forma bija sūdzību rakstīšana par muižnieku ļaundarbībām dažādām Krievijas varas iestādēm (pat cāram) un bēgšana.

Pāri, pāri, pār upīti,
Šai pusē nepalikšu:
Šai pusē bargi kungi,
Netikuši tēva dēli.

Zemnieku nemiera gars

Zemnieku nemieri, ar pārtraukumiem uzliesmodami, notika visu 18. gs. Latvieši nevēlējās samierināties ar savu grūto stāvokli pašu tēvzemē. Pat vācieši bija spiesti atzīt, ka

latvieši nekad nav atzinuši dzimtbūšanu par likumīgu, un zemnieki uzskata svešzemju kungus par viņu īpašuma piesavinātājiem un nīst tos. Citi norādīja, ka “zemniekos vēl esot dzīva agrākās brīvības mīlestības sajūta.” Nu, ko šeit vēl piebilst — svešzemnieki sajuta, ka viņu tik drošajai kundzībai Latvijā var pienākt gals, ka latvietis pats vēlas būt noteicējs savā zemē un apspiedēju asinīs nomazgāt pazemojumus.

Atceries, kad mūsu senčiem
laupīja brīvību!

Zemnieki sāka bruņoties, daudzi ieguva pat medību bises. Par to uzzināja krievu cara ierēdņi un gubernatori, tika atsūtīts kaļaspēks, lai atņemtu ieročus. Piemēram, Alūksnes muižas zemniekiem atņēma 15 bises, Annas muižā — 40, Litenē — 40, Gulbenē — 19, Zeltiņos — 24 utt. Bet daudz ieroču latviešiem tomēr izdevās noslēpt. Par to liecina turpmākie nemieri, kuŗu laikā zemnieki šāva uz muižniekiem un kaļaspēku.

Arī mūžam brīvību mīlošie igauņi uzdrošinājās pretoties apspiedējiem. Vairākās Igaunijas muižās zemnieki sodīja ar nāvi ienīstos vācu muižniekus.

Par šiem sodīšanas gadījumiem nav jābrīnās, jo svešzemnieki-apspiedēji neko labāku nav pelnījuši.

Lai bēdā vells par kungu,
Es par kungu nebēdāju:
Es samīnu kunga galvu
Zem kumeļa kājiņām.

1784. gada sacelšanās

1771. g. Alūksnes apkārtnē notika liela sacelšanās, bet sevišķi plašus apmērus zemnieku nemieri sasniedza 1784. gadā. Tie bija t.s. “galvasnaudas nemieri”, jo Krievijas valdība sāka pieprasīt zemniekiem jaunas nodevas — “galvas naudu”. Zemnieki, izmantojot to kā iemeslu nemieriem, paziņoja, ka vairāk nodevu muižai nedos un klaušu darbos neies, nomaksās tikai valstij “galvas naudu”. Nemieri aptvēra gandrīz visas Vidzemes muižas un daļu Igaunijas. Pastāvē-

jis pat nodoms 1784. gada Jāņu dienā nogalināt visus vāciešus, bet to izjaukusi Krievijas valdība, aizliedzot šai gadā svinēt Jāņus, lai novērstu pulcēšanos. Ģenerālgubernators Brauns paniskās bailēs lūdzis sūtīt krievu kaŗaspēku, lai apspiestu sacelšanos.

Salauzt zemnieku pretestību nebija viegli, cilvēki apņēmiģi stājās pretī varmākām. Rūģienas zemnieki muižniekam un cara karavīriem uzreiz paziņoja: "Mums arī ir šautenes, mēs arī varam šaut! Ja arī mēs tiktu nošauti, tad mīrsim mēs svēģi!" Tikai pārspekģs piespieda cīģitāģus atkāģties.

Zemnieku sacelģšanās.

Arī Latgalē un Kurzemē 18. gs. beigās vērojama aktīva pretošanās apspiedējiem. Sevišķi zemkopji visiem spēkiem (visbiežāk — bēgot) centušies izvairīties no rekrūšiem, t.i., no kara dienesta krievu armijā (25 gadus). Kā svešzemnieki neapjēdza, ka latvietis cīnīsies tikai par savām mājām, savu tēvzemi un lauku nākotni. Par visu vairāk latvietis alka brīvības. Un to, lūk, svešās varas negribēja un nespēja saprast. Bet par ko gan tad lai latvietis labprāt krievu armijas rindās caurto Kaukāzā, pie Turcijas robežām vai citur?

Kā rīkotos tu, ja tiktu iesaukts
krievu caru armijā un tevi sūtītu
caurto par Krievijas intere-
sēm uz svešām zemēm?

Sodi, Dievs, kara kungus,
Kam ņemt krievos šai zemē!
Daža māte dēla raud,
Daža māsa bēleliņa,
Daža laba mātes meita
Raud pēc sava arājiņa.

(“Ņemt krievos” — ņemt dienēt Krievijas armijā.)

Vācieši — dzimtbūšanas nosodītāji

Baidoties par vācu kundzības likteni Igaunijā un Latvijā, arī atsevišķi muižnieki sāka domāt par uzlabojumiem zemnieku stāvoklī. Piemēram, Aizkraukles muižas īpašnieks K. Šulce, kas izdeva savu divu dzimtmuižu zemniekiem likumus “Zemnieku tiesu”, kurā bija mēreni jauninājumi — atzītas zemnieku tiesības uz kustamu mantu (lopiem, darbarīkiem u.c.). Bet pārējie muižnieki nepiekrita pat tik niecīgi uzlabot zemnieku dzīvi un piespieda K. Šulcu atteikties no savas “Zemnieku tiesas”.

Atsevišķi jāatzīmē G. Eizens (1717.-1779. g.) — ļoti gudrs, izglītots mācītājs. Viņš drosmīgi pieprasīja piešķirt zemniekiem brīvību un zemi, par to izpelnīdamies citu vāciešu naidu un nelabvēlību.

Bet G. Merķelis (1769-1850) — Lēdurgas mācītāja dēls, uzskatāms par pirmo vācu kultūras darbinieku, kas kvēli un

patiesi aizstāvējis latviešu tautu. Savos darbos, īpaši grāmatā “Latvieši” (1796. g.), viņš pauda noteiktas prasības pēc tautas brīvības, uzsvēra, ka Latvija ir tēvzeme gan latviešiem, gan vācu muižniekiem, un viņiem jābūt vienlīdzīgiem kā cilvēkiem, tāpēc aicināja vāciešus atteikties no savām privilēģijām. G. Merķelis brīdina, ka apspiedējus gaida nākotnes tiesa: “Lai viņa tiesā! Viņa tiesās reiz! Drebiņi savu brāļu asinssūcēji! Briesmīgi viņa tiesās — un drīz!” Zemnieku nemieri pārliecināja G. Merķeli, ka latvieši ir pilni apņēmības izcīnīt brīvību.

Garlis Merķelis.

“Tauta vairs nav verdziski paklausīgs suns, ko var ar sitieniem dzīt važās, tā ir tīģeris, kas klusās dusmās grauž savas važas un ar ilgām gaida to acumirkli, kad varēs tās saraut...”

Mājas uzdevumi

1. Nosauc veidus, kā zemnieki pretojās lielajām klaušām!
2. Pastāsi par atsevišķu vācu muižnieku vai kultūras darbinieku mēģinājumiem panākt zemnieku stāvokļa uzlabošanu Latvijā!

Kopsavilkums

Zemnieki pretojās apspiedējiem, centās slikti strādāt klaušu laikā, rakstīja sūdzības Krievijas varas iestādēm un bēga. Ik pa laikam uzliesmoja zemnieku nemieri. Vieni no lielākajiem bija 1784. g. t.s. "galvasnaudas nemieri". Atsevišķi vācu kultūras darbinieki nosodīja dzimtbūšanu. Īpaši Garlībs Merķelis, kas savā grāmtā "Latvieši" pauda noteiktas prasības pēc tautas brīvības.

30. Latvieši spēŗ izšķirošus soļus.

Rīga 18. gs. un latviešu cīņas pilsētā par savām tiesībām

Pēc pievienošanas Krievijai palielinājās Rīgas saimnieciskā rosiņa. Pilsēta kļuva arvien daudznacionālāka — ieplūda daudz iedzīvotāju kā no Latvijas laukiem, tā arī no Krievijas. Darbs sakarā ar pieaugošo tirdzniecības apjomu ar Rietumeiropas zemēm bija visiem (1785. g. Rīgā jau ap 24 000 iedzīvotāju). Ar katru gadu arvien vairāk izveda linus, kaņepājus, linsēklas, labību u.c. Diezgan daudz eksportēja (izveda) arī mežmateriālus. Galvenokārt kokus pludināja līdz Rīgai pa Daugavu — no Krievijas mežiem, bet arī no Latvijas (īpaši izmanīgi bijuši Aiviekstes un Krustpils plostnieki).

Rīgas amatniecībā un tirdzniecībā kundzību savās rokās turēja vācieši. Viņi centās atņemt latviešiem īpašumus, latviešu amatiem statūtus, aizliedza valkāt modernus pilsētnieku apģērbus (lai latviešus pazemotu un nesajauktu ar vāciešiem pēc izskata). Uzpūtīgie svešzemnieki bija iedomājušies, ka tikai vāci var būt brīvi, pilntiesīgi Rīgas pilsoņi, bet latvieši ir tikai ar pātagu pārmācāmi zemnieki. Visus latviešus vajagot nospīest dzimtcilvēku stāvoklī u.tml.

Latvieši ne brīdī nepārtrauca cīņas pret vācu varmācībām un nicīgo attieksmi. Viena no izcilākajām latviešu personībām Rīgā 18. gs. bija mastu šķīrotājs Jānis Šteinhauers (1705-1779) (viņa tēvs bija lielisks mastu šķīrotājs, ko novērtēja pat krievu cars Pēteris I). Jānis kopā ar brālī Danielu visu mūžu nepārtraukti tiesājās ar Rīgas Rāti. Jānis Šteinhauers, neskatoties uz aizliegumiem, kas ierobežoja latviešu saimniecisko darbību, ierīkoja pirmo Rīgas papīrfabriku un savu kokzāģē-

tavu, ieguva īpašumā vairākas muižiņas. Pie Šteinhaueriem Jāņus svinēt nāca Rīgas latvieši, bet 1777. g., svinot ar sievu Bārbu zelta kāzas, Jānis atlaida no dzimtbūšanas visu savu muižīņu ļaudis. Pēc diviem gadiem nesalaužamo latvieti guldīja Rīgas Mārtiņa kapu smiltainē.

Brāļu draudžu kustība

18. g.s. sākumā pie igauņiem (Sāmsalā), pēc tam Vidzemē ieradās īpatnēji kristīgās ticības sludinātāji. Tie bija dievbijīgi ļaudis un sirsnīgi vēlējās, lai visi ļaudis — augsti un zemi, bagāti un nabagi, muižnieki un zemnieki — mīlētu cits citu kā brāļi un māsas un dzīvotu krietnu un godīgu dzīvi. Viņi nāca no Hernhūtes (dibinātājs L.N. Cincendorfs) Vācijā, tāpēc saucās par hernhūtiešiem.

Viņu sludinātajām mācībām, ka visiem ir jādzīvo kā “senos laikos”, kad nebija ne bagāto, ne nabago, izdodas aizraut zemniekus. 18. g.s. beigās Vidzemē brāļu draudzēs ir iestājušies vairāk nekā 5000 cilvēku, bet 19. g.s. vidū viņu skaits sasniedz 30 000.

Latvieši kāri uztvēra šīs mācības. Tās drīz izpaudās latviešu dzīvē. Ģimenēs valdīja saticība, mazinājās dzeršanas posts, ļaudis kļuva apzinīgi darbā un pienākumos. Ja kādam uzbruka trūkums vai cita nelaime, citi palīdzēja.

Nikolajs Ludvigs Cincendorfs.

Visaktīvāk kustībā iesaistījās Alūksnes, Apūkalna, Burtnieku, Jaun- un Vecpiebalgas, Valmieras, Āraišu, Straupes un Raunas zemnieki. Liela nozīme hernhūtiešu mācību sludinātāju sagatavošanā bija 1738. gadā Valmierā dibinātajam semināram (skolai) M. Buntebarta vadībā. Lai noturētu dievkalpojumus, sāka celt īpašus saiešanas namus. Vācu muižnieki un mācītāji nobijās no kustības vēriena, uz laiku panāca Krievijas valdības aizliegumu — slēdza saiešanas namus. Bet latvieši jau droši atbrīvojās no vācu aizbildniecības. Baznīcas kļuva tukšākas, pildījās saiešanas nami, jo latvieši tur nenodarbojās tikai ar Dieva lūgšanu, bet apsprieda arī saimnieciskus, bērnu audzināšanas jautājumus u.c. Tas bija protests pret vācu muižnieku un mācītāju varu — kundzību. Piedalīšanās brāļu draudzes saiešanās vienoja un organizēja dažādu novadu latviešus, cēla pašapziņu un veicināja domu, ka pašiem jākārtos sava dzīve. Sludinātājus-tētnus ievēlēja no pašu latviešu vidus.

Māksl. K. Pārvaldis zīm.

Ruģēnu saiešanas nams.

Hernhūtiešu aicinājums iedziļināties Bībelē daudziem kļuva par iemeslu mācīties lasīt. Pateicoties tam, 18. gs.

beigās — 19. gs. sāk. Vidzemes latviešu zemnieki bija visizglītotākie no Krievijas valsts zemniekiem.

1802. gada Kaugura nemieri

Smagais zemnieku stāvoklis un baumas par brīvības iegūšanu sakarā ar jaunā cara Aleksandra I nākšanu Krievijas tronī radīja 19. gs. sāk. jaunus cīņas uzplūdus Latvijā. Zemnieki atteicās strādāt muižnieku labā. Visasāk viņu pretdarbība izvērsās Valmieras un Cēsu apkārtnē, bet jo sevišķi Kauguros. Tāpēc 1802. gada notikumi ieguva Kauguru nemieru nosaukumu. Bija pats karstākais rudens darbu laiks un latviešu neiešana klaušās sagādāja muižniekiem lielus zaudējumus. Izsauktais cara kaŗaspēks apcietināja nemiernieku vadoņus. Viens no tiem bija G. Johansons (Mujānu muižas sulainis, kas bija lasījis G. Merķeļa darbu “Latvieši” un arī laikrakstos ziņas par Lielo Franču revolūciju). Cara kaŗaspēka rīcība sanikvoja zemniekus. Kauguros sapulcējās no plašās apkārtnes 3000 cilvēku, apbruņoti ar mietiem, izkaptīm un bisēm. Tikai, kad ieradās vēl cara kaŗaspēka daļas ar artilēriju un atklāja no lielgabaliem uguni, tām izdevās varonīgos zemniekus izklīdināt (latvieši atkāpās, atstājot 14 kritušos un 8 ievainotos). Galvenos vadītājus izsūtīja uz Sibīriju.

1804. g. zemnieku likumi Vidzemē

Kauguru nemieru sekas bija jūtamas ļoti drīz. Krievijas valdība un vācu muižnieki saprata, ka tikai izdarot izmaiņas latviešu zemnieku stāvoklī, var mēģināt novērst jaunus nemierus. Tika izdoti likumi, kas Vidzemē aizliedza zemniekus pārdot vai mainīt bez zemes, aizliedza patvarīgi paaugstināt klaušas un nodevas (tās vajadzēja noteikt pēc zemes lieluma un labuma). Šieniecīgie “uzlabojumi” neapmierināja zemniekus un turklāt neattiecās uz visu Latviju.

Mājas uzdevumi

1. *Kāds bija latviešu stāvoklis Rīgā 18. gs.?*
2. *Kāpēc latvieši iestājās brāļu draudzēs?*
3. *Sagatavo stāstījumu par Kauguru nemieriem!*

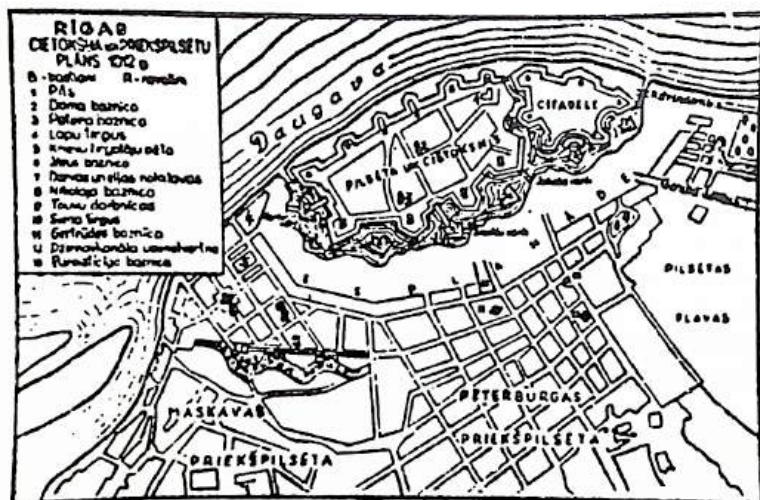
Kopsavilkums

Arī pilsētās latvieši ne brīdi nepārtrauca cīņas par savām tiesībām, pret vācu aizliegumiem, kas ierobežoja latviešu saimniecisko darbību. No 18. gs. 30. gadiem Vidzemē izplatījās brāļu draudžu kustība (hernhūtisms), kas sludināja, ka visiem jābūt vienlīdzīgiem. Hernhūtieši saiešanās ne tikai lūdza Dievu, bet apsprieda arī citus jautājumus. Tas bija protests pret vācu muižnieku un mācītāju kundzību. Bet visasāk zemnieku pretestība izpaudās nemieros. Vieni no lielākajiem bija Kauguru nemieri 1802. g.

31. Lielo cerību un vilšanās laiks.

1812. gada karš

1812. gada vasarā franču armija sava valdnieka Napoleona vadībā uzbruka Krievijai. Kaņadarbība skāra arī Latviju. Napoleona armijas prūšu (vācu) korpuss izcīnīja lielākas kaujas ar krievu kaņaspēku pie Daugavpils un pie Olaines. Baidēs, ka varētu notikt uzbrukums Rīgai, krievu ģenerālgubernators lika jau nodedzināt pilsētas priēpilsētas (bez pajumtes palika ap 10 000 cilvēku, galvenokārt latvieši).

Rīgas plāns 1812. g.

Bet prūšu korpusa spēku pietika tikai Kurzemes ieņemšanai, tālāk par Ķekavu viņi netika.

Padomā, kādu postu cilvēkiem radīja krievu varasvīru neapdomīgā rīcība!

Latviešu tautas attieksme pret Napoleona armiju

Daļa latviešu (vairāk Vidzemē un Rīgā) atbalstīja krievu armiju — pārvadāja kaļaspēku un kokmateriālus. Vietām sākās partizānu karš — zemnieki apbruņojās un uzbruka Napoleona kaļavīriem, uz īsu brīdi tika izveidots Vidzemes zemessargu pulks.

Bet ļoti daudzi (īpaši Kurzemē un Zemgalē, kur zemnieki bija plašāk uzzinājuši, ka franči varbūt atnesīs brīvību) ar cerībām un sajūsmu sagaidīja Francijas kaļavīrus. Napoleona sakāve Krievijā pārvilka svītru cerībām, ka franči atcels dzimtbūšanu Latvijā.

1812. gada kara sekas — dzimtbūšanas atcelšana

Kaut arī liktenis 1812. gadā pievīla latviešu vēlēšanos, tomēr ar jaunu sparpu uzliesmojušo tieksmi pēc brīvības, kas ilgus gadsimtus gruzdēja no paaudzes paaudzē, tautā apslāpēt vairs nebija iespējams. Bailēs no jauniem latviešu un igauņu nemieriem cars Aleksandrs I atcēla dzimtbūšanu Igaunijā (1816. g.), Kurzemē (1817. g.) un Vidzemē (1819. g.). Bet cik rūgti bija zemniekiem jāviļas par šo “brīvību”. To mēdza saukt par “putna brīvību”, jo, kaut gan zemnieks kļuva personīgi brīvs, bet bez zemes, un kustība, pārceļošana arī tika ierobežota. Zemnieks bija spiests nomāt zemi no muižnieka, pieņemot vismagākos noteikumus — atkal turpinājās kļaušu laiks (tikai vēl lielākas muižnieku prasības).

Latgalē (arī Lietuvā un visā Krievijā) dzimtbūšana atcelta netika. Tur to atcēla tikai 1861. gadā. Latgalieši joprojām bija pilnīgi beztiesīgi, jo Latgale ietilpa Vitebskas guberņā, ko neskāra zemnieku brīvlaišana. Tā latgalieši tika aizvien vairāk atsvešināti no pārējās tautas daļas, kavēta viņu saimniecības un kultūras attīstība. (Kopš Latgales pievienošanas

Krievijai 1772. gadā Krievijas caru mērķis bija pēc iespējas ātrāk pārkrieivot šī novada iedzīvotājus.)

Padomā, kā atrašanās Vitebskas guberņas sastāvā ietekmēja Latgales attīstību!

Uzvārdu došana latviešiem

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas Vidzemē un Kurzemē tika ar likumu noteikts, ka latviešu zemniekiem jābūt uzvārdiem. Līdz tam parasti cilvēkus sauca vārdā un mājas vārdā, kurā tie dzīvoja. Uzvārdus deva pagasta tiesā, kur skrīveņu (rakstvežu) un muižnieku ietekmē daudzi saņēma vāciskus uzvārdus, piemēram: Blūms, Bergs, Jākobsons, Pētersons u.c. Citi (īpaši Ilūkstes apkārtnē) dabūja poliskus uzvārdus: Beļavskis, Karņickis, Lapinskis, Savickis, Antonevičs, Guļevskis u.c. Praulienā vietējais muižnieks, laikam gribēdams izcelties, ielicis saviem zemniekiem itāļiskus uzvārdus: Bulloti, Portini, Sormini u.c. Daudzi muižnieki ļaunprātīgi, pīrgādāties par latviešiem, devuši tiem noniecinošus un pat rupjus uzvārdus: Glupais, Kēms, Vepris, Kuce, Mironis, Pakaļa u.c. Tomēr daudz bijis arī labskanīgu uzvārdu, kas sastopami latviešu tautā vēl šobaltdien: Ozoliņš, Bērziņš, Kalniņš, Vītols, Zālītis, Balodis, Eglīte u.c.

1830.-1831. gada nemieru atskaņas

Krievijā valdīja cars Nikolajs I — nežēlīgs valdnieks, kas apspieda 1825. gada decembrī izglītoto krievu virsnieku sacelšanos (viņi gribēja radīt jaunu krievu valsti bez cara varas). 1830. gada rudenī Polijā un Lietuvā sākās jauna sacelšanās, lai nokratītu cariskās Krievijas jūgu. Varšavā tika sekmīgi iznīcinātas cara kaļaspēka daļas, bet vienotības trūkums un lielais uz Poliju raidītā cara kaļaspēka pārsvars neļāva izcīnīt neatkarību. Kaut arī poļu un lietuviešu tautas cīnījās ar vislielāko varonību, pēc izmisīgas pretošanās nācās atkal nolikt ieročus. Simtiem tika piespriesti nāves sodi, tūkstošus izsūtīja uz Sibīriju.

Kā krievu cars izrēķinājās ar brīvības cīnītājiem?

1831. gada sacelšanās skāra arī Latviju. Kurzemē nemiernieki izplatīja lapiņas latviešu valodā, aicināja bruņoties cīņai par brīvību. Daudzi latviešu zemnieki devās uz Lietuvu un piebiedrojās sacelšanās dalībniekiem, tika gatavota liela sacelšanās Aknīstē. Latgalē mazāk aktīvi bija zemnieki, toties poļu izcelsmes iedzīvotāji (g.k. muižnieki un mācītāji) gatavojās pievienoties cīņai. Taču neveiksmes Lietuvā un Polijā neļāva ieraisīties plašiem nemieriem arī Latvijā.

1841. gada zemnieku nemieri

1841. gada rudenī, kartupeļu rakšanas laikā, sākās jauni dumpji Igaunijā un Vidzemē (īpaši Jaunbebrs), kad zemnieki atteicās strādāt muižas laukos. Cara Nikolaja I atsūtītais kašpēks (ap 10000 vīru liels) izklidināja un sodīja zemniekus, dzenot tos caur kareivju ierindu. Katram kareivim rokās bija lunkana rīkste, ar kuņu vajadzēja sist no visa spēka. Ja kareivis nepaspēja iesist vai darīja to viegli, virsnieks lika zaldātu pašu nopērt.

Jaunbebru “kartupeļu dumpja” dalībniekus tiesāja vācu muižnieks Ungerns-Šternbergs, kas lika sodīt 113 latviešu saimniekus un kalpus. Viņus dzina caur kaņavīru ierindu no visas Vidzemes sadzīto zemnieku klātbūtnē.

Padomā, kāpēc nemiernieku
sodīšana notika citu zemnieku
acu priekšā!

Sita gan pusaudžus, gan nespējīgas vecenītes. Kas pagība, to uzsēja uz ragavām un vilka caur ierindu tālāk, līdz kamēr izpildīja piespriesto sitienu skaitu. Viens saņēma 1500 sitienus, trīs — pa 1000, 17 tika sodīti ar 500, 13 katrs pa 150 utt. Daži nomira soda vietā, citi vēlāk cietumā vai ceļā uz izsūtījumu Sibīrijā.

Arī brašie latgalieši smagi cieta nevienlīdzīgā cīņā ar cara kašpēku. Apmēram 1000 apbruņojušos zemnieku 1841. g. pavasarī ieņēma Janovoles muižu (Ludzas apkārtnē), bet pēc kaujas pie Slabedas baznīcas, kuņā krita 21 zemnieks, sacelšanos apspieda. Tiesā izskatīja ap 200 zemnieku lietu. Daudzus dzina caur ierindu, daži saņēma pat 8000 sitienus un briesmīgās mokās nomira, desmitiem izsūtīja uz Sibīriju.

Drausmīgā izrēķināšanās nespēja iebiedēt zemniekus, nostāsti par sodīšanām tikai vēl vairāk nostiprināja tautā naidu pret vācu muižniekiem, pret apspiedējiem.

Mājas uzdevumi

1. *Padomā, vai gadījumā, ja Napoleona kaŗaspēks uzvarētu Krieviju, latviešu zemnieku stāvoklis uzlabotos?*
2. *Kāpēc pēc dzimtbūšanas atcelšanas zemniekiem Igaunijā, Vidzemē un Kurzemē bija jāpieņem muižnieku augstās prasības — jāturpina pildīt klaūšas?*
3. *Padomā, kā varētu būt cēlies Tavs uzvārds!*
4. *Sagatavo plānu par 19. gs. 30-40to gadu nemieriem un ieraksti to savā burtnīcā!*

Kopsavilkums

1812. g. kaŗa darbība starp Franciju un Krieviju skāra arī Latviju. Francijas kaŗaspēks ieņēma Kurzemi un Zemgali uz neilgu laiku. 1817. gadā tika atcelta dzimtbūšana Kurzemē, 1819. g. — Vidzemē, bet zemi zemniekiem nepiešķīra. Tāpēc turpinājās nemieri, no kuŗiem lielākie notika 1841. gadā.

32. Kultūras dzīve Latvijā 18. gs. beigās — 19. gs. sākumā

Pastāvēja it kā divas atsevišķas kultūras dzīves, kas viena otru ļoti maz ieteikmēja. Vienu pārstāvēja Latvijas pārvaldītāji, svešzemnieki (g.k. vācieši), bet otru — latviešu tauta.

Kungu kultūra

Šai laikā daudzi vācu kultūras darbinieki Latvijā radījuši darbus, kas guvuši atzinību visā pasaulē. Te varam atcerēties gan jau pieminētos apgaismības, pretdzimtbūšanas ideju paudējus G. Merķeli, G. Eizenu, gan arī vienu no 18. g.s. Eiropas pazīstamākajām dzejniecēm Elīzu fon der Reki (dzimusi Skaistkalnē, mirusi Drēzdenē). Daži Rekes dzejoļi jau 18. g.s. beigās tika tulkoti latviešu valodā un neatstāj mūs vienaldzīgus ar tajos atklāto iejūtību un sirsnību pret apspiestajiem latviešu zemniekiem:

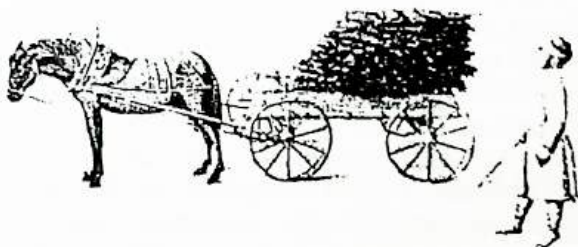
“Lai roka vaļā ir kā sirds, To glābt, kam jācieš sūra pirts,
Dot labprāt nabadziņam, Palīdzēt vārguliņam.”

Turpretim citi muižnieki varēja “izcelties” tikai ar savu muižu piļu izbūvi. Pieaicinātie arhitekti cēla iespaidīgas ēkas, kuŗu ieejas rotāja kolonnas. Sevišķi skaistas pils (tās noteikti kādā ekskursijā jāapmeklē katram) vēl šodien ir skatāmas Mežotnē un Durbē pie Tukuma, bija arī Elejā (šobrīd, diemžēl, tikai drupas).

Ievērojams gleznotājs bija J.L. Eginks — Pieviķes muižas īpašnieka Kniges ārlaulības dēls (uzvārdu dēlam devis otrādi lasot tēva uzvārdu). Vienā no gleznām viņš attēlojis caru Aleksandru I, kas dod brīvību Baltijas zemniekiem.

Atceries, kad notika zemnieku
brīvlaišana Igaunijā, Vidzemē
un Kurzemē!

Savdabīgs ir Rīgas skolotāja J.K. Broces atstātais mantojums — “Monumente”, kuŗā savākti Latvijas un Igaunijas muižu, baznīcu un citu ēku, cilvēku, sadzīves priekšmetu, darba rīku, pieminekļu u.tml. zīmējumi.

J. Broces zīmējumi: augšējais — Ilģuciems pie Rīgas 1791. gadā; apakšējais — latviešu zēns ar žagaru vezumu.

Līdz ar Latvijas pievienošanu Krievijai arvien vairāk parādās tās iespaids kultūrā, vairāk gan arhitektūrā. Te jāpieņem Daugavpils cietokšņa izbūve 19. gs. sāk. un t.s. Aleksandra arkas jeb vārtu celtniecība Rīgā (1818. g.), kas veltīta 1812. gada uzvarai pār Napoleonu (tagad atrodas Dziesmu svētku 100 g. parkā).

Aleksandra vārti

Tautas kultūra

Latviešu tauta par spīti visām grūtībām saglabāja savu dzīves veidu un kultūru. Tautas domas labi parādās tautasdziesmās, pasakās, teikās, sakāmvardos un anekdotēs. Tikai ticība sentēvu dieviem pamazām zaudēja spēku, atdodot vietu kristīgai ticībai. Sava nozīme te bija arī brāļu draudzēm. Pārmaiņas iezīmējās zemkopībā — paplašinājās kartupeļu, āboliņa, dažādu dārzeņu un augļukoku (ābeļu, plūmju) audzēšana zemnieku saimniecībās. Arvien augstāka meistarība tika sasniegta aušanā, namdaņu un kalēju amatos, kokapstrādē u.c. Istabās sāka parādīties dažādās krāsās krāsoti un ar ornamentiem izrotāti koka krēsli, galdi, skapji un pūra lādes. Uzlabojās arī ēku celtniecība, to labi apliecina

plašie brāļu draudžu saiešanas nami.

Tālu pazīstams bija viens no Vidzemes lībiešiem — Mārcis Sārums no Cēsu apkārtnes — izcils būvmeistars. Viņš uzcēlis 13 muižīpas, uzmūrējis 5 baznīcas, bet sevišķi labi ir izdevušies meistara celtie Cēsu, Trikātes un Smiltenes baznīcu torņi.

Izglītība

18. gs. skolas panīka un 19. gs. sākumā stāvoklis kļuva pavisam slikts. (Palika daži desmiti zemnieku skolu.) Tautskolu uzplaukumu traucēja daudzu muižnieku nevērība, kas uzskatīja latviešu izglītošanu par bīstamu iedomu. Grūtības radīja arī piemērotu skolotāju trūkums. Bieži par skolotājiem strādāja bijušie muižnieku un mācītāju sulaiņi vai kučieri, kas prata lasīt un rakstīt. Pirmais īsti izglītotais latviešu tautības skolotājs bija Andrejs Bergmanis (mācījies Vācijā), kas strādāja no 1833. g. Cīravas—Dzērves skolā.

legaumē!

Lai sagatavotu tautskolotājus Vidzemes skolām, 1839. gadā J. Cimzes vadībā darbu sāka Valmieras skolotāju seminārs, vēlāk pārcēlās uz Valku. (J. Cimze bija labs mūziķis, viņš sarakstīja pirmo latviešu koŗa dziesmu krājumu.) 1840. gadā Kurzemes skolotāju semināru atvēra Irlavā. Latgalē pēc Krievijas valdības pārkrievošanas nolūkos izdotās pavēles visās skolās mācības notika krievu valodā. Dibināja krievu skolas, bet slēdza Krāslavas garīgo semināru, Viļānu, Aglonas un citas draudzes skolas. Krievijas valdībai ne prātā nenāca latgaliešu izglītošana dzimtajā valodā. (Taisni otrādi — to kavēja!) Lai kaut nedaudz gūtu zināšanas, cilvēki meklēja atbalstu pie katoļu garīdzniekiem, kas nežēloja pūles, izdodot grāmatas latgaliešu valodā, mācot katoļu lūgšanas, lasīt, rakstīt un rēķināt.

Pirmie kalendāri un laikraksti latviešu valodā

Lai ietekmētu latviešus labvēlīgi vāciešiem, vācu luterāņu mācītāji sāka izdot latviešu valodā kalendārus un laikrakstus. Kā pirmais izdevums jāatzīmē “Latviešu gadagrāmata”

(iznāca 1797-1798). 1822. gadā sāka iznākt "Latviešu Avīzes", bet no 1832. gada — "Tas latviešu ļaužu draugs". Kaut tur bija daudz mācītāju "tēvišķīgo" pamācību, tomēr laikraksti deva iespēju izteikt savas domas arī lasītājiem un zināmā mērā izglītoja latviešus.

Latviešu literatūra

Jau 18. gs. otrajā pusē ne vienā vien Latvijas vietā zemnieki sacerēja un rokrakstos izplatīja reliģiska un laicīga satura dzejoļus. To lielākā daļa laika gaitā gājusi bojā, arī rakstītāju vairums palikuši nezināmi.

Pats pirmais zināmais rakstītās dzejas latviešu tautības dzejnieks bija *Ķikuļa Jēkabs* (1740-1777?) no Blomes muižas pie Smiltenes. Viņš bija dedzīgs zemnieku tiesību cīnītājs, piedalījies nemieros, pēc citu latviešu lūgumiem rakstīja vēstules un sūdzības par muižnieku ļaundarbībām. Vislabāk viņa uzskati jūtami dzejoļos:

Jo šinī gadā mūsu Vidzemē
Bez bēdām nav neviena dvēselīte.
Mūszemes valdnieki gauži dusmo,
Par mūsu bēdu dienām viņi liksmo.
Un solās mūsu kājas, rokas cirst,
Ka mums būs mūsu tēvzemi aizmirst.

Pirmais latviešu dzejnieks, kuŗa dzejoļi iespiesti (drukāti) grāmatiņā, bija *Neredzēgais Indriķis*, kas bērnībā bija pārsli-
mojis baka slimību un kļuvis aklis. Talantīgo latvieti ievēroja
Apriķu draudzes mācītājs K.G. Elverfelds, kas pierakstīja un
publicēja viņa dzejoļus. Tajos ir gan reliģiski motīvi, gan lep-
nums par savu dzimteni.

Taču īpaši izceļams ir Valmieras apkārtnē dzimušais *Jānis Ruģēns* (1817-1876), kuŗa brašie dzejoļi atbalsojās visā Lat-
vijā un modināja tautas pašapziņu:

Kad atnāks latviešiem tie laiki,
Ko citas tautas tagad redz?
Kad aizies tumsība kā tvaiki,
Kas ļaužu acis cieti sedz?
Kad pūtīs vējš, kas spirdzina
Un tautas kroni mirdzina?

Bet vēl drosmīgāk un kvēlāk skan:

Tāpēc esi latviet's dzimis,
Ka būs dzīvot tautas dēļ;
Labāk tas būt' pirtī grimis,
Kam nav savas tautas žēl!

Mājas uzdevumi

1. Izraksti nozīmīgākos sasniegumus kultūras dzīvē 18. gs. b. —19. gs. sāk.!

2. Sagatavo stāstījumu par pirmajiem latviešu dzejniekiem! Iemācies kādu no J. Ruģēna dzejoļiem! (Sameklē patstāvīgi vai izmanto grāmatā iespiestos!)

Kopsavilkums

Pastāvēja it kā 2 atšķirīgas kultūras: kungu kultūra un apspiestās latviešu tautas kultūra. Izcilus darbus radījuši gan svešzemnieki (J.K. Broce "Monumente", gleznotājs J.L. Eginks u.c.), gan Latvijas pamatiedzīvotāji. Izcils būvmeistars bija lībietis Mārcis Sārums, pazīstami dzejnieki bija Ķikuļu Jēkabs, Neredzīgais Indriķis un it īpaši Jānis Ruģēns.

Neredzīgais Indriķis.

Krišjānis Valdemārs.

3. pielikums

Latviešu amatnieku darinājumi. Koka trauki.

33. Tautas atmoda.

18. g.s. beigās sacelšanās-nemieri notika Raunā, Dikļos, Smiltēnē u.c. Ierosme šiem nemierniekiem nāca no Vakareiropas, kur prasīja dzimtsbūšanas atcelšanu un verdzības iznīcināšanu — Apgaismības kustība.

19. g.s. sākumā (1802. g.) notika nemieri Kauguros pie Valmieras. Pēc šo nemieru apspiešanas krievu valdība izdeva likumu par dzimtsbūšanas atcelšanu. Dzimtsbūšanu atcēla: Kurzemē 1817. gadā, Vidzemē 1819. gadā, bet Latgalē 1861.

gadā. Zemnieks ieguva putna brīvību, jo zeme palika muižas īpašumā. 1840. g. un 1841. g. notika nemieri Jaunbebros un Veselavā. Pēc šo nemieru apspiešanas 1860. g. iznāca "Zemnieku likumi", kas deva zemniekam tiesības atpirkst mājas no muižnieka. 1) Bankas aizdeva naudu; 2) tika izdotas pases, kas deva kustības brīvību; 3) no klaušu rentes līgumiem pārgāja naudas rentē un 4) pilnīgi atbrīvoja zemnieku no muižas virskundzības.

Pilsētās bija pieaugusi latviešu turība, taču viņus ļoti ierobežoja vācu namīpašnieki, tirgotāji u.c. Lai tiktu dzīvē tālāk uz priekšu, daudzi latvieši sāka runāt vāciski un izlikās par vāciešiem. Kārkliņi pārvērtās par Kārklīngiem, Zaki par Zakkēm, Liepiņi par Lindēm u.tml. Citi viņu iesauca par "kaunīgiem latviešiem" jeb "kārkluvāciešiem".

Padomā, kāpēc Kārklīngus,
Ozolingus u.c. iesauca par
"kaunīgiem latviešiem"!

Izglītītie latvieši sauc tautu cīņā

Inteliģence (izglītītie cilvēki) pirmā saprata, ka latviešu tauta varēs atbrīvoties no apspiedējiem, iegūt saimniecisku patstāvību un brīvi attīstīt kultūru, tikai cīnoties visiem kopā vienotiem spēkiem. Viņi bija lasījuši citu tautu grāmatās, laikrakstos, kā visā Eiropā daudzas apspiestās tautas cīnās par brīvību (grieķi, īri, ungāri, čehi, poļi u.c.) un aicināja latviešus nesamierināties ar svešzemnieku kundzību.

Ap 1855. gadu Tērbatas universitātē izveidojās latviešu studentu pulciņš, kur atklāti pārrunāja, kā palīdzēt tautai. Tas uzskatāms par jaunās kustības sākumu. Tajā darbojās vēlāk pazīstamie — Kr. Valdemārs, J. Alunāns, Kr. Barons. 1856. gadā J. Alunāns izdod "Dziesmiņas" — dzejoļu krājumu, kurā ievietoti pārtulkoti cittautu dzejnieku dzejoļi. Tā J. Alunāns aizbāza muti tiem svešzemniekiem, kas noniecināja latviešu valodu, teikdami, ka latviešu valoda ir tikai zemnieku valoda, dzeju tajā nevarot rakstīt. Par to kāds vācu mācītājs J. Alunānu nolaupīja par "jaunlatvieti" (domādams to kā "dumpinieku" vai "nemiernieku"), bet vēlāk tā sāka dēvēt visus jauno tautisko domu paudējus.

Cīņa turpinās

Vācieši visiem spēkiem centās apkarot latviešu inteliģences centienus, iebiedēja A. Leitānu (viņš arvien retāk iespieda "Mājas Viesi" tautiskus rakstus), panāca, ka jaunlatvieši nedabūja darbu Latvijā un bija spiesti doties to meklēt Krievijas guberņās.

Lai likvidētu vācu kundzību Latvijā, jaunlatvieši meklēja atbalstu krievu inteliģencē, cerot panākt tādu likumu izdošanu, kas uzlabotu latviešu stāvokli. No pārkrievošanas briesmām viņi nebaidījās. Kr. Valdemārs izteicās: "Krievu kulaks nekad nav tik bīstams un nekad nevar tik dziļi iezīsties latviešu miesā un garā un nomākt tos, kā to dara vācu krama nagi."

1862. gadā Pēterburgā Kr. Valdemārs nodibināja jaunu īstu latvisku laikrakstu "Pēterburgas Avīzes" (iznāca 3 gadus), kuŗa vadīšanu uzņēmas Kr. Barons. Tā satīriskajos pielikumos "Dzirkstele" (vēlāk "Zobugals") tiek izsmieti vācu muižnieki, mācītāji un viņu pakalpiņi.

Par saviem svarīgākajiem uzdevumiem jaunlatvieši uzskatīja tautas izglītošanu un latviešu saimnieciskās rošības veicināšanu. Viņi sasauca skolotāju konferences (sanāksmes), dibināja korus un krāja tautasdziesmas. Interesējoties par latviešu vēsturi, kādā senā chronikā ("Atskaņu chronikā") atrada ziņas, ka 1272. gadā Cēsu latgaļi devušies cīņās ar sarkan-balt-sarkano karogu. Šīs krāsas tika nolemts pieņemt par latviešu tautas nacionālajām (visas tautas) krāsām.

1862.

1862.

Zīmējā un koka grīdā Augusta Daugulis

Pēterburgas Avīze.

Rīgas Latviešu biedrība

1868. gadā nodibinājās Rīgas Latviešu biedrība (pēc diviem gadiem uzcēla par latviešu saziņotiem līdzekļiem namu tag. Merķeļa ielā, bet pēc 1908. gada ugunsgrēka to pārbūvēja. 1940. gadā nams pārgāja Sarkanās Armijas rīcībā). Biedrība veica plašu izglītības un kultūras darbu — rīkoja pārrunas par valodas un literatūras jautājumiem, organizēja koncertus, nodibināja latviešu teātri. Pie biedrības nodibināja “Zinību komisiju”, kas sāka tīrīt latviešu valodu no svešu valodu piesārņojumiem. Arī citur Vidzemē un Kurzemē veidojās latviešu biedrības pēc tās parauga, tāpēc Rīgas Latviešu biedrību iesauca par “Māmuļu”.

Kā Tu domā, kam būtu jāpie-
der bij. Rīgas Latviešu biedrī-
bas namam?

I Vispārējie dziesmu svētki

Viens no vislielākajiem jaunlatviešu sasniegumiem bija pirmie Vispārējie latviešu dziesmu svētki, kas notika Rīgā 1873. gadā. (Līdz tam bija tikai novadu dziesmu svētki, no tiem pirmie bija Dikļos 1864. g.). Piedalījās ap 1000 dziedātāju, un pirmo reizi atskaņoja arī komponista Baumaņa Kārļa dziesmu “Dievs, svētī Latviju”. (Krievijas valdība aizliedza pieminēt Latvijas vārdu, bija jādzied “Dievs, svētī Baltiju”. Vēlāk dziesma sauca cīņā 1905. g. revolūcionārus, tad latviešu strēlniekus, līdz beidzot kļuva par Latvijas republikas himnu).

Mājas uzdevumi.

- 1. Ieraksti savā burtnīcā jaunlatviešu kustības mērķus!*
- 2. Sagatavo stāstījumu par tautas atmodas svarīgākajiem notikumiem!*
- 3. Cik gadu pagājis kopš I Vispārējiem latviešu dziesmu svētkiem? Kādi pēc skaita dziesmu svētki tuvojas tagad?*

Kopsavilkums.

Inteliģence pirmā saprata, ka atbrīvoties no apspiedējiem tauta varēs tikai tādā gadījumā, ja tā būs vienota, izglītota,

saimnieciski rosīga. Šādu domu paudējus sāka saukt par jaunlatviešiem. Tika izdots pirmais īsti latviskais laikraksts *Pēterburgas Avīzes* (1862). Nodibinājās latviešu vienojošs centrs Rīgas Latviešu biedrība (1868). Viens no vislielākajiem sasniegumiem bija pirmie Vispārējie latviešu dziesmu svētki Rīgā (1873).

34. Rīta blāzma.

Tautas atmodas vadītāji

Ievērojamākie jaunlatviešu kustības vadītāji bija J. Cimze, Kr. Valdemārs, J. Alunāns, Kr. Barons, A. Kronvalds, Auseklis un A. Pumpurs. Viņi visi bija guvuši labu izglītību un par pašu galveno savā dzīvē uzskatīja — kalpot savai tautai, vairot tās labklājību.

Jānis C i m z e Vācijā izmācījās par skolotāju. 1839. g. nodibināja skolotāju semināru Valkā. Mācīja jaunos skolotājus, kuņi tālāk mācīja latviešu bērnus. J. Cimze ir mūsu koņu dziesmu tēvs. Viņš sabalsoja tautasdziesmas, kuņas dziedāja pirmos dziesmu svētkos (1873. g.).

Kr. V a l d e m ā r s (1825-1891), dzimis Ārlavas pagastā pie Sasmakas (tag. Valdemārpils), pirmais no izglītotiem latviešiem atklāti un lepni atzina savu tautību, studiju gados Tērbatā piestiprinādams pie istabas durvīm vizītkarti, uz kuņas minēja tautību “Latvietis”. Viņš aicināja latviešus izglītoties, tiekties pēc turības, kas padarīs viņus neatkarīgus. Kā vienu no līdzekļiem saimnieciskas neatkarības iegūšanai Kr. Valdemārs veicināja jūrniecības attīstīšanu. Ar viņa gādību tika 1864. g. dibināta pirmā jūrskola Latvijā (arī visā Krievijā) — Ainažos un vairāk nekā 10 mazākas jūrskolas Latvijas un Igaunijas piekrastē. Ēdolē 1848. gadā atklāja pirmo latviešu zemniekiem pieejamo bibliotēku. Zīmīgi šo tautas tiesību cīnītāju raksturo viņa vārdi: “Nekāda spaida! Brīvu attīstību visiem!”

Krišjāņa B a r o n a (1835-1923) mūža galvenais nopelns ir tautasdziesmu krāšana, sakopošana un izdošana. Lai lielo dainu klāstu varētu pārskatīt, tika izgatavots īpašs dainu

skapis (pašreiz atrodas LPSR ZA Valodas un literatūras institūtā), kuŗa atvilktnītēs "Dainu tēvs", rokrakstā glīti pārrakstīja, sakrāja 35 789 dziesmas un apmēram 182 000 to variantu.

Kr. Barons un Kr. Valdemārs pēc nāves guldīti blakus Rīgā, Lielos kapos.

Kr. Barons.

Juris A l u n ā n s (1832-1864) bija viens no pirmajiem latviešu valodniekiem, kas centās izkopt latviešu valodu, attīrīt to no "svešu valodu piesārņojumiem". "Tauta, kamēr tā savu valodu tura godā, vēl nav pazudusi... Tāpēc mūsu padoms ir šāds: turiet savu tēvu valodu godā un cieņā, un jums labi klāsies virs zemes. Jo kas sevi pašu negodā, to arī citi negodās. Turklāt nesmādējiet vis citas svešas valodas..., bet, tās iemācījušies, arī nekaunaties būt īsti latvieši."

Atis K r o n v a l d s (1837-1875) aicināja ciešāk apvienoties vienā baltu tautā latviešus un lietuviešus, kā tas senāk jau ir bijis. Viņš redzēja, ka daudzi netic mazās latviešu tautas nākotnei lielo tautu vidū, tāpēc uzskatīja, ka galvenais līdzeklis neatkarības sasniegšanā ir tēvzemes mīlestības modināšana tautā. Lielu nozīmi tās veidošanā viņš ierādīja nacionālām skolām, kur jāmāca tautas valoda, tēvijas vēsture, tradīcijas, jāapceļo dzimtenes vēsturiskās vietas (pilskalni u.c.).

“Tev nebūs nekādu mīlestību turēt svētāku par tēvzemes mīlestību, nekādu prieku saldāku par brīvības prieku.”

A. Kronvalds un J. Alunāns darināja daudz jaunu vārdu, bez kuņiem nevarm iztikt nevienu dienu: burtnīca, zīmulis, teikums, vēsture u.c.

Auseklis un A. Pumpurs. Jaunlatviešu ideju nesēji tautā bija arī dzejnieki Auseklis — īstā vārdā Krogzemju Mīkus (1850-1879) un Andrejs Pumpurs (1841-1902). Auseklis daudzos dzejoļos apdziedājis tautas teiksmaino pagātņi, jo tajā sakņojas ticība labākai nākotnei. Viņš teica: “Tauta, kas necenšas iepazīties ar sentēvu vēsturi un sirmo literātūru, tā tauta necenšas dzīvot.” Auseklis sadzejojis *Gaismas pili*, kur viņš pareģo tautas brīvības atgūšanu. Auseklis ir uzrakstījis dzejoli *Uz skolu*, kuŗš ir ļoti izplatīts tautā kā dziesma:

“Dar’ man, tēvis, pastaliņas,
Pērc’ man staltu cepurīt’,
Šuj man svārkus, māmuliņa:
Skolā iet man gribas!”

A. Pumpurs uzrakstījis latviešu tautas eposu *Lāčplēsis*, kas iznāca 1888. gadā. (Viņu ietekmēja igauņu atmodas darbinieka F. Kreicvalda eposs *Kalevipoegs*. Vispār jaunlatviešu vadītāji uzturēja sakarus ar igauņiem — sarakstījās, piemēram, Kr. Valdemārs ar J. Kēleru u.c.).

Lāčplēsis — tautas cīņas gribas, drosmes un spēka iemiesojums. Viņa cīņā pret iebrucējiem, kuŗā tas, aizstāvēt tautas brīvību, ir ar mieru labāk mirt nekā padoties, atspoguļota pašas tautas nostāja, kaujas spars un brīvības mīlestība.

“Vēl ir latvju plašās ārēs
Daudz to šķēpu kalēju,
Vēl ir simtu simtiem rokas,
Zobenus kas vicina...

Pūtiet taures, sitiet bungas,
Sauciet karā tautiešus!
Un šai dienā visa tauta
Kā viens vīrs būs gatava
Mirt vai savu brīvību
Aizstāvēt līdz pēdīgam.”

Izlasi un padomā, ko Tev mā-
ca šīs eposa *Lāčplēsis* rindas!

Latgale mostas

Piederība pie Vitebskas guberņas aizkavēja Latgales attīstību, arī latgaliešu inteliģence (izglītoti cilvēki) līdz ar to radās vēlāk nekā citur Latvijā. Tie bija, galvenokārt, pašu tautības garīdznieki. Sākot ar 80-to gadu beigām, viņi krāja Latgalē tautasdziesmas, pasakas un teikas (P. Smelters, M. Dukaļskis), rakstīja dzejoļus un rakstus, kuņi audzināja latgaliešos tēvzemes un tautas mīlestību. Rosīgi darbojās Fr. T r a s u n s, kas aicināja latgaliešus iet vienotu ceļu kopā ar vidzemniekiem un kurzemniekiem, nodibināja ciešus sakarus ar Rīgas Latviešu biedrību. Nozīmīga loma bija brāļiem Skrindām.

Pirmie latgaliešu dzejnieki bija A. J u r d ž s (viņa darbi, kas vēlāk sakopoti 15 grāmatās pa 1000 lapām katrā, gāja tautā no rokas rokā) un P. M i g l i n ģ k s (cīnījās par zemnieku tiesībām, nodibinājis pirmo latgaliešu bibliotēku).

Latgaliešu dzejas attīstību veicināja pārpoļots vācu muižnieks G. Manteifels, kas izdeva pirmo kalendāru latgaliešu valodā, kuņā ievietoja arī latgaliešu dzejnieku darbus. Taču plaši attīstījies latgaliešu dzejai neļāva aizliegums iespiest grāmatas Latgalē un Lietuvā latīņu burtiem (no 1864. g.), ko izdeva Krievijas varas iestādes pēc 1863.-65. gada poļu-lietuviešu sacelšanās apspiešanas (tajā bija piedalījušies arī daļa Latgales poļu).

Pārkrievošanas spaidi savilka cilpu ap latgaliešu kaklu. Palīgā nāca ebreji, kas slepeni ievada un izplatīja tautā lūgšanu grāmatas latgaliešu valodā. Līdzīgi bija arī Lietuvā. Redzamākie lietuviešu atmodas darbinieki bija J. Basanavičus (izdeva žurnālu *Aušra*), V. Kudirka (vēlākās Lietuvas valsts himnas autors), J. Pabreža u.c.

Lībieši vēl ir dzīvi

1860. g. un 1863. g. notika Dundagas muižas piekrastes zemnieku-zvejnieku nemieri — “Lībiešu dumpis”. To cēlonis bija ne tikai muižas spaidi (augstās vācu prasības, slē-

dzot nomas līgumus), bet arī lībiešu tautas kritiskais stāvoklis — viņiem vācu rīcības rezultātā draudēja pilnīga iznīkšana. Bet lībiešos nebija zudusi brīvības mīlestība un apņēmība cīnīties. To veicināja arī inteliģence — skolotāji N. Polmanis un F. Feldmanis. Kaut arī cara kaŗaspēka vienības nemierus apspieda, lībiešu apņēmība cīnīties par savām tiesībām nemazinājās. Viņi runāja, ka vajag iznīcināt muižnieku mežus un ēkas, aizdedzinot tos, un, tā kā vācieši kādreiz pakļāva vietējos iedzīvotājus ar asinsizliešanu, tad tādā pat ceļā vajag no viņiem atbrīvoties.

Mājas uzdevumi.

- 1. Sameklē papildus ziņas par tekstā minētajiem vai citiem jaunlatviešiem.*
- 2. Kādi jaunlatvieši dzīvoja un darbojās Tavā dzimtajā pilsētā vai novadā? Pastāsti, ko Tu zini par viņiem!*
- 3. Iemācies Ausekļa dzejoli Uz skolu!*

Kopsavilkums.

Ievērojamākie jaunlatviešu kustības darbinieki bija J. Cimze, Kr. Valdemārs, J. Alunāns, Kr. Barons, A. Kronvalds, Auseklis un A. Pumpurs. Par pašu galveno savā dzīvē viņi uzskatīja — kalpot savai tautai, vairojot tās labklājību. Latgalē (tāpat kā Lietuvā) atmoda sākās nedaudz vēlāk kā Vidzemē un Kurzemē. Arī tur to vadīja inteliģence (izglītotākie cilvēki), kas pārsvarā bija katoļu garīdznieki no latgaliešu vidus (K. Skrinda un F. Trasuns).

Pārvācotāji un pārkrievotāji

Jau no 19. g.s. sākuma Latvijā iezīmējas divi spēki, kas apdraud latviešu tautas pastāvēšanu. No vienas puses, tie ir pārvācotāji (īpaši vācu muižnieki un luterāņu mācītāji) un, no otras puses, pārkrievotāji (krievu valdība un pareizticīgo mācītāji). Vācieši 19. g.s. 1. pusē skolās aizvien vairāk sāka mācīt vācu valodu. Vācu mācītāji organizēja biedrības, kurām vajadzēja sekmēt latviešu pārvācošanu. Piemēram, 1827. g. viņi nodibināja t.s. Latviešu literāro biedrību (nosaukums ir maldinošs, biedrībā nebija neviena latvieša). Taču sevišķi neatlaidīgi centās darboties pārkrievotāji, kuŗu mērķus var izteikt ar vārdiem — viens cars, viena valoda (krievu valoda) un viena ticība (pareizticība). Viņu lielākais panākums sākumā bija t.s. kustība par pāreju pareizticībā, kas sākās Rīgā 1845. g. pavasarī. Viss tika rūpīgi sagatavots — jau iepriekš tika atvērts garīgais seminārs, kurā sagatavoja pareizticīgo garīdzniekus darbam Baltijā. Pēc tam tika izplatītas baumas, ka pārgājušie “cara ticībā” varēs saņemt zemi. Apmuļkotie zemnieki steigzās pāriet pareizticībā. Vidzemē un Igaunijā Krievijas valdība īsā laikā uzcēla vairākus desmitus pareizticīgo baznīcu, jo pareizticībā bija pārgājuši desmit tūkstošu zemnieku. Kustība ātri apsīka, jo tā tautas dzīvē nekādus uzlabojumus neienesā. Īpaši pārkrievotāji aktivizējās pēc 1863.-1865. g. poļu-lietuviešu sacelšanās sakāves. Tika aizliegta grāmatu iespiešana latīņu burtiem Lietuvā un Latgalē.

19. g.s. 70.-80. g. tika izdoti likumi par pārmaiņām tiesu, policijas u.c. iestāžu darbā. Visur sāka valdīt krievu ierēdņi. Taču visbīstamākais latviešu tautai bija pārkrievotāju uzbrukums skolām. Tautskolās tika aizliegta latviešu valoda, mācības visos priekšmetos (izņemot ticības mācību) notika krievu valodā. Pat starpbrīžos skolā bērniem bija jāsarunājas krieviski. Ja kāds pārkāpa šos noteikumus, vainīgo sodīja, uzkarot kaklā koka dēlīti ar uzrakstu krievu valodā — “viņš runāja latviski”.

Iezīmes saimniecības attīstībā

19. g.s. 2. pusē Latvijas laukos bija izveidojies diezgan plašs latviešu zemes īpašnieku slānis — saimnieki, kuŗi turības ziņā bieži tik ļoti atšķīrās no pārējiem, ka tautā tos pat iesauca par “pelēkajiem baroniem”. Tomēr lielākai daļai latviešu zemnieku zemes īpašumā nebija (tā joprojām piedēŗēja muižniekiem). Daudzi bija bezzemnieki: nomnieki vai kalpi, kuŗi strādāja pie muižniekiem un saimniekiem. Atšķirība starp saimniekiem un kalpiem aizvien pieauga.

Kāda atšķirība starp zemkopi-saimnieku un zemkopjiem-bezzemniekiem?

19. g.s. notika lielas pārmaiņas rūpniecības un līdz ar to pilsētu attīstībā. Jau 19. g.s. 30.-40. g. radās pirmās fabrikas (uzņēmumi, kuŗos izmantoja mašīnas, ko darbināja ar tvaika dzinējspēku). Fabriku attīstība veicināja strādnieku pieplūdumu. Par strādniekiem kļuva ne tikai izputinātie latviešu zemnieki, bet arī ienācēji no citām Krievijas guberņām (krievi, baltkrievi u.c.).

19. g.s. 60.-70. gados līdz ar dzelzceļa būvi Latvijā tika uzcelti daudzi lieli uzņēmumi. Rīgā vien: Krievu-Baltijas vagonu rūpnīca, Krievijā pirmā velosipēdu rūpnīca “Rossija”, gumijas izstrādājumu rūpnīca “Provodnik” u.c.

Strādnieku stāvoklis

Fabriku strādnieku dzīve bija ļoti smaga. Darba dienas ilgums bija apmēram 12 stundas. Jāstrādā cilvēkiem bija aukstās, neapkurinātās telpās. Algas bija mazas. Par visniecīgāko pārkāpumu strādniekus sodīja ar naudas sodu.

“Jaunā strāva”

Rīgas Latviešu biedrības vadītāji — turīgie latvieši — nesa-prata tautas nabadzīgākās daļas vajadzības, bet turpināja jūsmot par tautas teiksmaino pagātņi, teica skaistas “tautis-kas” runas. Tāpēc arvien lielāku ietekmi 19. g.s. 80.-90. gados tautā guva tie izglītotie latvieši, kas aizstāvēja strādnieku intereses. Viņu paustās domas ieguva nosaukumu “jaunā

strāva". Savus uzskatus viņi aizguva no Rietumeiropā izplatītajām "marksisma jeb sociālisma" mācībām. (Mācības dibinātājs bija Kārlis Markss. Marksisms aicināja visu zemju strādniekus apvienoties cīņai pret turīgajiem cilvēkiem — fabriku īpašniekiem u.c. Cīnoties par labākiem dzīves apstākļiem, strādniekiem ir jāiegūst vara visā pasaulē, jārada jauna kārtība — sociālisms, vēlāk komūnisms, kur visi būs vienādi turīgi, viss īpašums būs kopējs utt.). Ievērojamākie jaunstrāvnieki bija dzejnieks Jānis Pliekšāns (Rainis), P. Stučka, J. Jansons-Brauns.

Kāpēc jaunstrāvnieku uzskati izplatījās strādnieku vidū?

Jaunstrāvnieki publicējās laikrakstā *Dienas lapa*, kuŗu no 1891.-1895. gadam vadīja Rainis. 1897. g. valdība sāk vajāt jaunstrāvniekus, daudzus arestē, jo Krievijas varas vīrus bija satraukusi marksisma mācības lielā izplatība strādnieku vidū. Tāpēc daudzi jaunstrāvnieki emigrē (dodas uz citām valstīm).

Rainis

A.Ogules zīmējums

Strādnieku cīņa par labāku dzīvi

19. g.s. 90. gados strādnieku dzīve pasliktinājās, jo daudzi fabriku īpašnieki samazināja darba algas. Sašutušie strādnieki organizēja streikus (kādu laiku neieradās darbā). Streikus

arvien biežāk vadīja izveidojušies strādnieku marksistiskie pulciņi (dalībnieki apguva marksisma mācības).

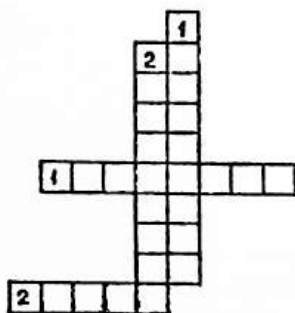
Īpaši svarīgs bija tā saucamais Rīgas dumpis 1899. g., kad strādnieku streiks izvērtās plašos nemieros un sadursmēs ar cara policiju un kaŗaspēku. Ielu cīņās piedalījās apmēram 20 tūkstoši cilvēku.

Strādnieki saprata, ka nepieciešama organizācija, kas vadītu viņu cīņu. 1904. g. Liepājā apvienojās atsevišķie marksistiskie pulciņi un nodibināja "Latviešu sociāldemokrātisko strādnieku partiju" (LSDSP). Tajā pašā laikā nodibinājās vēl "Latvijas sociāldemokrātu savienība" — partija, kas lielāku vērību pievērsa cīņai par bezzemnieku stāvokļa uzlabošanu.

legaumē!

Mājas uzdevumi.

1. Atmini krustvārdu mīklu!

Vertikāli: 1. Lielākais zemes īpašnieks Latvijā.

2. Latviešu zemkopis — zemes īpašnieks.

Horizontāli: 1. Zemnieks, kas nomā zemi no muižnieka vai saimnieka.

2. Vistrūcīgākie lauku iedzīvotāji Latvijā.

2. Padomā, kādas bija atšķirības starp jaunlatviešu un jaunstrāvniecek uzskatiem!

Kopsavilkums.

Atšķirības starp zemes īpašniekiem un bezzemniekiem Latvijas laukos un fabrikā, veikalu, namu īpašniekiem un strādniekiem pilsētās 19. g.s. 2. pusē bija ļoti ievērojamas. Sevišķi smaga bija strādnieku dzīve un darbs. Nabadzīgo ļaužu vajadzības, diemžēl, neizprata Rīgas Latviešu biedrības vadītāji — turīgie latvieši. 19. g.s. 80.-90. g. lielu ietekmi ieguva izglītotie latvieši — jaunstrāvniki, kas aizstāvēja strādnieku intereses un izplatīja no Rietumeiropas nākušo mācību — marksismu. (Mācības dibinātājs — K. Markss, kas aicināja visu zemju strādniekus vienotai cīņai par savām tiesībām).

36. 1905.-1907. gada revolūcija Latvijā

— tautas revolūcija.

Revolūcijas cēloņi

20. g.s. sākumā visā Krievijā (tai skaitā arī Latvijā) bija jaušama lielu nemieru tuvošanās. Nabadzīgie iedzīvotāji bija nonākuši izmisumā. Strādnieki pilsētās mitinājās nožēlojamos mājokļos, par smago darbu viņi saņēma niecīgu samaksu, bieži cieta badu, laukos muižniekiem joprojām piederēja gandrīz visa zeme. Tas noteica nabadzības saglabāšanos zemnieku lielākajā daļā un viņu atkarību no muižniekiem, slēdzot nomas līgumus. Latvijā vēl lielāku saspīlējumu radīja latviešu tautas beztiesība, ne velti Krieviju dēvēja par “tautu cietumu” (tauta cieta no pārkrievošanas spaidiem; nebija arī nekādu politisko brīvību — nevarēja piedalīties Latvijas pārvaldē, ierobežota biedrību dibināšana un to darbība). Cīņa par tautas brīvību pret apspiedējiem — vācu muižniekiem, Krievijas carismu — vienoja visus — gan saimniekus un kalpus, gan inteliģenci un strādniekus u.c.

Kāpēc 1905. gada revolūciju sauc par visas tautas revolūciju?

Ciņas sākums

Nemieri sākās Krievijas galvaspilsētā Pēterburgā 1905. g. 22. janvārī (pēc v.st. 9. janvārī), kad strādnieki kopā ar ģimenēm un garīdzniekiem gāja uz cara pili, lai iesniegtu viņam savus lūgumus. Kaŗaspēks šāva uz tautu. Tika nošauti un ievainoti vairāk nekā 400 cilvēku. Šīs dienas notikumi ieguva “Asiņainās svētdienas” vārdu. Tautai zuda ticība царам, sākās revolūcija (sacelšanās pret pastāvošo valsts varu)! Visās lielākajās pilsētās sākās streiki un demonstrācijas (cilvēku gājieni, kuŗu dalībniekus vieno noteiktas domas).

“Latviešu revolūcijas” sākums

Visasāk un visplašāk, salīdzinot ar pārējām Krievijas daļām, revolūcija izvērtās Latvijā. Jau 1905. g. 26. janvārī (pēc v.st. 13. janvārī) Rīgā notika plašs streiks un demonstrācija, kuŗā piedalījās apmēram 60 tūkstoši cilvēku. Bija dzirdami uzsaukumi: “Nost ar царismu! Lai dzīvo demokrātiska republika!”

Kāpēc Rīgā viena no ielām nosaukta par 13. janvāŗa ielu?

Pie Daugavas tiltiem, krastmalā, cara kaŗaspēks sagaidīja demonstrantus, šaujot uz tiem. Krita pāri par 70 cilvēku, apmēram 200 tika ievainoti. Liela nozīme revolūcionārajos notikumos bija LSDSP darbībai. S.-d. izdeva laikrakstu *Ціņa*, izplatīja skrejlapas — uzsaukumus tautai. Uztāŗas sapulcēs, aicinādami visus uz cīņu. Cilvēki pulcējās zem sarkaniem karogiem, kas 1905. g. revolūcijā bija visas tautas cīņas karogi. Tauta ticēja sociāldemokrātiem, jo LSDSP savos uzsaukumos rakstīja: “Mēs prasām, lai katra tauta, kas atrodas Krievijas valsts sastāvā, var pati izšķirt savu turpmāko likteni. Vienīgi pašas tautas valoda lietojama skolās un valsts iestādēs...” Latviešiem šīs cīņas izvērtās par nacionālām cīņām.

Kāpēc 1905. g. revolūcijā Latvijā liela nozīme bija LSDSP?

Cīņas Latvijas laukos

Saimnieki, nomnieki un kalpi kopīgi cīnījās pret vācu muižniekiem. Īpatnējs cīņas veids Latvijā bija baznīcu demonstrācijas (dievkalpojuma vietā baznīcā notika sapulces, kur tika dziedātas arī revolūcionāras dziesmas). Baznīcu demonstrācijas nenotika Latgalē, jo to nepieļāva katoļu garīdznieki, kuŗus tauta cienīja. Pilsētās un muižās Krievijas valdība izvietoja kaŗaspēka daļas. Arī paši muižnieki bruņojās un veidoja pašaizsardzības vienības. Bet bruņojās arī latvieši un uzbruka apspiedējiem. 1905. g. laikā vien Latvijā notika ap 1000 bruņotu sadursmju. Lielākās kaujas notika Lielvārdē, Vecpiebalgā.

Muižas dedzināšana.

Brūņotās sacelšanās notika Tukumā, Talsos, Aizputē, kur varu savās rokās saņēma revolūcionāri. Krievijas valdība un vācu muižnieki uz laiku zaudēja varu Latvijā. Muižnieki un kašaspēka vienības bēga uz pilsētām. Bija situsi tautas atriebības stunda. Visur Latvijā tika dedzinātas muižas (pavisam nodedzināja vairāk nekā 100 muižu), kuņās gadu simteņiem ilgi tika kalpināti latviešu zemnieki.

Tautas varas veidošanās

Revolūcijas laikā latvieši sāka veidot jauno valsts varu: laukos, pagastos organizēja zemnieku rīcības komitejas, bet Rīgā lielu nozīmi ieguva "Federatīvā (apvienotā) komiteja". Kārtības uzturēšanai cara policijas vietā izveidoja tautas miliciju.

Soda ekspedīciju zvērības Latvijā

Pēc revolūcionāru apspiešanas Krievijā 1905. g. beigās uz Latviju tika nosūtītas daudzas cara kašaspēka vienības. Viņu uzdevums bija sodīt un iebiedēt brīvību mīlošos latviešus. Daudzi vācu muižnieki pievienojās šīm "soda ekspedīcijām", ar sevišķu nežēlību slepkavojot cilvēkus. Piemēram, Durbes pils pagrabos revolūcionāri tika spīdzināti, bet pēc tam nogalināti, metot viņus no parka tiltiņa zemē uz krievu kašavīru pīķiem. Bez tiesas spriedumiem tika nogalināti apmēram 2000 cilvēku, ierakstot dokumentos — "nošauts bēgot". Ļoti cieta tautskolotāji, kuņi audzināja un mācīja mīlēt savu tēvu zemi. Tika nodedzinātas ap 300 latviešu zemnieku māju, vairākas skolas un biedrību nami, ap 7000 cīnītāju tika izsūtīti uz Sibīriju, bet aptuveni 4000 latviešu bija spiesti atstāt savu dzimteni (emigrēt) un doties svešumā.

Novērtē soda ekspedīciju rīcību!

Kaujinieki un mežabrāļi

Kaut arī trakoja soda ekspedīcijas, latvieši turpināja cīņu. Pilsētās vērsās plašumā apbruņoto kaujinieku vienību darbība. Drosmīgākie no tiem bija J. Dubelšteins, J. Luters, J. Čoke. Rīgā tie, atbrīvojot sagūstītos biedrus, pat uzbruka

slepenpolicijai un centrālcietumam. Laukos izveidojās mežabrāļu kustība. Viņi slēdza krogus un baznīcas, kuŗu mācītāji zākāja brīvības cīnītājus, iznīcināja spiegos un nodevējus. Ievērojamākie mežabrāļu kustības vadītāji bija D. Beika, P. Znotiņš, K. Bočs u.c.

Mājas uzdevumi.

- 1. Uzzini, kā 1905.-1907. g. revolūcijas notikumi norisinājās tavā dzimtajā pilsētā (novadā)!*
- 2. Sameklē 1905.-1907. g. revolūcijas cīnītāju, soda ekspedīciju upuru kapa vietas savā dzimtajā novadā!*
- 3. Iemācies kādu no revolucionāru dziedātām dziesmām!*

Kopsavilkums.

Latviešu ieguvums pēc 1905. g. revolūcijas:

1. Cēla latviešu nacionālo pašapziņu — ar kopējiem spēkiem daudz ko var veikt. Krievi un vācieši sāka rēķināties ar latviešu tautu. Jaunākās klasēs p-skolā visas mācības notika latviešu valodā.

2. Krievu valdība izdeva likumu, kas visām tautām deva vairāk tiesību. Krievijā vēlēja likumdevēju — *valsts domi*, kuŗā arī iegāja latviešu pārstāvji (J. Čakste, J. Goldmanis u.c.).

3. Uzplauka saimnieciskā dzīve. Dibinājās jauni latviešu uzņēmumi un bankas. Uz laukiem dibināja lauksaimniecības biedrības. Pārgāja uz izdevīgāku saimniekošanas veidu.

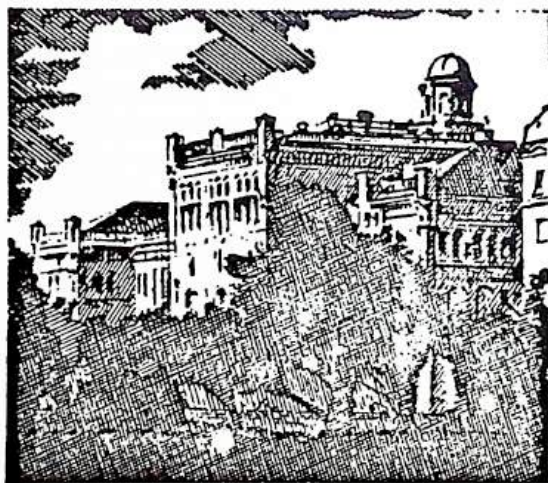
4. Turībai sekoja izglītība — uzplauka rakstniecība, teātra māksla u.c.

37. Latviešu kultūra 19. g.s. beigās un 20. g.s. sākumā

Izglītība un laikraksti

Latviešu bērniem iespējas iegūt izglītību bija ierobežotas. Lielākā daļa bērnu pamatizglītību ieguva trīsgadīgajās bezmaksas tautskolās (pagastskolās), vai maksas draudzes skolās, kā arī mājniecības ceļā. Pēc 1905. g. revolūcijas atļāva pirmajos divos gados šajās skolās visus priekšmetus mācīt latviešu valodā (līdz tam mācības notika krievu valodā). Turīgāko latviešu bērni mācības varēja turpināt ģimnāzijās. Augstāko izglītību varēja iegūt, mācoties Tērbatas, Pēterburgas un Maskavas universitātēs, kā arī 1862. g. nodibinātajā Rīgas Politechnikumā (vēlāk to pārveidoja par Politehnisko institūtu).

Liela audzinoša nozīme bija laikrakstiem *Baltijas Vestnesis*, *Baltijas Zemkopis*, *Balss* un īpaši literārajam žurnālam *Austrums*. 1904. g. atcēla aizliegumu iespiest grāmatas latīņu burtiem Latgalē, tāpēc sāka iznākt grāmatas un laikraksti latgaliešu valodā (*Gaisma*, *Druva* u.c.).

Rīgas Politechnikums.

Literātūra

Reinis (1839.-1920.) un *Matīss* (1848.-1926.) *Kaudzītes* ir ievērojamā romāna *Mērnieku laiki* (1888.) autori, kuņģi atspoguļo dzīvi Latvijas laukos 19. g.s. Romānā tiek izsmieti “kārkluvēcieši” (Švauksts), tautisku frāžu bārstītāji (Pietuka Krustiņš), dažu zemnieku vientiesība un naivums (Kencis un Pāvuls). Pamatoti par paraugu citiem izcelts godīgais Kaspars.

Viens no izcilākajiem latviešu rakstniekiem bija *R. Blaumanis* (1863.-1908). Ievērojamākie autora darbi ir lugas *Skroderdienas Silmačos*, *Indrāni*, stāsti un noveles *Raudupiete*, *Nāves ēnā*, *Purva bridējs*, *Salna pavasarī*, kā arī dzejoļi. Tautā iemīļots ir R. Blaumaņa dzejolis *Tālavas taurētājs*:

“Mans zelts ir mana tauta,
Mans gods ir viņas gods.”

Atceries!

Dzejnieks *Eduards Veidenbaums* (1867.-1892.) tautas atmiņā ir palicis kā nesamierināms cīnītājs pret netaisnībām, par vienlīdzību un brīvību.

“Zemē kungus, kas lepnībā sēž,
Šķērdībā putina miljonu sviedrus!
Zemē kundzības draugus un biedrus,
Kas savus brāļus spaida un plēš!”

Jānis Poruks (1871.-1911.) bija viens no talantīgākajiem dzejniekiem gadsimtu mijā, kuņģi rakstīja arī stāstus (*Kauja pie Knipskas*).

Rainis (1865.-1929.) bija ne vien dzejnieks, bet arī cīnītājs. Viņš aicināja tautu uz revolūcionāru cīņu pret apspiedējiem. 1905.-1907. g. revolūcijas laikā iznāca viņa dzejoļu krājums *Tālas noskaņas zilā vakarā* un *Vētras sēja*.

“Tā nevar palikt — un nepaliks,
Par velti cerat, ka straume sīks,
Ka ūdeņi pārscries un aprimsies,
Un atkal viss pa vecam ies.

Lai ledus cik stipris, cik skaisti mirdz,
Pēc brīva, pēc dzīva ilgojas sirds, —
Tā nevar palikt, tā nepaliks:
Līdz pašam pamatam jauns viss tiks!”

Centies izprast šīs dzejas rin-
das!

Aspazija (īstajā vārdā Elza Rozenberga) (1865.-1943.) bija viena no pazīstamākajām latviešu dzejniecēm, Raiņa dzīvesbiedre, cīnītāja par sieviešu tiesībām. Ievērojamākie darbi ir dzejoļu krājums *Sarkanās puķes* (1897.), luga *Sidraba šķidr-
auts* (1903.).

20. g.s. sākumā tautas mīlestību, atzinību iemanto arī A. Niedras romāns *Līduma dūmos*, Plūdoņa, Fr. Bārdas, J. Akuratera un K. Skalbes dzeja, A. Brigaderes pasaku luga *Sprīdītis*.

Centies noskaņoties teātra izrā-
di vai mākslas filmu *Sprīdītis*!

Māksla

Pirmo ievērojamāko, arī citās Eiropas zemēs pazīstamo, latviešu gleznotāju darbi bija K. Hūna (1830.-1877.) glezna *Bērtuļa nakts priekšvakarā*, J. Federa (1838.-1909.) gleznas *Pērses upe*, *Gaujas leja*, J. Rozentāla (1866.-1916.) gleznas *Pēc dievkalpojuma*, kā arī altāra gleznas vairākām luterāņu baznīcām, V. Purvīša (1872.-1945.) gleznas *Pavasara sākums*, *Pēdējais sniegs* u.c. Lielu slavu ieguva latviešu architekta Jāņa Baumaņa (1834.-1891.) celtās ēkas — tagadējais Augstākās Padomes nams, Augstākās Tiesas ēka. Pēc J. Baumaņa projektiem un viņa vadībā uzceltas vairāk nekā 70 ēku Rīgā.

Mūzika un teātris

Jānis Bētiņš (1830.-1912.) — virsdiriģents I un II Vispārējos dziesmu svētkos. Pirmais nozīmīgākais latviešu komponists bija Andrejs Jurjāns (1856.-1922.). Viņš sarakstījis daudzus simfoniskās mūzikas darbus. Emīls Dārziņš (1875.-1910.) bija sarakstījis skaņdarbus korim, orķestrim, daudz

solo dziesmu. Joprojām tautā iemīļots viņa komponētais *Melancholiskais valsis*. Komponista Jāzepa Vītola (1863.-1948) mūzika bija cieši saistīta ar tautas daiļradi. Viņš ir komponējis gan solo dziesmas, gan koŗadziesmas. Sevišķi nozīmīgas ir dziesmas, kas veidotas pēc brīvības cīņu tēmām ar Ausekļa (*Beverīnas dziedonis*, *Gaismas pils*) un Raiņa *Kaŗalmeita* u.c.) tekstiem.

No 19. g.s. 80. gadiem Latvijā pastāvēja 3 tautību teātri — vācu, krievu, latviešu. Par labāko teātri 20. g.s. sākumā kļuva Jaunais Rīgas teātris, kuŗa lielākais sasniegums bija Raiņa lugas *Uguns un nakts* iestudējums 1911. g. Veidojās talantīgu aktieŗu paaudze — D. Akmentiņa, B. Rūmniece, J. Duburs.

Pārvācošanas un pārkrievošanas centienu pastiprināšanās

1905.-1907. g. revolūcija iebiedēja Krievijas carismu un vācu muižniekus. Lai nostiprinātu savu stāvokli Latvijā, apspiedēji ķērās pie pārbaudītiem līdzekļiem — pārkrievošanas un pārvācošanas. No Krievijas guberņām uz Latviju pārcēlās daudzi tūkstoši vācu zemnieku, savukārt, Krievijas valdība valsts zemēs Latvijā (īpaši Vidzemē un Latgalē) sāka noietināt krievu zemniekus. Vēl šodien ir saglabāties t.s. Krievciems pie Aiviekstes (iedzīvotāji ar laiku pārlatviskojušies), kuŗā noietinātiem krievu zemniekiem pirms pārceļošanas bija iestāstīts, ka viņi dosies latviešu zemniekiem mācīt zemi apsaimniekot.

Mājas uzdevumi.

1. *Patstāvīgi sameklē materiālus un stundā iepazīstini klases biedrus ar kāda latviešu kultūras darbinieka dzīvi un daiļradi!*
2. *Ja iespējams, apmeklē Mākslas mūzeju, E. Smiļģa Teāŗa mūzeju vai Raiņa Literātūras un mākslas mūzeju Rīgā!*
3. *Sameklē skaņu ierakstus un noklausies E. Dārziņa Melancholisko valsi vai citus latviešu komponistu skaņdarbus!*

Kopsavilkums.

19. g.s. beigās un 20. g.s. sākumā uzplauka latviešu literātūra (brāļi Kaudzītes, R. Blaumanis, Ed. Veidenbaums, J.

Poruks, Rainis, Aspazija). Attīstījās māksla (gleznotāji K. Hūns, J. Feders, J. Rozentāls, V. Purvītis), mūzika (komponisti A. Jurjāns, E. Dārziņš, J. Vītols u.c.). Nozīmīgi sasniegumi tika gūti arī teātra mākslā. Līdztekus latviešu kultūras augšupejai joprojām pastāvēja pārkrievošana un pārvācotāju radītie draudi tautas dzīvībai.

18. G.S. BEIGU — 20. G.S. SĀKUMA VĒSTURE ATTĒLOTA DAIĻDARBOS:

- T. Treicis. *Savas taisnības meklētāji*.
T. Treicis. *Zeme — zemīte*.
M. Zālīte. *Tiesa*. (Divas drāmatiskas poēmas).
M. Zariņš. *Apgaismības gadsimta ēnā*.
K. Zariņš. *Kaugurieši*. (1. variants 1941. g.; 2. variants 1985. g.)
A. Grīns. *Karoga meklētāji*. (1936.)
A. Čaks. *Umurkumurs*.
Rutku Tēvs. *Latvietis un viņa kungs*.
J. Ruģēns. *Kad atnāks latviešiem tie laiki?* (1939.)
P. Gruzna. *Bursaki*. (1928.)
A. Mickēvičs. *Pane Tadeušs*.
L. Purs. *Laupītāju laupītāji*.
E. Dinsbergs. *Rīga*.
H. Dorbe. *Uguns logā*.
A. Deglavs. *Rīga*.
A. Bels. *Cilvēki laivās*.
H. Zudermanis. *Leišu stāsti*. (Kopoti raksti. 4. sēj.)
H. Zudermanis. *Rūpju māte*. (Kopoti raksti. 5. sēj.)
J. Vecozols. *Lai nāk tava valstsība*. (pirmskaņa izd.)
H. Dorbe. *Brāji, picelieties!*
Auseklis. *Kopoti raksti*. (1923. Rakstu izlase./ pirmskaņa izd./ Izlase (1955.) *Gaismas pils* (1975.)
J. Kalniņš. *Auseklis*.
M. Siliņš. *Ko es pieredzēju*.
J. Niedre. *Tai rītā mazā gaismiņā*.
J. Akuraters. *Kronvalds*. (Luga. 1935.)
E. Stērste. *A. Zīles dzīve (Satikšanās 119)*
R. un M. Kaudzīšu. *Mērnīeku laiki*.

- A. Pumpurs. *Raksti*. 1.-11. 1925.
- J. Kalniņš. *Andrejs Pumpurs*.
- A. Melnalksnis. *Cīņā par tiesībām*. (1921.)
- E. Virza. *Straumēni (Vecā Zemgales māja gada gaitās)* 1939.
g. u.c. izd. (Žurn. *Karogs* 1988. g. VIII-X nr.)
- J. Purapuķe. *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes*. (1938.)
- Zeiboltu Jēkabs. *Barons Bundulis*.
- Zeiboltu Jēkabs. *Ūdens burbuļi*.
- R. Sēlis. *Silaines muiža*.
- V. Plūdons. *Atraitnes dēls*. (Raksti 11 269)
- J. Janševskis. *Dzimtene*. I-IV.
- J. Kalniņš. *Savādnieki*.
- A. Upīts. *Zaļā zeme*.
- H. Dorbe. *Pie Ventas grīvas*.
- V. Sauleskalns. *Nomale*.
- E. Prūsa. *Kunigass. Kairis*. (1930.)
- A. Upīts. *Plaisa mākoņos*.
- A. Upīts. *Robežnieki: Vecas ēnas. I. Jauni avoti. Zīda tīklā. II. Ziemeļu vējš. Robežnieka pārnākšana. Jaņa Robežnieka nāve*.
- J. Kalniņš. *Rainis*.
- A. Upīts. 1905. g. (Luga.)
- Bij toreiz piepildījies laiks*. 1905. g. balādes.
- A. Bels. *Saucēja balss*.
- A. Brigadere. *Ausmā*. (Luga.)
- R. Eidemanis. *Divkauja*.
- A. Preināts. *Rīgas puikas Tukumā*. (1936.)
- A. Grods. 1905./1906. mācību gads. (*Tūdaliņ tagadiņ*. 157).
- A. Gulbis. *Toreiz zēna gados*.
- A. Kurcijs. *Dzīvības vērtos*.
- J. Medenis. *Ugunis naktī*.
- A. Pelēcis. *Talsu leģendas*.
- V. Plūdons. *Uz saulaino tāli*. (Raksti 11 286)
- J. Rainis. *Vētras sēja. Klusā grāmata*. (Arī citi dzejoļu krājumi.)
- F. Roziņš. *Miliči*.
- P. Rozītis. *Valmieras puikas*.
- R. Sēlis. *Tanī bargā dienā*.

Visvaldis. *Vētra*. (Luga, 1922.)

A. Deglavs. *Otel "Centrale"*. Skices un atmiņas (Kopoti raksti. IV, 551, 1935.)

L. Laicēns. *Kliedzošie korpusi*.

A. Austriņš. *Gaŗā jūdze*. (Romāns chronika I-III d. Kop. r. V. 1926. VI. 1935.)

V. Plūdons. *No nakts līdz rītam*. (1921.) Raksti, I, 221.

M. Krieviņš. *Taurupes romāns*. I. *Taurupē — viss kā Latvijā*. II. *Pasveicini Daugavu*. III. *Vēbera valsis*.

Auseklis.

BALTIJA 1561.—1629. G.

BALTĪJA 1629.—1721. G.

BALTIJA 1721.—1772. G.

LIVONIJA

